

EGYÜTT

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG
KÁRPÁTALJAI ÍRÓCSOPORTJÁNAK
FOLYÓIRATA

EGYÜTT 2019/6

A Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának folyóirata, az 1965–1967 között Ungváron megjelent szamizdat jogutódja, újraindult 2002-ben

Felelős kiadó és lapigazgató: *Dupka György*

Szerkeszti a szerkesztőbizottság:

Elnök: *Vári Fábrián László* (szépirodalom, kritika)

Szerkesztők:

Csordás László (olvasószerkesztő)

Zubánics László (tanulmány)

Fábrián Zoltán (tipográfia)

Védnökök:

S. Benedek András alapító-főszerkesztő (1966–1967)

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Tanácsadók:

Botlik József, Füzési Magda

Megjelenik kéthavonta a Bethlen Gábor Alap, a Magyar Művészeti Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége és a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet támogatásával

A szerkesztőség címe:

Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, Európa-Magyar Ház
90202 Beregszász, Széchenyi u. 59B. Telefon/fax: +380-3141-42815
e-mail: kmmi@swi.net.ua, egyutt.lap@gmail.com

Az Együtt irodalom-művészet-kultúra számai elektronikus változatban is olvashatóak a KMMI honlapján: kmmi.org.ua

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda: 13⁰⁰–16⁰⁰

A kiadó címe: Magyar Értelmisségiek Kárpátaljai Közössége
88000 Ungvár, Posztolaki tér 5A. Telefon/fax: +380-312-643737
e-mail: dupkagyorgy@gmail.com **Közreműködő:** *Fuchs Andrea*

Készült: Shark magánvállalkozás
Lapengedély száma: 3T №682/274P
A folyóiraton nyereség nem képződik.

TARTALOM

CSORNYIJ DÁVID: Szellemtanya, Degeneráció (versek).....	4
BOBORY ZOLTÁN: Kenyér és fegyver (jegyzet).....	6
FÜZESI MAGDA: Gulácsyval Nakonxipánban, Őszidő (versek).....	8
BARTHA GUSZTÁV: Trauma (regény, I. rész).....	9
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: ÉVUTÓ: Október, November, December (versek).....	15
P. MAKLÁRI ÉVA: Kuruc-dal 2017 (vers).....	17
CSONTOS MÁRTA: Jöttem, hogy a bűnösöket igazakká tegyem, Látástávolság-rövidülés, Fedezékben (versek).....	19
ORTUTAY PÉTER: Piroška a nagyvilágban (elbeszélés).....	22
CSEH SÁNDOR: Az utolsó vércsepp – orsai lágerévek (krónika).....	40
CSORDÁS LÁSZLÓ: Regény a rettenetről (esszé tanulmány).....	45
SZABÓ KATA: „Élni kell, élni muszáj”(Szinre vitt erőszak: közös pontok és eltérések <i>A sátán fattya</i> regény- és filmváltozatában) (tanulmány).....	50
KÉSZ MARGIT: Kultúrák közötti ajtónyitogató (Vári FABIÁN László: <i>A kakukknővér – 76 ruszin és ukrán népballada</i>) (recenzió).....	58
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: „Akár a szarvasok” (az Elérhetetlen föld – 50 című versantológia előszava).....	62
BOTLIK JÓZSEF: Bartha Miklós és Kárpátalja (tanulmány, 2. rész).....	72
MURÁDIN JENŐ: A munkácsi vár egy millenáris festményen (jegyzet)....	93
DUPKA GYÖRGY: Kárpátaljai kultúrkrónika, új könyvek.....	96

CSORNYI DÁVID

SZELLEMTANYA

*Elszáradt szőlőszárral átölelt ház,
az ablakpárkányon időtorzulás,
ott várnak a csuklyás jelenések
visszatesznek az anyaméhbe.*

*Halmazban bomlik a fal,
itt nőtt fel a rémület,
a téglák között kihajtott a fehér rózsza,
kedveskedésből, alkalomra.
A házban nem locsolgat senki,
minden festés történelem,
repedéseiben tátong a középkor;
háborúk, álbékék, haldokló hadvezérek.
Öngyilkos hercegnők, akikhez már senki
sem énekel albát,
szenvedő krisztusok, nem látta meg őket
a szürkehálygos isten.
Mezítelen nők felajzott zsiványok
szentükrében rejtik el keblüket,
s ahol kényszer az erőszak,
a türelem a jajgató kitartás.*

A számadás része a gipsznyom.

*Itt lakni,
itt lakni már nem lehet.
Omladozik az oszlop és a mennyezet,
a falból szemek pislognak rám:
vigyorognak a holtak,
vártak már, ez lesz az urnám.
Cserepes ajkaik azt súgják:
íme, lelked pislákoló búcsúfénye
megvilágítja az ajtót a következőnek.*

*És én minden vályognak meggyóntam bűneimet,
amit elkövettem. Ezt csak tisztán lehet:
a halottaknak nincs életnedvük, így sajátomat fröcskölöm
a falra, megszentelem, távozz innen, Isten nevében.*

*Nem vagyok egy született ördögűző,
kevés nekem a gumiszoba.
A hippokampusz romjain ordítok,
vajon én vagyok a próféta?*

DEGENERÁCIÓ

*Én szeretem a zenét.
Az agyam gitár,
valóm a húrokat pengeti,
öreg dallamot játszik,
mindahányszor újra hallom,
nem hasonlít:
változik a kotta, más a hangolás,
a húrok száma hol csökken, hol nő,
hamissá válik az öncenzúra,
mindig mást mond a beszélő,
a felkonfugyanaz, a dal analóg,
kifakad a bentlakó, fülbemászik
a demencia, elsorvad egy élet,
s az utolsó zsoltárt a miseborpusztító énekli:
„Járom Uram az életnek tövises nagy útjait,
bocsásd meg, ha gyarlóságom olykor tán tévútra vitt.”*

BOBORY ZOLTÁN

KENYÉR ÉS FEGYVER

Hányszor, de hányszor hivatkoztak, hivatkoznak, hivatkozunk az emberiség és az emberiség elleni bűntettekre.

Aki tisztában van a fogalmakkal, s aki nem, mindkét eset hallatán, olvasásakor „megnyomja a gombot”: Egyetértek. Aki vét, bűnt követ el az Ember ellen, ellenünk, saját maga ellen, elítélni, büntetni, szankcionálni, elhallgattatni kell. Ne folytathassa tovább. Bonyolult ügy? Dehogya...

Először is mi a különbség a két fogalom és a gyakorlat között.

Az emberiség ellen elkövetett bűncselekmények büntetése viszonylag újkeletű szabályozás. 1945-ben a győztes hatalmaknak nem volt jogi alapja a béke elleni és háborús bűncselekmények büntetésére, ha azokat egy állam nem ellenséges polgárok ellen, hanem saját állampolgáraival szemben követte el.

1968-ban a New York-i konvenció fogalmazódott meg, hogy az emberiség elleni bűntett soha nem évül el, a háborús rémtetthez hasonlóan.

Harminc évvel később, 1998-ban, a 120 állam részvételével rendezett konferencián elfogadták az ún. római statútumot, ami a népirtás, a háborús bűntettek mellett nemzetközi szinten szabályozta az emberiség elleni bűntettet is. Három bíróság alapokmánya szerint az emberiség elleni bűntettet nemcsak a háború idején, hanem békeidőben is elkövetik.

Manapság nincs nap, nincs híradás, ami ne számolna be az újkori világfelfordulásról, a migrációról, nevezzük menekülésnek, újkori népvándorlásnak, tömeges otthon-, hazateremtésnek, szociális segítségnyújtásnak, humánus kötelességnek, bárminek.

Aki tisztában van az okokkal, a sötét háttérerők tevékenységével, érdekekkel, a sátáni és mammoni indítékokkal, s aki egyáltalán nincs, az is láthatja naponta, a nap minden másra hivatott pillanatában a tengeren életveszélyben hanykolódó lélekvesztők „utasainak” kétségbeesett tekintetét, a halál közelségében vívódó, reményvesztett emberek arcát. A segítségért könyörgő szemüket... A döbbenetes kérdés bennük: Mi lesz velünk? Mi vár ránk? Az, ami miatt otthagytuk otthonainkat, szülőházainkat, szeretteinket, szüleinket? Akár gyerekeinket? Uram...!

Minek reményében tették ezt, s keltek erre az útra, ami – egyszer csak megvilágosodik – nem is az új, boldogabb Életet jelenti számukra, hanem...?

A jobb esetben menekülttábor, magaláztatásokat, cipőpucolást, liftezést, konyhai munkát, utcaseprést. Vagy a bűnözést, a visszatoloncolás semmihez

sem hasonlítható, halálíg tartó fájalmát. Mindezt a humánúm, a szolidaritás szivárványfényében. Szenvedsz te is!

De vajon te nem fogsz-e jobban szenvedni, ha körötte lassan megváltozik a világ, hiszen olyanná akarják tenni, mint amiből eljöttek, s talán nem is az igazi vallásukkal – mert az azért más...

Bárhogyan, a kérdés elkerülhetetlen, már csak a feltámadó félelmeink miatt is. Mi lesz belőlük, micsoda gyűlöletek szabadulnak fel idővel? S mibe, miféle létbe kényszerülnek bele a jöttek és a befogadó áldozatok?

Kapaszkodj meg, és jusson eszedbe: Észak-Korea, Afganisztán, Szomália, Líbia, Pakisztán, Szudán, Eritrea, Jemen, India. A 245 millió üldözött keresztény. Idővel ki lesz az üldözött...?

A válasz idő kérdése? Csak az Emberen múlik.

Lehet-e csodálkozni, hogy sokan már a bibliai fordulatot vizionálják. Egyre többen már az unokáik jövőjéért aggódva élik napjaikat vagy álmodják éjszakai álmaikat. Álmodjuk. Te is, én is.

Akik ezt előidézték és főnntartják, kérdezem, nem emberiség, emberiség elleni büntettet követnek el? Népiirtást, háborús büntettet? Országokat megsemmisítve, földönfutóvá tenni népeket? Nagyon halkán kérdezem: a „Harmadikat”? Félek, ez már az... S akik ezt zászlajukra tűzték, mit cselekszenek? Részesek...?

Nem kell ragozni. Fogalmazza meg mindenki magában a választ. Mert csak erre van az egyszerű európai embernek lehetősége. Egyelőre.

Talán eljön az az idő, amikor – lehetséges, hogy az utolsó pillanatban – Európa haláltusája előtt megtalálja önmagát, s megmenti önmagát.

Addig marad az egyre gyengülő remény a templomtornyaink keresztjei alatt. S a mi Istenünk segítségével a megvilágosodás: Mit tehetünk mi, az európai ember, s mi, magyarok?

Ébredjünk rá: Olyan fegyverrel és municióval kell megvívni létharcunkat, ami van, s ami legféléltettebb kincsünk. A menedék. A Nyelvünk, ez a világsodája, és a Kultúránk.

Az ébredés az, ha ezt megértettük és megértetjük. A tetovált elménk és lelkünk visszanyeri azt a tisztaságát, amit a Jóisten nekünk adott, s ami fölött a Napbaöltözött Anyánk örökdik. Ha tudunk hozzá imával fordulni.

Sok példa van arra, hogy a történelmi viharainkban, amikor kellett, előkerültek a régi, pincékbe, padlásra rejtett fegyverek. S a szárazon tartott munició.

Ami ma betű, írás, zene, ennek a Kárpát-hazának az ezer színe. S java...

Fegyverbe! Nyelvünkkel, kultúránkkal – magyar! Nyelvünkért, kultúránkért, jövőnkért – magyarok!

FÜZESI MAGDA

GULÁCSYVAL NAKONXIPÁNBAN

*Nakonxipánban délelőtt
lessük a búcsúzó időt
bekukkant minden ablakon
siketen hágy itt és vakon
a rózsá lelke itt köröz
nyújtóznak pimasz kis ködök
szürkére mázolt délután
néz ki a tegnap ajtaján
odakint kerge szél kering
rajta egy foltos barna ing
felkap egy sárga dallamot
légyottra csalja a napot
kék ruhát ölt az almafa
mintha csak bálba tartana
zöld szobák mélyén zöld halál
szemérmesen csak álldogál
festett üveg a táj csupán
átsejlik minden éjszakán*

ŐSZIDŐ

*Jönnek kegyetlen vad szelek,
a cicomás ősz búsulóban,
a rozsdabarna és a zöld
üreget váj a piszkos hóban,
üreget váj a vérpiros is,
s mielőtt újra visszatérnek
kipereg markomból a táj
kipereg markomból az élet.*

BARTHA GUSZTÁV

TRAUMA

I.

Nincs nálam pénz, de bármelyik ivóban belebotolhatok egy régtől ismerősbe, volt osztálytársba vagy gyerekkori cimborába, aki kész örömet meghívna két-három felesre. Istenkém, föléljük magasodtam egy bakarasszal, kisvárosi értelemben.

Holnap hozom haza Esztert a kórházból.

Nem szabad betérem az első utamba eső kocsmába, se a következőbe!

Történelemtanár vagyok, és az elmúlt pár hétben az álmom se szól másról. Az állapotomról az interneten összeolvastam tücsköt-bogarat. Eset lettem, fél úton a neurózis és az üldözési mánia között? Persze, magamat üldözöm. Izzadásig járok föl-alá a padsorok között, és széles gesztusokkal, már-már ordítva magyarázok. Alighanem az emlékeim kísértenek. Mi más lehetne a téma? A taglejtéseimre akaszkodó tekintetekben rémület, iszony, borzadály... Izzadságtól csatakosan, kiszáradt szájjal és fülzúgással ébredek. Az iskolában valamiképp átvészelem a tanítást, miközben az óráimon görnyedtre feleltetem az osztályt. Haladnom kéne a tananyaggal, föl-alá járnai a padsorok között és magyarázni. Hetedik osztályban a Rusz-Ukrajna létrejöttét, a kilencedikben a XVIII. század Ukrajnáját, a tizenegyedik osztályban a második világháború Ukrajnát érintő eseményeit. Ukrajna történelme fontos tantárgy: a középiskola patinája, az érettségi vizsgaközpontokról szóló rendelet... Julia sem akar a földön járnai. Ja, az Irodát ki ne felejtsem! Mit szól majd hozzá az Iroda, ha az igazgató útilaput köt a talpamra? Hm, anya? Felfüggeszthetnéd a velem való dicsekvést, míg Eszterrel összekapjuk magunkat! Kész, most ez az időm, a szorongást nem söpörhetem az ágy alá. Félek, hogy előbb-utóbb a végletekig kimerít. Miért, miért... Álomban nem rabolok, ölök, engem se ölnek, és mégis... Kár, hogy nem tanultam álomfejtést.

Muszáj, hogy Eszterrel holnapunk legyen, lett légyen akármilyen.

Anyós az edénnyel csörömpöl, most mosogat-e... Az egykedvűsége szembetűnőbb. Miért figyelne rám? Egy életre elintéztem a lányát. Apósom maszatal, tesz rá egy nagyot... Kire, mire...? Számára a kiskonyha a szabadság szigete: direktbe okvetetlenkedhet, dohányozhat, és az asztaltól felállnia sem kell, hogy elérje a szekrénypolcon álló pálinkásüveget. Maga főzte kisüsti. A miért főzi rég nem téma. Azért néha össze-össze villannak a tekintetek, és

ilyenkor az anyósom kisiet a konyhából, hogy kisvártatva megjelenjen. El kell törölgetnie az elmosogatott evőeszközöket, tányérokat... Após erre szörözni kezd, hiányolja a vacsorából a maga sem tudja, mit, vagy egyik cigiről gyújt a másikra. Nagy a ház, ellehetnének külön szobában, de nem, a kiskonyhában őrlik egymás idegét. Látszatra. Az apósom vajszívű, ami a tagbaszakadt embernél ritka, és anyósom se az a házsártos, csak azért is az lesz teremtés, amire sovány alkata predesztinálja. Ja, nem azért ácsorgok a gázspórjuknál, hogy hírt vigyek felőlük. Van saját problémám, bajom, szerencsétlenségem, a csillagzatom kelepcébe vezetett. Tök felesleges az esti tévéhíradó után körbeloholnom a fél várost. Kutyaugatás, zörgő falevelek a járdán, gyérülő forgalom az úton, ennyi. Nincs ágyba zuhanós álomtalan alvás. Kínomban néha azon mosolygok, hogy a legyalogolt kilométerekkel a hátam mögött, fél lábon levezethetném az óráimat. A kurva életbe, pokolba a képzelgéssel! A szellő felkapja az eldobott nylonzacskót, egyszer-kétszer megpörgeti, majd fölroptí a magasba. Ki se akar egy faágon kikötni. A történetírás tényeket rögzít, nem példázatokkal, költői képekkel, hasonlatokkal dobálózik. Így tanultam. A megtörtént eseményeket lehet ugyan le- vagy felfokozni, elferdíteni vagy elhallgatni, de lehetetlenség szővirágokba csomagolni. Én, Szilágyi Ádám a történelemtanár; te, aki Tacitust olvastál lépten-nyomon; ő, aki mindig kikelt az álságok ellen, mi-vé lettél?! Istenem... Miért nem születtem egyszerű embernek, aki boldogan él párja oldalán, míg meg nem hal?! Kinek hiányoznak az élethez címzett kérdéseim? Após tuti, hogy boldog, anyós dettó. Percet nem bírnak ki egymás nélkül. Ugyan, mi egyébről szólna esténkét a kiskonyhai capriccioso, ha nem az elégedettségben együtt leélt harminc évükről?

Az előző látogatásom sem zajlott másként: a szín, a szereposztás és a cselekmény részben ugyanaz. A kérdés sem változott. Bő hétig nem találok a magyarázatát annak, hogy a szemafornál, akkor este mért fordultam a jobb kézre eső utca helyett a baloldali mellékutcába.

Elfáradtam?

A büntudat hatékony hajtóanyag.

Kiutat kerestem?

A pokolba nem nehéz alászállni.

Megértésre vágytam?

Magamban illene keresnem, először is.

Fogjuk rá, hogy após-anyós csak egy van, és Bobinak sincs párja. Amint beléptem az udvarra, farkcsóválva majd nyakamba ugrott a nagytetű, fekete-szőrű korcs. Vigasztaló. Az életkedvet, vagy mi a fenét, a kiskonyhában

véltem megtalálni. Egyedül a kockaházhoz utólag, a garázzsal együtt hozzáépített kis lakrészben égett a villany. Kopogás, köszönés. Anyós az edénnyel csörömpölt, most mosogat-e... Az egykedvűsége szembetűnőbb volt. Miért figyelne rám? Egy életre elintéztem a lányát. Apósom maszatolt, tesz rá egy nagyot... Kire, mire...? Álltam a gázpór előtt, két tűz között, és vártam. Égzengésre, földindulásra, világvégre... Semmi. A csörömpölés apránként elhalt, apósom lehiggadt. Na, Szilágyi Ádám... Ocsúdás. Anyós tányért, merőkanalat bányászott elő az elmosogatott edényhalomból. Émelygés fog el... a kórházzságtól, a virágcsokor seperc alatt elveszti az illatát. Szagosodik. A literes bánkát az ágyszomszédától kérem kölcsön. Milyen virág? Virág. Eszter nézi. Anya franciakrémest, komplett ebédet vásárolt az egyik étteremben. Eszter nem éhes. Most ebédelt. Mikor most, három óra múlt húsz perccel! Kisszekerénybe rakom a termoszedényeket és a franciakrémest dobozostól. Anyának az Iroda az első, a második, a harmadik... A sor végéről legalább van hová hátrálni. Lemehetnénk a parkba – ajánlom –, sétálnánk az avaron, vadgesztenyét gyűjtenénk, vagy csak ülnénk egy padon. Minek? Néznénk a hulló falevelet, hogyan szakad el az ágtól, vagy mit tudom én! Mit tudok én? Após hellyel kínált, anyós leemelte a leveses fazékról a fedőt. Após hátranyúlt a pálinkásüvegért, baljával poharat tolt elém, majd töltött egy felest a zöldes színű pálinkájából. Anyós sikeresen kiejtette kezéből a fazékfedőt... Soha nem szerettem a biciklilevest. Az értelmező szótáramban: kevés alapanyagból, gyorsan elkészíthető étel. Sietnem kell. A második felest is állva ittam meg, hamar-hamar... Az íze a grádicson ért utol, se nem szilva, se nem körte, se nem vegyes... Illett volna elköszönnöm. Én hülye!

Nem szabad betérnem az első utamba eső kocsmába, se a következőbe!

Egy-két féldeci után hajlok arra, hogy tovább fokozzam a kábulatot. Apádra ütöttél – így anya –, elég egy féldeci, hogy fejest ugorj a bizonytalanba. Értem. De még mindig jobb, mintha a sors taszít a szakadékba, hogy saját árnyékkommá váljak. A bűnre van bocsánat, az ártatlanság védtelen. Ó, igen, a törvény kimondja... Mosom kezeimet. A Köves utcában síkosak a macskakövek. Tetszik, nem tetszik, csúszkálnom kell. Tele a város ivódával. Ma mindenki üzletet nyit, kocsmát nyit, s a környékén zárva kell tartani az ablakokat. Az após pálinkája grátisz. Nem tudni, miből főzi, mitől zöldes a színe, de hogy elszáll tőle az ember agya... A városközpontban, mintha, de mégse... Br-r! Az ukránok lakta kormányzóságokat Dnyeper-mentének nevezték. A XVIII. század végén a kormányzóságokat főkormányzóságokká vonták össze. A mai Ukrajna területén három főkormányzóság jött létre,

név szerint... Nyugi, a sarkon túl a Liget utcába fogsz befordulni. A Liget utca végig tiszta. Az üzletnyitás nem megy egyik napról a másikra, nem ám, papuskáim! Ja, az Irodában, huh, mindenkinek külön falinaptára van. Az irodisták bekarikáznak, értve?! A kurva életbe... A fel nem jegyzett küszködések áldozatai az igazi halhatatlanok. Kvázi, kvázi... újra élhetik a múltat, jelen időben.

Bezártam a folyosóra nyíló ajtót, csak azért is, de hiába erőltetem az alvást, számolok és számolok el újra százig. A tehetetlenség érzete vissza- és visszaránt az éberlétbe. Ami semennyire sem az én szitum, vagyis nem kellene annak lennie. Peches vagyok? A történetírás aligha ismeri ezt a fogalmat. Nem várt élethelyzetek vannak, meg téves képzetek vannak, és nem kevésbé téves következtetések. Két napja a fene se gondolta, hogy holnap reggel kialvatlanul, félig-meddig lehunytt szemmel próbálok majd lekészálódni az emeletes ágyról. Aludhatnék az alsóágyon, de mert a bajban húszévesnek képzelem magam, már első nap elpasszoltam a választási lehetőségem. Az értelmező szótáramban: önmegtagadás, nem szopogathatok konyakot a bárpuhnál. Sebaj! Após olyan zöldes színű pálinkával kínál, hogy elszáll tőle az agyam. Újra élhetem a múltam, jelen időben. Nem rossz dolog az, harmincévesen húszévesnek lenni, és felmászni a toronyba. Bár leszállni, félig-meddig lehunytt szemmel... Bármikor elvéhetem az alsó ágy szélét, és még istenes, ha megúszom egy bofaciámmal. De akár a kezem is eltörhet, beverhetem a fejemet az ágyszélbe...

Nem szükséges ahhoz háború, hogy aknára lépünk.

Így jár, aki nem tanul a történelemből.

Így jár, aki nem magáért az igazságért keresi az igazságot.

Így jár, aki piásan, két kézzel támasztja a sarokház falát, ahelyett, hogy hazatántorogna és bezuhanna az ágyba.

Két féldecitől lehetetlenség berúgni, elvben... A sötétséget felváltja a világosság, mondjuk. Úgy éjfél körül, a villanypóznákon az eddig hunyorgó neonizzók felizzanak, és az idegenrendészeti fogda udvarára kékes fényhangok borulnak. A rácsos ablak előtt álló hársfa lombjának árnya rebeg a szobafalon, rezge falevelek pillangótánca mulatja az időt. De csupán ideig-óráig, mert idővel óhatatlanul nekilődül a képzelet és hajnalig ébren tart.

A mi lett volna, ha...

A mi lesz, ha...

Az baj, hogy nem vacsoráztam, meg az, tuti, hogy egy hajtásra ittam meg a pálinkát. Após szopogatva fogyasztja, és váltig állítja, hogy még soha nem volt tőle hányingere.

Blö-ö-ö...

Baszd meg!

Blö-ö-ö... Huh!

Fejfájás, hányinger... Kismillió betegségnek a tünete. Eszter utazási betegségemet, van benne igazság, elég rágondolnom az utazásra és máris belebetegszem. A diagnózisát mégsem hagyom jóvá. Csirázó gyomorrákom van – tréfálkozom. Eszter erre sírva fakad, nincs nála zsebkendő. Árnyékává szegődöm, apámat a gyomorrák vitte el. A csudába, melyik szekrényfiókban tartjuk a tiszta zsebkendőket?! Mit tudok én? Farkast kiáltani, halált emlegetni...

Van olyan, hogy keserves nap, gyötrelmes hét, de hogy az egész 2008-as esztendő siralmasra sikeredjen! A jövőt nem lenne szabad bekarikázni. Miért, miért...? A naptári napok napkeltekor megelevenednek, mint a mesében. A tavaszi hónapokban reménydúsan, nyáron vidáman, ősszel derűsen, és a tél decemberi, januári, februári napfelkeltéi csak a hétalvóknak mordak, valójában üdék... A szobafalon a falevelek pillangótánca mindjobban elhalványodik, odakint dereng, és valószínű, hogy kékes fényharangok az idegenrendészeti fogda udvarán, mielőtt kifakulnának, magukra vesznek némi zöldes árnyalatot.

Anyós tányért, fakanalat bányász elő az edényhalomból. Após hátranyúl a pálinkásüvegért, baljával poharat tol elém, majd tölt egy felest a zöldes színű pálinkájából.

– A múltkor hogy értél haza?

– A mi a fenéből főzölöd?! – válaszolok a kérdésre kérdéssel.

– Ürömből – csattan el anyós hangja a hátam mögött, és a fazékfedő nem esik ki kezéből.

– Van benne egy kevés. Nagypám a csehektől leste el a titkát. Bezavart? – kérdezi hunyorogva apósom. Ez nála a nevetés.

– A Köves utcában kis híján a falra másztam. Egybefolytak bennem az emlékek...

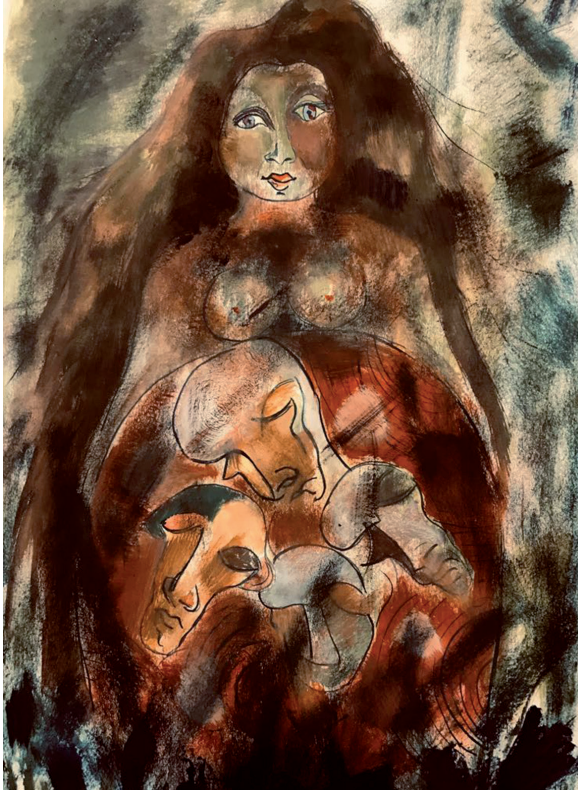
– Az ilyesmikhez nem értek – szól közbe az após, majd kissé hátrahököl.

Fél, mitől? Nem vágom a sótartót a falhoz, nem akarok veszekedni. A székért nyúlok, látjátok, leülök az asztalhoz. Tetős tányér hagymás-paprikás párájában krumpli kovászos uborkával, szelet kenyér, a villára várni kell. Edénycsörömpölés. Amióta hazajöttem, mondhatok bármit, civakodás lesz a vége. Elemi dolgokat nem tudnak megérteni, vagy nem akarnak. Telefon, levél, távirat... Magyaráztam: nemcsak útlevelemet, pénzemet lopták el,

a telefon is benne volt reklámszatyorban. Értitek?! Fogkefére, fogkrémre, szappanra, hajsamponra, vécépappírra és... és papucsra van pénz, de nincs száz forint egy felbélyegzett borítékra. Az idegenrendészeti fogvatartás szabályzata nem írja elő. A szabályzat nem én vagyok. Mit nem lehet ezen érteni?! Ők is magyarok – akadémuskodtak tovább. Kik? Hát ők. Ja! S magamra gondolok. Pesten kárpátaljai magyarnak lenni mit sem jelent.

- Holnap hazaviszem Esztert a kórházból.
- Mi akartuk elhozni – vallja be a valót az anyósom.
- Tudok róla – mondom, és nem vágom a sótartót a falhoz, nem akarok veszekedni.

(Folytatjuk)

ÉVUTÓ

OKTÓBER

*Még fenn hordja orrát az erdő,
színeit naponta váltja,
de dörren egy durva fegyver,
s szétrebben tarka palástja.*

*Megdermed menten az élet,
valakik ész nélkül lónek.
Leroskad a büszke szarvas,
szíve szakad meg az őznek.*

*És elhalkulnak a fények,
levél már hírül sem zöldell.
Kúszik a vér az avarban,
elkeveredik a földdel.*

NOVEMBER

*Áldásra köszörült kések
törtek a felhőcsordára:
csordultig telnek a medrek.
Lesz-e ember a gátra?*

*A föld is undorodik már,
de nyeli az esőt, issza –
a lelkét pazarló nyárnak
emléke sem jár vissza.*

*Pedig hát jöhetne néha
egy langyos mosoly az égből,
egy mustármagnyi reménység
Urunk szomorú szeméből.*

DECEMBER

*December birodalmában
király sem szívesen lennék.
Görcsöt plántál szívembe
az evangéliumi emlék.*

*Terelgetnék inkább nyáját,
szántanék ködtakarókat,
mintsem hogy üldöztessek
védtelen vándorlókat.*

*Bármilyen oknál fogva, mégis
királlyá kellene lennem,
madárképmében ülnék
a nagypénteki kereszten.*

KURUC-DAL 2017

*Vajon jogom lesz-e nevén
nevezni mindazt, mi engem illet:
fiúnak a fiút, lánynak a lányt,
tagadni, ami semlegesített.*

*Parázs vitában felvállalnom
mindent, mi hozzám tartozik:
nyelvet és hazát, a cseresznye
ízét, a virágzó Tisza fodrait,*

*pipacs-rikoltást búzamezőben,
Badaacsony kint hagyott koporsóját,
tó fölött üdülő kósza felhők
szélfűtta, piruló, szelíd arcát,*

*falu végén a kurta kocsmát,
pihenését a kikötött kompnak,
álmot hozó, édes, esti meséket,
igazát a kimondott szónak.*

*Jogom lesz-e az aradi várnál
hangtalanul is vallanom, hogy
gyógyíthatatlan daganatként
testembe épült Trianon.*

*Engedik-e majd trónoló vének
lányok énekét tavaszi este,
fehér ruhában, lobogó hajjal,
virágot szórva utcakövekre.*

*Vajon jogom lesz-e hinnem
mindazt, mi nekem fontos,
hogy a szivárvány fölött angyalok
szállnak, és a nap is ott ragyog,*

*hogy templomtornyaink égisz érnek,
s a szeretetnél nincs nagyobb.
Szabad-e majd e tépett hazában
hangosan mondanom: ez vagyok.*

JÖTTEM, HOGY A BŰNÖSÖKET IGAZAKKÁ TEGYEM

(Lk, 2,17)

*A szavak keményen hangzanak
az üres térben, – a hegyeken túl
a fehér izzásban kövekre vésett
Istenarc néz a színpalak mögé, én
csak díszlet vagyok a horizonton.
Körülveszem magam lelkiismeretem
bástyájával, trükköket alkalmazok
a büntudat rejtegetésére.
Nem tudom, mit kell tennem,
csak azt, hogy mit nem szabad.
Amíg az ajtót nem találom meg,
nem juthatok ki a legelőre.
Pedig a Nagy Pásztor ott áll és várja
a gazdátlan juhokat, – onnan
néz délre és keletre.
Én meg, ahogy menekülök a fehér
homokon, létem parányi foltján
megpihen az Irgalom keze.*

LÁTÁSTÁVOLSÁG- RÖVIDÜLÉS

*Nem látom jól a világot,
ablakomon szennyes az üveg,
Vajon táncolnak odakint a múzsák?
A fák nem néznek az égre,
csak állnak mint megcsúfolt vénemberek.*

*Ott állok a lépcső tetején,
lent a tél pompája, fent madarak,
a legfelső fok nem vezet sehova,
láthatatlanok a mennybéli falak.*

*Nem nézek többé mágikus tükörbe,
félek, megöl majd a látvány,
félek, nincs helyem a kelléktárban –
leszakadt gomb lettem Isten kabátján.*

*Nem látom jól a világot,
idegen zászlók arcomba csapnak.
Új Babel-torony épül odakint,
de nem veszek részt az építésben,
meg akarok maradni magyarnak.*

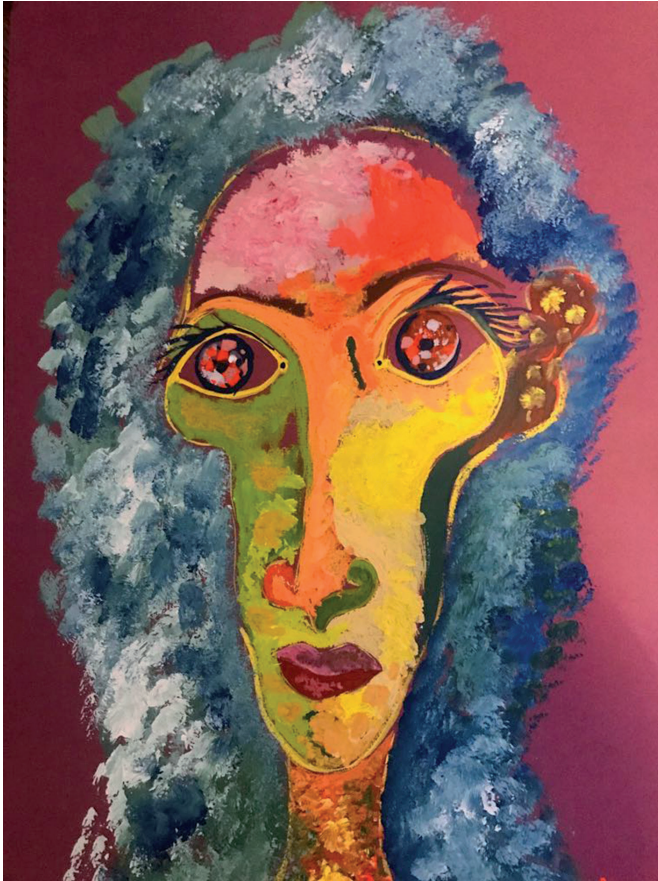
FEDEZÉKBEN

*Kibelezett éjszakákon, falak
oltalmában kuporog a szél,
csak egy macska fehérlik
a sötét köveken, – én pedig
vándorútra kélek; altató nélkül,
létem zsugorított fűzfa-remegés.*

*Szemhéjam mögött nem kap
helyet a félálom sem, az éberség
foglya vagyok, – visszafogott
zaj a süllyedő ágykereten.
Araszról-araszra rövidül szobámban
a csend, a hajnalba meztelenített
égbolton szennyes titkok homálylanak.
Ágyam mellett már ég a lámpa,
körém gyűlnek apró fény-rezdzületek,
s kicsiny házam apró ablakán
beint sietősen a reggeli korasárga.*

*Beállok megint a sorba, hagyom,
hogy megint meglincseljenek, hagyom,
hogy belerángassanak az embervadászásba.*

*De nem akarok még annyira sietni,
a nagy tülekedésben inkább visszahúzódok
kicsit kedvezőbb körülmények oltalmába.*

ORTUTAY PÉTER

PIROSKA A NAGYVILÁGBAN

I.

Érzi, hogy elnehezedik a szempillája, és mindjárt aludni fog. Sok volt neki ez a mai nap, nagyon sok.

Hol is kezdődött? Igen, azzal, hogy megérkezett a New York-i gép Ferihegy kettőre. Amikor a kerek a kifutópályára huppantak egyet, majd még egyet, na és még egyet, elfogta valami csodálatos érzés. Itthon van, itthon! Nem idegen földön. Elege van az idegen földekből. Még ha Amerika is az. Hazaérkezett. És most már minden jó lesz, nagyon jó.

Amíg a csomagjára várt a futószalagnál, már el is döntötte, hogy mi a sorrend. Megünnepli a hazatérést, persze, hogy megünnepli. Hogyan? Hát van itt, ezen a gyönyörű reptéren egy csodálatos váróterem, és rögtön a második emeleten egy még csodálatosabb falatozó, magyarul büfé, és ott iszik egy pohárkával. Vodkát, természetesen. Az az ő itala, régi jól bevált orosz ital. Méghozzá sörrel, hogy hasson. Vagy két vodkát sörrel. De az sem baj, ha három lesz belőle, vagy négy, és kurva drága, mint minden ezen a reptéren, csak azért, mert reptér. De kit érdekel? Inni kell, hisz hideg van kint, mínusz tíz fok, gondolta és kuncogott magában. De a lényeg, hogy csússzon és jól essen az a vodka.

Hát csúszott is, meg jól is esett. Na, hallod, a több mint egy éves magára kényszerített absztinencia után, ha azokat a szigeteket nem számítjuk. Igen, és aztán? Telefonálni kell. Hogy kit fog felhívni? Ó, ő azt már régen eldöntötte. Török Gábor főorvos urat a Honvédkórházban. Muszáj! Látni akarja! Most azonnal! Hisz ezer éve, sőt több, hogy nem látta. Pedig de sokszor gondolt rá. Különösen akkor, amikor az a férfi... De ezt most hagyjuk. Később még kielemezi. Most csak az a fontos, hogy telefonáljon. Rögtön, innen a reptérről, egy automatából. Mi is az a szám? 36... Nem, ó, nem, a 36 elhagyható, hisz az az ország hívószáma. Magyarországé. De most már Magyarországon van. Itthon, mert hazajött. De előbb iszik egyet és gondolkodik. Mi is vár majd rá itthon azok után, hogy elment odaára szerencsét próbálni? Mindegy. Nem töri most ilyesmin a fejét. Minek? Itthon van, és ez csodálatos.

Miután, szerinte, eleget ivott és szomját oltotta, lement a földszintre. Az egyik automata-fülkébe lépett, levette a kagylót, s amikor hallotta a bűgást, tárcsázott.

– Gábor, te vagy az, Gábor?

– Én vagyok – mondta.

– Te? Most hol vagy? – hangzott a kérdés.

– Itt a reptéren, Budapesten.

– Komolyan? Akkor gyere ide, ha tudsz. Azonnal. Egyenest hozzám, a szobámba.

– Jó, de előbb elrendezem a csomagot.

– Ó, hagyd a francnyavalyába azt a kurva kibaszott csomagot, hallod? Hagyd a poggyászmegőrzőben azt a kurva csomagot. Gyere. Várlak. Érted? Várlak.

– Megyek.

Taxi! Jé, már nincs egy szál taxi sem a standon. Hová lett? Pedig máskor annyi van, mint a nyű. Nahát, micsoda disznóság. Hát nem mind elvitték azok a kurva utasok, amíg ő vodkát szopogatott. Kár volt annyi időt elpazarolni a piálásra. Meg talán sok is volt az a vodka. Pláne sörrel. Érzi, hogy spicces, ami viszont jó. A mínusz tíz ellenére is olyan szép most itt minden. Gyönyörű, csodálatos. Nincs egy ránc sem a lelkén, sem a homlokán, egy szál se. Nem baj, hogy nincs taxi. Minek? Itt a busz, az ötös, alig száz méterre innen, ha jól emlékszik, és a metró. De majd még át kell szállni a kis földalattira. Nem baj. Így is jó lesz. Nem érdemes taxira várni. Vannak már előtte. Aztán meg úgysem állíthat be üres kézzel a főorvos úrhoz, kuncogott magában megint. Vennie kell egy üveg pezsgőt és kaviárt. Gábor azt szereti a legjobban. Rajtam kívül természetesen, ha kellek még neki, gondolta magában. Mosolygott és elöntötte a forróság.

Máris itt a Hősök tere. És aztán rohant is a Honvédkórház felé. Igen, van itt egy kis közért a sarkon. *Butélku sámpánszkovo*, ugrott be valahogy második anyanyelvén. Egy butélia pezsgő és kaviár. Mennyi lesz? Hű, a zanyját, de felmentek itt egy év alatt az árak.

Igen, itt a kórház. Pont olyan, mint régen. Semmi sem változott. A portásfülke is a régi, de a portás nem. Egy srác, egy gyerek, egy fiatal fiú. Rá sem nézett, ahogy elsuhant előtte. Minek nézzen? Ezrével járnak itt a betegek és a nem betegek egész nap. Ott a lift, csukódik. Hé, várjon! Ő a harmadikra megy, csak a harmadikra. Gábornak ott van a szobája. Tudja, hol. Sokszor megfordult nála. Az 565-ös szoba. Ez itt, ni.

Nem kopog. Csak elfordítja a gombot az ajtón.

És lám, kit látnak szemei? Gábor. Szép, tiszta, fehér köpenyben, Gábor. Micsoda szépszál legény ez a férfi. Széles a válla, erős a karja, kék a szeme, szőke a haja, és... és...

Kabátostul ugrik az ölébe.

– Gábor!

– Te kurva!

Az első csók. De jó, de forró. Érzy, hogy előnti a testét a hóhullám. Igen, ő az a férfi, akit szeret. Ő kell neki. Senki más! Hogy tudta itt hagyni? Micsoda hülye volt. Hülye tyúk!

Gábor kulcsra zárja az ajtót, majd erősen magához szorítja. Ő is ezt teszi. És aztán, mintha csak elhangzott volna egy parancs, már dobják is le magukról azt a sok göncöt. De nagyon sok rajtuk ez a gönc. Gyorsan, gyorsabban! Gyerünk!

– Ez nem igaz! Mese! – nyögi még Gábor fülébe, és beleharap a karjába. Harap és harap, és csak akkor hagyja abba, amikor látja, hogy kicsordul a vére. A Gábor vére...

Érzy, hogy elnehezedik a szemhéja, lecsukódik... Aludni, igen, aludni. Sok volt neki ez a mai nap, nagyon sok. Nem kellett volna annyit innia sem. No és ez a szex! Nem is volt igaz! Mese!

De még látja, hogy Gábor feláll mellőle, csupasz hátán mély karmolások nyoma, két izmos karján a harapásoké, ő harapta össze, amikor jött az orgazmus, az első, a második és a harmadik... Lehajol, betakarja. Majd öltözködik. Ismét föléje hajol, csókot lehel az arcára és azt súgja:

– Most mennem kell, szívem. Jó voltál. Aludj. Itt leszek, amint tudok.

Igen, tudja, hogy mennie kell. Török Gábor főorvos úrnak mindig sok a dolga ebben a kórházban. De ő szereti, ha sok. Igazi profi. Hadd menjen. Ő meg úgyis fáradt, nagyon fáradt. Ó, Istenem, de jó vagy...

Elalszik. Álmodik.

II.

Ungváron van, egy kis üzlet előtt a tömegben, valahol a bútorgyár és a villanytelep környékén. Sorban állnak az emberek, nagy sűrű, tömött sor, *ocsereg*: két ember közé aligha fér be egy harmadik. Az anyja kezét fogja, és sír. A legkisebb testvére is hangosan bóg, aki most az anyja karján, az ölében ül, hogy háromnak adjanak kenyeret. A tömeg zúg, morgolódik, zajong. Adják már gyorsan azt a *buhánkát*! Mi ez az ácsorgás ott az ajtó előtt? Gyerünk már, gyerünk, gyorsabban, éhesek vagyunk, a gyerekek is éhesek otthon. Egy

magas, vállas férfi, két hóna alatt mankóval, mert csak fél lába van, felügyel a rendre. Protestáló sorban állókat félretolva az egyik mankóval előreségíti az anyát egy kicsit a két gyerekkel. Morog, mint egy bolhás kutya, és mond egy csúnyát az előtte állóknak. *Job tvojú*, mondja. Piroska nem tudja, mit jelent. De azt, hogy csúnya, igen. A kenyér barna, mint a sár, de meleg. Majdnem forró. Biztos nemrég vették ki a kemencéből. Az anyja letöri a kenyér héját legfelül, a *gárbuskát*, és Piroskának adja. Ó, milyen finom. Majszolja, lassan eszi, hogy tovább tartson. No meg azért is lassan, mert a nagyanyja egyszer nagyon megszidta, amikor azokat a szép kis szalámi-szeleteket, melyeket a szomszéd és jó szívű orvosfeleségtől kapott valami csecsebecséért, úrinő nagyanyja azzal csenszelt, hogy valahogy megéljen, egy falásra megette, mert éhes volt nagyon. „Egy úrilány nem eszik mohón”, mondta a nagymama csendesen. „Jegyezd meg, kislányom, hallod?” Sületlen magok ropognak a foga alatt most, ahogy *a gárbuskát* eszi. De nem baj. Az is jó.

Most meg az óvodában van. Kistestvére ott sír mellette egy rácsos kislányban. Sír, mert még alig két éves, és nem tudja, miért van itt. Még nem is óvodáskorú, de Mária Filipovna, az ukrán igazgatónő, aki egyszerűen jószágos, felvette ide, a szoroskába, mert a párttitkár parancsára a másiktól, a ceholnyai óvodából kitették. A nép ellenségének gyerekei se egyék a nép kenyerét, mondták nekik. Csitítgatja, babusgatja kisöccsét. „Ne sírj, Jencike, ne sírjál”, mondja. A gyerek megnyugszik. Elhallgat. A szájába veszi a hüvelykujját, szopja, és már csak egy kicsit hüppög.

Most meg azt látja, hogy ő fekszik otthon a betegágyban. A torka bekötvé, mert fáj. Magas láza van, majdnem harminckilenc. Meghült, mert a cipőjén becsorgott a hólé, és nem vette le azonnal szárítani, amikor hazajött. – Miért nem vigyázol jobban, kislányom – feddi az anyja. – Megint beteg akarsz lenni? – Énekel is neki halkán, mert csakugyan beteg. Nagyon szép az, amit anyu énekel: *Gyere Bodri kutyám, megleszünk egymással*. És az anyjának a hangja is nagyon szép, szoprán. Aztán betakarja, jó melegen a beteg kislányt a mama, a cserépkályhában ég a tűz, hoztak hulladék fát a jó emberek, fel is vágták nekik, csak úgy pattog a kályhában, és jó meleget ad. Egy vastag könyvet vesz a kezébe az anyja, bőrkötéses könyvet. Arany János összes művei áll a fedelén. A Toldiból olvas, szép dallamos hangon. Hogy tud írni ez az Arany! És ez a Toldi, gondolja Piroska. Milyen bátor és erős legény. A farkasokat is megöli, csak úgy pusztá kézzel. Aztán meg odafekteti a testvére ágyához. „Tente, tente, tente szépen / Testvérbátyátok fekszik itten éppen.” Ez milyen vicces. Piroska hangosan kacag.

Felébred, de még mindig rázza az álombeli kacagás. Igen, nagyon vicceseket tudott írni ez az Arany János. De szépeket is, akárcsak Petőfi. Hogy milyen szépen leírta ez a költő, hogy mi is az a lét: „Elhull a virág, eliramlik az élet.” Ezen meg sírni muszáj, nem nevetni. Jaj, de hol is van most? Ja, igen. És Gábor még nem jött vissza? Pedig ő biztos sokat aludt. És amit álmodott sem volt rossz. No, nem egészen, de azért mégsem volt rossz. Gyakran álmodik gyerekkoráról, a nehéz napokról, de a szépekről is. Arról, hogy karácsonykor egyszer a Jézuska egy kis kaucsuk babát hozott neki, amit Kijevben vett az Ilonka nagynénje, akit úgy szeret. És a Tamás bátyja is megkapta akkor azt a két *bulocskát*, amit a Jézuskától kért, hogy egyedül ehessen meg. Meg is ette, nem is adott nekik egy harapást sem belőle. Pedig ők is éhesek voltak. De Tamás a legéhesebb.

Nemcsak álmodni szokott a múlttól, hanem gondolni is sokat gondol rá. Az anyjára, aki annyi áldozatot hozott értük, dolgozott, robotolt, hogy enni adjon nekik, vigyázott rájuk és nevelte őket. Egyedül. Mert az apjuk nem volt itthon. Börtönben volt, mert elvitték a rossz emberek. Hogy nevelte, Piroska nem tudja. Csak nevelte. Követelte, hogy jól viselkedjenek, tanuljanak, járjanak templomba. A Jó Isten majd vigyáz rájuk, és mindent megad, csak kérni kell. Kérjétek, és megadatik nektek, mondja a Biblia. És Piroska imádkozott is, kérte az Istent, hogy hozza haza aput. Ők a másik két testvérrel hallgattak is az anyjukra, csak Tamás nem. Rossz gyerek volt a Tamás. Az anyja sokszor elverte, fakanállal verte, mert rossz volt. Az asztal alá bújt például, ugatott és megharapta a vendégek lábát. Meg verekedős is volt. Állandóan verekednie kellett, a testvéreivel is. De amikor őt verte az anyja fakanállal, bőgött és ordított, a földön fetrengett. Majd amikor vége volt a verésnek, vakarózott és nevetett, hogy nem is fáj. Piroska sosem tudta, mit tegyen. Vele nevéssen vagy sírjon, mert mégiscsak a testvére, és úgy kikapott.

– De miért nincs itt Gábor? Hol van már az a gazember? – gyötörné magát a kérdéssel Piroska. De aztán mégiscsak megnyugszik. Tudja, hogy Gábornak mindig sok a dolga. A másik oldalára fordul a rekamién, és újra elalszik. Most mélyebben, mint azelőtt. Az álom is elkerüli, olyan mélyen alszik. A nyála is kicsordul a szája szélén. Mint egy gyereknek. Aludj csak, Piroska, aludj. Itt van Vili, s ő majd elmondja a többit helyetted.

III.

– Azt kérded, haver, honnan veszem a bátorságot, hogy mindazt, amit fentebb olvastál, elmondtam neked Piroskáról? Honnan tudok ilyesmit, kérded? – meredt rám Vili, és aztán rám kacintva figyelmeztetően emelte a jobb keze

mutatóujját a magasba a pohara felett. Mindig így szokta, ha valami nagyot akart mondani. – Hát csak onnan, kedves barátom, hogy Piroska a testvérem. S úgy ismerem, mint a tenyeremet. Az életét is. Hisz ami veled történt, az velünk is megtörtént. Részben. És ha nem is ugyanúgy, de megtörtént. No és a testvérek beszélni is szoktak egymással, kommunikálnak, ugye, egymással, ha szeretik egymást. Informálódnak, hogy hogy s mint? Nem? Így mi is.

Itt Vili ismét kacsintott egyet, és a szájához emelte a poharát. Kortyintott is belőle egy nagyot. Aztán letette, és ismét kérdezett valami nagyot. De ez már meg sem lepett. Megszoktam.

– Meghallgatsz?

Ez teljesen fölösleges vagy inkább költői kérdés volt, mert ha Vili beszélni akart, akkor beszélt. Nem volt a világon olyan erő, mely befoghatta volna a száját ilyenkor.

– Akkor hát kezdem a legelején, vagyis ott, ahol abbahagytam. Ám a gyerekkor, amit itt nekünk fentebb Piroska megálmodott, mondjuk, hogy kipipálva. Volt, ugye, *ocseregy* kenyérért, síró öcsike, betegség meg minden, ami volt abban a világban. Jöhet az iskola, a tanulás. Azzal folytatnám, engedelmekkel.

Szóval, jó tanuló volt a Piroska. Olyan ötös, négyes. Olvasni nagyon szeretett. Mert tudod, szép nagy könyvtára volt a nagymamának. Igaz, hogy a nagyapát nemcsak lágeri munkára, hanem vagyoneklobzásra is ítélte a mélyen demokratikus – idézőjelben természetesen – szovjetbíróság, mert „elárulta a szovjet hazát” – ezt a cinizmust! –, de a nagyapa könyvtárának nagy részét mégsem kobozták el, meghagyták. A könyv nem különösebben érdekelte az elvtársakat. Talán azt sem tudták, milyen értékesek azok a könyvek. Amit nagymama aztán lassan eladogatott, hogy enni is tudjunk azért, meg ő is tudjon. Mert munkája nem volt. Mármint állása. Ugyan! Egy nép ellenségének a felesége miért kapjon munkát? Szó se lehet róla. Így részben a könyvtár, vagyis az a pénz, amit a könyvekért kapott, és Emka nagynénink tartotta el őt, és adott nekünk is enni sokáig. Neki, Emka néninek, volt állása, tudott könyvelni. Ő nem volt népellenség, mert nem volt férje, aki népellenség lett volna. Olyan vénkisasszony volt, tudod. De azért nem minden könyvet adott el a nagymama, maradt könyv bőven, vastagon sorakoztak a polcokon a kis lakásban, és a legtöbbet bizony elolvastuk. Még a tiltott könyveket is, nemcsak a Gárdonyi összest. Az olyanokat, mint amit Zola írt. Vagy Maupassant. Hara-gudott is érte Emka néni. Hogy a taknyos kölykök miket olvasnak, csapkodott az áldott jó lélek. Mert neki csak taknyos kölykök voltunk, amiért pedig mi

haragudtunk, és bosszantottuk is érte eleget. A rosszcsont Tamás különösen. De Piroska is az egyik olyan taknyos kölyök volt mindössze neki, aki mindent elolvasott, ami a keze alá került. Ilyen volt, ilyenek voltunk.

Iskolaéveiről talán még azt érdemes megemlíteni, hogy eleinte sok barátnője volt. Csak úgy lesték a kegyeit a barátnők, osztálytársnők. Gondolta, azért, mert hát ő olyan rendes és népszerű. De aztán rájött, hogy a lányok jóképű fiú testvéreinél szerettek volna inkább bevágódni, és azt remélték, hogy Piroska majd beprotezsálja őket valahogy. De mivel ez nem történt meg, hát lassan elmaradoztak ezek a jó barátnők. Furcsa mód csak az egyikük maradt hűséges. A lányt Holupko Valériának, Valinak hívták, és a megyei pártbizottság egyik fejesének volt a lánya. Így nagy volt a társadalmi különbség köztük. Egy nagykutya pártember és egy népellenesség lánya. De Vali mégis szerette Piroskát. Talán megsajnálta, amikor egy télen elővett a táskájából egy szép piros almát, készült beleharapni, és Piroska, aki még nyáron se túl gyakran lakomázott gyümölcsből, csendesen megjegyezte, és sóhajtott is hozzá: „Milyen szép!” Valéria ösztönösen átnyújtotta. Mert kedves adakozó lélek volt a Vali, szeretett adakozni. Talán ezért is lett a város egyik legismertebb olyan nője később, akit könnyű megkapni. Vagy ki tudja, miért? Lehet, hogy így akarta a tudomására hozni a világnak, hogy ő nem ért egyet apja kommunista eszméivel? De hát ebben is van ellentmondás, mert Lenin, Sztálin, de még Trockij, Zinovjev és Kamenyev, no meg a többi nagy és kis komcsi elvtárs a házasságot is legszívesebben eltörölték volna. Minek az ilyen ősdi intézményrendszer, mondták. Bonyolítja az életet, ami úgy is bonyolult ezekkel a burzsujokkal. Csinálja csak mindenki mindenkivel, és a gyereket majd felneveli az állam. De bocs, eltértem a tárgytól. Ott hagytam abba, ugye, hogy Piroska és Vali igazi jó barátnők voltak. És érdekes, hogy ez a barátság később is megmaradt köztük, amikor Vali fogta magát, férjhez ment, és Budapestre költözött, hogy soha senki se tudja, ki ő. Illetve, hogy ki volt. Tisztességes életet kívánt élni. Mint rendes feleség és dolgozó nő. Már nem a régi értelemben, azaz mint könnyű nőcske. Úgy tudom, állta a sarat.

Piroska nemcsak jó tanuló, hanem jó sportoló is volt. Eleinte nem volt az, de amikor édesapja hétéves lágeri fogság után hazatért, ragaszkodott hozzá, hogy a lánya sportoljon. És mivel egyik testvére már évek óta tornázott Marcsák Jani bácsi keze alatt. Piroskát is beajánlotta neki. Piroska eleinte sírt, toporzékolt, nem akart edzésekre járni, mert mindig leesett a gerendáról, a korlátról, megütötte magát, és az fájt. Sírva panaszkodott anyjának: „Azért jött haza apu a lágerből, hogy engem kínozzon?” De aztán belátta,

hogy apunak igaza van. Lassan megszokta a kemény edzéseket, megszerette Marcsák Jani bácsit, őt mindenki szerette, mert egyszerűen olyan ember volt, akit nem lehetett nem szeretni, és lám, Piroskából bajnoknő lett. A szomszéd Tóth János megengedte, hogy korlátot fabrikáljon az apa a kertjében, és Piroska minden áldott nap gyakorolt rajta. Meg is lett az eredménye. A kilencedik osztályban már ifjúsági bajnok volt a megyében a mi Piroskánk. És az eredetileg kissé dundi kislány szép sudár nagylány lett. Nyüzsögtek is körülötte a fiúk, mint a legyek. De ő csak elhessegette őket. Hess, fiúk, hess!

Igen ám, de a diákéveknek is, mint minden másnak az életben, egyszer csak vége lett. És most mi legyen? Kötelességtudóan elment felvételizni a lembergi egyetemre, az angol szakra, de nem vették fel. Hiába volt a jó bizonyítvány, az ifjúsági bajnoki cím, ha egyszer rossz volt a káderlapja. Az apja népellenség és priuszos, ült. Hogy semmiért, az nem számít. Egy demokratikus szovjetbíróság senkit sem ítél el semmiért, mondták a kommunisták. Biztos volt valami a füle mögött. Így a gyerekeinek is. Piroskából nem lehet szovjet egyetemista. Menjen csak dolgozni ez a kis fasiszta magyar lány. Hát elment. Sok választása így sem volt ugyan, mert ha, teszem fel, egy irodába jelentkezett, ahol nem kellett volna futószalag mellett dolgoznia, a munkaügyi csak egy pillantást vetett a káderlapjára, és elküldte. Nekik ilyen nem kell. Az ő szemében is csak egy kis magyar fasiszta lány volt a Piroska. Mind ilyen, *fasisztki*, mondta a káderes.

A Peremoha gáztűzhely-gyárban kapott munkát. Felvették sajtólómunkásnak. Hogy mi volt a dolga? Maga a pokol.

IV.

Maga a pokol. Hogy miért? Könnyű elképzelni. Van egy tizenhét éves szép, sportos, idealista gondolkodású kislány, aki segíteni akar a szüleinek, és munkába áll, hogy keressen. De a fizetés kevés, mert darabszám után fizetnek, ő meg nehezen bír azokkal a vasakkal és a nagy, csúnya, olajos gépekkel. És aztán egész nap ott ülni a gép előtt, nyomkodni a pedált, hogy durr, bum, majd megint, durr, bum, és így nyolc órán át. Plusz még éjszakai műszak is van, amikor – hiába alszik nappal – a szeme majd leragad. És amit a legjobban utál, az azt a hideg olajos munkaruhát felvenni a műszak előtt. Ragad és tapad, és hideg. Undorító. Még azoknál az ajánlatoknál is undorítóbb, amit az ifjú kollégák tesznek. *Pirosko, á*, mondják oroszul, *kák nászcsot távo!* Ám a felnőtt kollégák, a főnökök sem különbek. – Piroska, nem akarsz átjönni hozzánk, az irodába? Csak egy szavadba kerül! – mondja a hájas Braun és pislog kancsal szemével. Piroska azért már nem olyan

naiv, hogy ezt ne értse. De már azt is utálja, ha ez a Braun ott áll mellette, és ráliheg kéjvágyó vodka- és sörbűzös szájával. Hozzá ne nyúljon, mert kikaparja a mind a két szemét, gondolja.

Két év! Be sok és hosszú idő. És kegyetlen. Szabadulni, muszáj szabadulni, gondolta Piroska. Másodszor is felvételizik Lembergben. Nem veszik fel az ukránok. Harmadszor is, Leningrádban. És láss csodát, az oroszok felveszik. – Hála Istennek, mondják otthon a szülei. – Látod, milyen jó az Isten. Egyetemen fogsz tanulni, lányom.

Igen, az egyetem. Piroskának nem kellett mondani, hogy tanuljon. Tanult ő magától is. Neki volt a legjobb kiejtése a csoportban. Őt Krájmánné tanította a magyar iskolában, akit Angliából vetett Kárpátaljára és közéjük a sors, és ő mondta is neki sokszor, feleléskor és utána, hogy „*very good, Piroska, very good.*” Míg a csoporttársai, de még a szaktanárok is, ki tudja, milyen akcentussal beszéltek. Ó, igen, ő, mármint Piroska, könnyen felismeri a grúz, örmény vagy az ukrán kiejtést, de itt, ebben az országban százötvennél is több náció él. Leginkább Marutával, egy rigai lánnyal barátkozott, aki kedves és aranyos volt, és a szája is nagy, és nem titkolta, hogy egy kicsit fehérmájú. Soha nem kérte magát, ha egy fiú felkérte egy fordulóra. Vagy akár kettőre, háromra. És amikor Piroska rákérdezett, hogy Maruta, miért teszed, a válasz egyszerű volt. „Szeretem a szexet, Piroska. Te nem?”

Piroska nem tudta. Talán igen, talán nem. Még nem volt szerelmes soha. Azaz egyszer, abba a Györfi Tikába, aki talán a legjobb képű srác volt Ungváron, és testvéreinek a barátja, egyikük osztálytársa, de becsapta. Egyszer csak, máról holnapra, minden előzmény nélkül Tika hevesen udvarolni kezdett Piroskának, mondott neki minden szépet, még azt is, hogy lehozom a csillagot érted, drágám és egyetlennem, de amikor Piroska megengedte neki, hogy a szoknyája alá nyúljon, és ő, Piroska, már-már engedte is volna tovább, hisz olyan édes volt a csókja, akkor Tikát elfogta a nagy magyaros őszinteségi roham. Úriemberként bevallotta Piroskának, hogy fogadásból csinálja. Mit? Azt, hogy megjátssza a nagy szerelme. De ő nem gazember, nem szélhámos, mondta, hanem gentleman, mondta, és ezért elmondja, hogy fogadott a testvéreivel, akik azt állították, hogy ő, Tika, nem tudja őt, Piroskát meghódítani, mert Piroska nemcsak szép, hanem okos is, és rögtön átlát majd a szitán. És lám, Tika megnyerte a fogadást. Piroska hiába szép, és hiába okos, mégsem annyira, mert nem látott át a szitán. Hogy micsoda borzalmas „heartache”-je volt ez Piroskának, gondolom, nem kell ecsetelni, tette hozzá Vili szomorúan. Belátta, hogy disznóság volt, amit a testvérükkel

tettek. Tikát nem érdekelte. Ő csakugyan minden lányt meg tudott hódítani. Jó képű volt, sportos, a legjobb úszó a strandon, és füllenteni is tudott a lányoknak nagyokat. Nem ment érte a szomszédba. Mármint a füllentésekért.

Piroska nem volt prűd, és Marutát is megértette, de a barátnő életformája nem volt az, ami az ínyére lett volna. A vallásos nevelése is gátolta ebben. De azért úgy gondolta, hogy egy jó barát, aki szereti, és megteszi neki ezt meg azt a szeretetért cserébe, és megkönnyíti az életét, jó lenne. Ezért úgy gondolta, most rajta a sor, és beveti a Tika-technikát. Meghódít valakit.

Maruta barátai közt volt egy fiatal mérnök, Szásának hívták, aki nem volt ellenszenves Piroskának. Akkor hát, gondolta, legyen a Szása. És kivetette rá a hálóját. Egy hét múlva be is engedte a szobájába a diákszállóban, ahol lakott, úgy, hogy a két másik szobatársát elküldte valahová, ill. megkérte, hogy hagyják egyedül, mert jönni fog a Szása. És hát jött is a Szása. Egy kicsit rámenős volt meg erőszakos, de hát, aki á-t mond, az mondjon b-t is, gondolta Piroska, és engedett. El is vesztette szüzességét rendesen. Fájt, és talán ezért egyáltalán nem is tetszett neki ez a szex. És meg is mondta Szásának, hogy *kányec, Szásá, pányimájes. Já tyebjá nye lyublyu*, nem szeretlek. Piroska már második vagy harmadikos volt akkor, már pontosan nem emlékszem.

A Szása azonban nem akarta megérteni. Kétségbeesetten folytatta az udvarlást, sírt, zokogott, és még öngyilkossággal is fenyegetőzött, ha Piroska nem lesz az övé, és végül, amikor térden állva esdeklelt a kezéért, Piroska engedett. Utóvégre miért lenne baj, ha nem kéne éhkoppon, egy diákszállóban élni. Így legalább lesz valaki, egy család, külön lakás, ami főnyeremény ebben a szép nagyvárosban. Nagyszerű lesz így az élet, gondolta „*Ládnó* – mondta Szásának Piroska. – *Budu tvojej zsenoj. A feleséged leszek.*”

Közben angol nyelv és irodalom-szakos diplomát szerzett, és mivel piros volt ez a diploma, ami azt jelentette, hogy jeles, felajánlották, hogy írjon kandidátusit, és legyen oktató az egyetemen. Maradt, ami jó is volt, meg nem is. A karrier szempontjából jó, a szívének nem. Ez a város, ez az ország azért sehogy sem volt az övé. Idegen volt neki. Hazahúzta volna a szíve. Na de hallod, egy angol nyelvtanár a Leningrádi Egyetemen mégis csak valami. Ilyen fiatalon. Nem semmi. Eljutni az értől az óceánig, vagy inkább az Ungtól a Néváig. Elismerésre méltó teljesítmény. De a házassága valahogy nem úgy alakult, ahogy szerette volna. Nem igazán volt jó. Sőt, kimondottan rossz volt. Szása kezdeti nagy szerelme ellenére sem. Vagy inkább épp ezért. Ui. a férj rettenetesen féltékeny volt. Elviselhetetlenül féltékeny. És mint az oroszok általában, nem vetette meg a vodkát sem.

Ami azt illeti, Piroska se nagyon. Rászokott lassan ő is. Nem is volt soha születésnap, *prázdnyik*, ünnep, vagy akárcsak egy kisebb baráti összejövetel: *szábántuj*, bőséges vodkaáldás nélkül.

Csúnya dolog ez a féltékenység, Shakespeare is megírta. *The green-eyed monster*, a zöld szemű szörny. Piroska, ha csak egy percet is késett, vagy nem tudott elszámolni az idejével, a Szása már tombolt, ordította, azzal vádolta, hogy mindenféle férfikkal hempergett ki tudja, hol. *G-gye té bélé, bljátý?* – kérdezte ilyenkor vérbe borult szemmel, és felpofozta. Vagy ökölrel az arcába ütött, ha részeg volt. Sokszor volt az, mert a munkahelyen sokszor volt *szábántuj*, hol ezért, vagy azért. És Piroska tűrte. Talán az állása miatt, mert szeretett dolgozni. Elismerték, hogy tud, és becsülték is ezért. Echte angolos kiejtését meg az egész tantestület irigyelte. Hol szedte fel? – kérdezték. Ezért maradt. No, meg a kandidátusiját is meg akarta még írni és védeni. Két évvel azután, hogy lediplomázott meg is írta és meg is védte. „*The Use of the Present Perfect Continuiuos Tense in Modern English*” volt a disszertációjának a témája, amihez a nyelvészeti szakirodalmon kívül rengeteg szépirodalmat is el kellett olvasnia, hogy állításait példákkal is tudja illusztrálni.

Piroska disszertációját megírta és meg is védte. A védeés után szűk körben fogadást adott. Vodka, pezsgő, kaviár meg ilyesmi. És a munkatársak gratulációikkal. Piroska éjféltajt ért haza. Még épp elcsipte az utolsó metrót hazafelé.

A férj dühe mérhetetlen volt. *Sznová blyádovála, szuká!* – ordította és az arcába vágott. Egyszer, kétszer, háromszor. Piroskának orrán, száján eleredt a vér. A fürdőszobába menekült feldühödött férje elől, kulcsra zárta az ajtót, megállította a vérzést, megmosakodott, rendbe hozta magát. Kiment, elővette egyetlen nagy bőröndjét, amivel idejött, és csomagolni kezdett. A férj dühösen felpattant.– Hová már megint? *Ná bljátki?* – kérdezte, és máris ütni készült. Piroska felnézett, bemérte a távolságot az ökle és Szása álla között és egy horoggal, amit testvérei ökölvívó barátainál látott a szorítóban, és erős, szertornában edzett karjával egyetlen ütéssel kiütötte. Ha százig is számol a bíró, Szása akkor sem áll fel a padlóról. Aztán, volt otthon telefon, felhívta Marutát, aki továbbra is a kollégája volt a tanszéken, és arra kérte, hogy engedje meg, hogy ott aludjon. Taxit hívott és távozott. Vissza se nézett. De félszemmel még látta, hogy Szása nagy nehezen feltápáskodik, és mereven nézi, ahogy elmegy.

A tanév végéig maradt. Levizsgáztatta még a csoportját, de aztán kérvényezte az elbocsátását. Július elején hazament Ungvárra. A szüleihez költözött. Úgy gondolta, könnyen el tud helyezkedni, ha nem is az egyetlen, de egy iskolában biztos.

V.

El sem tudta képzelni, hogy Ungváron egy leningrádi egyetemi diplomával és kandidátusival nem tud elhelyezkedni valahol. Nem tudott. Először is rögtön megkérdezték tőle, hogy miért jött el, ha olyan jó munkahelye volt Leningrádban. Talán kirúgták? Másodszor meg azt, hogy ennek és ennek a népellenségnek a lánya? Igen? Annak, aki ezért ült is? No, nem baj. Felveszik, csak akkor lépjen be a pártba. Vagy inkább legyen a KGB ügynöke. Ott szívesen alkalmazná a nyelvtudásával. De Piroska nem akart sem párttag, sem pedig KGB ügynök lenni. Sehol másutt nem tudott így elhelyezkedni, míg egyik ismerőse nem ajánlotta a Kárpáti Igaz Szót. Menjen el Balla László elvtárhoz, aki a főszerkesztő. Ő biztos felveszi, mondták neki többen is.

Piroskának szimpatikus volt Balla okos arcával és szemével, amint csokornyakkendőjét rángatta állandóan. Őszintén elmondta neki, mi a helyzet. Balla megértette és azt mondta, hogy szívesen alkalmazza, mint fordítót a fordítói osztályon, ahol mindig sok a munka, ezért senki sem dolgozik ott szívesen. Inkább cikket ír zsiros honoráriumokért. Jó, mondta Piroska, de azért megkérdezte, hogy lehet, hogy ő, Balla, szó nélkül felveszi, amikor mindenütt máshol azt mondták, hogy „nyet.” Balla elmagyarázta, hogy ő sem kap piros pontot azért, hogy felveszi, de azt kénytelenek az elvtársak megérteni ott a magasságos *obkomban*, hogy csak olyan embert tud alkalmazni, aki tud magyarul. Végül is ez az elsődleges szempont. Aztán a többi, a káderlap meg az ilyesmi. Piroska örült neki. Szerette a nyelveket, magas tudományos szinten tudott magyarul, oroszul és angolul, ismerte a nyelvek lelkét, s így egy-kettőre megtanulta a fordítás fortélyait is. Ment az, mint a karikacsapás. Csodálták is érte.

A leningrádi egyetemi tanári állása után a Kárpáti Igaz Szó fordítójának lenni nem volt a karrier csúcsa. De megértette, hogy olyan családi háttérrel, mint az övé, itt ebben a megyében, ebben a városban soha nem fog labdába rúgni. Amúgy meg volt elégedve a helyzetével, bár az új munkahelyén is előfordult malőr. Volt itt is például egy Braun, mint a Peremoha gyárban, aki a „szerelemével” üldözte. Ha bent ült a gépirónók szobájában és dolgozott, akkor gyakran előfordult, hogy bejött ez a Braun, csúnya kéjvágó mosollyal az arcán, kétértelmű megjegyzéseket tett, odament hozzá, simogatta a vállát, a karját, úgyhogy néha, mintha csak véletlenül tenné, hozzáért a melléhez, combjához, és aztán rögtön bocsánatot kért, de csak vigyorgott tovább és csorgott a nyála. Piroska undorodott tőle, és úgy döntött, hogy ezt lerendezi. Egyszer, amikor tudta, hogy Braun bent ül a szobájában egyedül, bekopogott hozzá, és belépett mosolyogva. Braun, ahogy meglátta, „micsoda óriási meglepetés” felkiáltással felállt asztala mellől, és

odament Piroskához, és vigyorgó arccal máris cirógatással próbálkozott. Piroska, továbbra is csak bájosan mosolyogva megfogta a nyápic kis Braun két vállát, magához húzta és a térdével jól tökön rúgta. Braun úgy esett össze, mint a colstok. Ezek után soha nem próbálkozott „kedves” lenni. Ha meglátta Piroskát, arcára fagyott mosollyal tiszteletudóan köszönt: kezicsókolom.

Piroska már két vagy három évet is lehúzott az újságnál, amikor úgy döntött, hogy ettől azért többet érdemel. El kell mennie ebből a borzalmas országból, kerüljön bármibe. Mielőbb, ha lehet. A szülei is támogatták ezt a tervét. – El kell menned innen, kislányom – mondta neki az apja és az anyja is. – Ez itt nem élet neked, kislányom. Menj ki Magyarba.

Egyik útja során, amikor mint „maszek” idegenvezető magyarországi turistákat kísért Kijevbe, ismerkedett meg Jocóval, aki aztán úgy iszogatós közben – potom százezer forintért – felajánlotta a kezét és a szívét Piroskának. Hm, gondolta Piroska, ez nem is lenne rossz. Csakhogy van-e annyi pénzünk. Volt nagy nehezen, és a házasságot is nyélbe ütötték valahogy. Most már csak annyi dolga volt Piroskának, hogy megkapja az útlevelét.

Itt Vili elmélázott kissé. De aztán folytatta.

– Tudod, haver, most erős kísértést érzek arra, hogy elmeséljem neked, mit is élt át Piroska, mit fizetett és kinek, hogy kikerüljön ebből a ronda kommunista országból, de ezt egyszer már részletesen leírtam korábban a *Meghívás beszélgetésre* című novellámban, és nagyon nem volna fair, ha ismét ugyanazokkal az elbeszélői tollakkal szeretnék dicsekedni. Az az elbeszélés természetesen nem a Piroska esetét írja le, de nagyon hasonló, és épp oly kegyetlent. Majdnem ráment az élete is annak a szerencsétlen fiatalasszonynak éppúgy, mint Piroskának, hogy megkapja az útlevelet. Szerencsére csak majdnem. Ezért itt csak azt említem, hogy akkoriban az olyanok, akik önként szerették volna elhagyni ezt az országot, tüstént és kategorice hazaárulóknak lettek minősítve. Ami azt jelentette a Piroska esetében is, hogy a Kárpáti Igaz Szónál – egy megyei pártlapnál, hogy gondolod? – semmiképpen sem dolgozhatott tovább. Ki kellett rúgni onnan, és Balla természetesen kirúgta. Hogy aztán mi történik vele, az senkit sem érdekelt. Járhatott az OVIR-ba beszélgetésekre, ahol csak mindig lehordták, hazaárulónak bélyegezték, és azt mondták neki, hogy szó se lehet arról, hogy a Szovjetunióból kiengedjék. Mit nem? Hogy aztán a hadititkokat eladja az imperialistáknak? Azt bizony nem. Ne is számítson rá.

Summa summarum, Piroska is megkapta az útlevelét... pontosan két év után. És mint nekem és másoknak is elmondta, élete legörömtelibb pillanata az volt, amikor a szovjet határt jelző szögesdrótot már a másik oldalról látta.

VI.

– Hogy alakult Piroska sorsa Magyarországon? Nos, azt is elmondom, még hozzá akkor is, ha nem is vagy rá kíváncsi – folytatta Vili és bólogatott hozzá nagy bölcsen. – De hogy megkíméljelek, a részleteket elhagyom. Például azt, hogy mennyire ráfaragott Piroska a férjére, a Jocóra, akivel azt a névházasságot megkötötte. Kiderült, hogy ez a Jocó, ha nem is nagy, de mindenképpen egy szélhámós és piti gazember. De most nem róla lesz szó, hanem Piroskáról.

– Tulajdonképpen azt kellene mondanom, hogy itt aztán mindent megkapott a mi Piroskánk spontán, amit szeretett volna. Egy-két szerencsétlennek mondható kísérlet után sikerült is jó munkát kifognia. Először a szovjet kultúra házában volt tolmács, az egyik legjobb, mint mondták, de aztán gyorsan váltott. Végül is nem azért jött át Magyarországra, hogy ismét az oroszokkal legyen dolga. Váltott, amint tehetette. Angol nyelvtanár lett az Arany János Gimnáziumban. Az életnek talán kisebb fintora, hogy eleinte még a kötelező oroszzt is felkérte az igazgatónő, hogy vállalja, amit meg is tett. Ugyanakkor az igazgatónő, Lux Alfrédné volt a neve, és most már Isten nyugosztalja, határozottan megtiltotta, hogy oroszból valakit is megbuktasson. „Tudod, lelkem – mondta egyszer őszintén Piroskának poharazgatás közben (az iskolavezetésen kívül ahhoz is nagyon értett) –, nálunk az Aranyban soha senkit sem buktatunk meg... oroszból.” Angolból már lehetett buktatni, és egyesekre nagyon is ráfért a buktatás, mert azt hitték, hogyha egyszer az oroszzt, mint idegen nyelvet nem kellett sohasem tanulni, akkor az angolt sem kell. Az majd úgy magától fog ragadni, mint a kosz. Csakhogy a nyelv nem ilyen. Kemény dió, amit nem könnyű feltörni csak úgy, fél kézzel.

Piroska négy évig dolgozott az Aranyban, és talán élete végéig fogja sajnálni, hogy elment onnan, mert azóta sem volt olyan jó munkahelye. Szerették őt a kollégák, a diákok, tisztelték tudásáért, no és azért is, hogy mint az angol nyelvészeti tudós kandidátusa, ami igencsak nagy szó volt akkoriban, nem vágott fel vele. Nem is, mert nem volt szokása. Úrilány volt a Piroska, és az ilyen nem csámcsog, nem habzsolja az ételt, ezt már, ugye, gyerekkorában megtanulta a nagymamától, és az ilyen természetesen nem vág fel még akkor sem, ha lenne mire. Mert kinek volt akkor doktorija a tanárok közül? Senkinek. Sőt, még képesítés nélküli pedagógus is előfordult akkor ebben az országban. Jó, hogy még orvos nem volt ilyen.

A karrierje is tovább ívelt felfelé rendesen. Hívták ide is, oda is. Például a Kandóba, ahol csak a lábát kellett volna lógatnia, az ELTE-re és a Közgáz-

ba is. Piroska végül ez utóbbi mellett döntött. Nagyon jól érezte magát ott mindaddig, amíg a tanszékvezetőt, dr. Eördögh Miklóst a gonosz kis kollégák meg nem fúrták. Biztos irigyek voltak rá, mert nagyon tudott a Miklós. Őt nyelven beszélt folyékonyan, angolul és oroszul szinte perfekt, igaz, jó erős hortobágyi kiejtéssel. Talán azért is tetszett neki a Piroska British English-e annyira, mert ő úgy nem tudott. Ám Piroskának Miklós menesztése után sem voltak munkahelyi problémái, bár nagyon sajnálta, hogy elveszítette ezt az embert. Lasszóval fogták akkor az angoltanárokat az után, hogy az orosz már nem volt kötelező többé, és Piroska minden ujja alá talált volna munkahelyet, akár többet is. Be is dobta magát rendesen a mély vízbe. Időnként tizenkét órát is tanított egyfolytában, a közgázon kívül is, hogy keressen.

Csak az volt a baj, hogy Jocó és az anyós el is szedték tőle azt a pénzt, amit keresett. Ugyanis nem igazán sietett egyikük sem semmisnek nyilvánítani ezt a névházasságot: nehogy mán hagyják az aranytojást tojó tyúkocskát elfutni. Azt mondták, hogy minek sietni, hisz amúgy nagyon jó helye van Piroskának Budapest XI. kerületében, a Szakasits utca 45-ben, hisz ez a világ közepe, a legjobb hely, amiért természetesen fizetni kell. Ezért csak adja ide a fizetését, ha lehet, az egészet. Na és a pluszkeresetét is. Majd kap finom vacsorát, ebédet, és Jocótól szerelmet. Piroska jó ideig észre sem vette, hogy kihasználják. Hagyta. Vagy inkább nem is érdekelte. Egészen addig, míg nem találkozott Gáborral.

Gábor az egyik kolleginának – Sárának hívták amúgy – volt a férje. Egyszer eljött a felesége után, de épp Lux Alfrédné igazgatónő születésnapja alkalmából kisebb bulit rendezett a száztagú tantestület, és hát ő, Gábor is ott ragadt. Nem ivott, de hagyta, hogy a felesége jól érezze magát. Jól is érezte, mint mindenki más. Piroska is természetesen. Örült, hogy végre itt is van egy igazi *szábántuj*, ahol elengedheti magát. Azt sem bánta, ha berúg. Senki sem bánta. Az igazgatónő járt elől jó példával. Egymás után gurította le a kisüstit konyakkal, vodkával és vermuttal vegyesen. „Abból töltsél, drágám, abból még nem ittam”, mondta többször is Piroskának. Százhusz kilós lévén, Lux Alfrédnén ez nem látszott. Az összes többi poharazgatón viszont igen. Piroska is olyan részeg volt már, hogy nagybögőnek nézte az eget. És akkor így borgőzősen odament Gáborhoz, lesmárolta, a két szemébe nézett, és fátyolos hangon azt mondta, hogy ő még ilyen szép férfit nem látott. Csoda, hogy Gábor tüzet fogott. Egy olyan szép nő mond neki ilyet, aki mellett a felesége egy szurtos kis mosónő. Olyannyira lángolt, hogy aztán állandóan hívogatta Piroskát telefonon még akkor, amikor a Szakasitson lakott. Randevút is kért

tőle mindig, amit Piroska megadott. Aztán Gábor kivett egy szobát valahol, és reggelig randevúztak egymást tépve, marcangolva. Egy-két hét után Piroska már tudta, hogy halálosan szerelmes. Tudta, hogy nem szabad, rossz, amit tesz, de mégsem tudott parancsolni magának... és a vérének. Talán, ha Gábor dobja, akkor talán erőt vesz magán. De Gábor nem dobta. Sőt, ha már nem látta egy-két napig, már rosszul volt, nem találta a helyét. Viszont elválni sem akart, a gyerekek miatt. Kettő volt neki, egy fiú meg egy lány. No és Sára, a felesége. Valahogy nem volt szíve otthagyni azt a csúnya nőt. Mi lesz veled egyedül, gondolhatta. Mert azért jó ember volt a Gábor, csak hát szerelmes. Lángolt, mint a rőzse. És a tüzet eloltani csak Piroska tudta.

Aztán, amikor jött egy delegáció az Ohioi Állami Egyetemről (OSU) már a Közgázra, és egyéves tanácsserét ajánlott tapasztalatcsere címén, Piroska azonnal ajánlkozott. Gondolta, hogy ezzel a probléma lezárva.

VII.

Nem lett lezárva.

De Amerika, mint tudjuk, maga a földi paradicsom. És végre egy olyan ország, ahol azt a nyelvet beszélik az emberek – még ha másként is, mint ő – melynek egész életét szentelte. A dolga csak annyi, ismertették vele a programot, hogy hetente négyszer előadást tart nyelvészetből és fordításelméletből a tárgy iránt érdeklődő egyetemistáknak. Ők Translation Studies-nak nevezik ez utóbbit. Van érdeklődés, de nem igazán nagy. Olyan közepes. A kollégák jók, kedvesek. Szívélyesek, segítőkészek, de megmosolyogják furcsa „British” akcentusát. Különösen az egyik férfi kolléga, úgy ötven valahány éves, tanúsít iránta nagyobb érdeklődést. Piroska megtudja, a szüleivel jött, mint ötvenhatos magyar menekült, és jelenleg az egyetem vívócsapatának az edzője. Nagy sportélet van az egyetemen. A sport fontos része itt az életnek. Charlie-nak hívják a férfit, és özvegy. Tud magyarul is egy kicsit. Még a szüleitől tanulta. Itt, Columbusban él, három háza is van a kertvárosban, kettőt közülük ki szokott adni. Egyszerre háromban úgysem tud lakni. Felajánlotta Piroskának, hogy lakjon nála, albérletben, nem kell fizetni. Annyi pénzem van, mint a pelyva, *very much money, dear*, mondja, minek nekem az a néhány dollár magácskától, *from you, dear*. Inkább kísérje el egy ingatlanközvetítőhöz, mert épp az egyik házát akarja kiadni. Az irodában egy elegáns fekete úriember tárgyal a közvetítővel, még nem végzett. – És bárkinek kiadhatom a házát – kérdi a közvetítő. – Természetesen – mondja a fekete úriember. – *But don't let it out to blacks*. Csak feketéknek ne. Azok összerondítják. Piroskát meglepi ez a rasszizmus egy feketétől a feketék

íránt. Nem érti. Charlie igen, de nem magyarázza. Charlie-nak van egy lánya, azzal barátkozhat is Piroska, ha akar, de Piroskának nem szimpatikus a Csilla. A férje viszont igen, nagyon tetszik. Jóvágású amerikai, olyan igazi cowboy. De még a nevét sem tudja, viszont úgy érzi, állandóan mosolyogni kell rá. Charlie ezt észreveszi és a fejét csóválja. Fred, most már tudja, hogy így hívják, nagy szoknyavadász. Jó lesz vigyázni.

Vége a tanévnek, a csereprogram is lejárt. Haza kéne menni. Menne is, de Charlie próbálja rávenni, hogy maradjon. Legyen az élettársa, vagy akár el is veszi, ha akarja, de maradjon. Nem kell csinálnia semmit, ha nem akar, csak éljen vele házasság életet. Heti kétszer, háromszor elég, neki nem kell több. De ha Piroska úgy érzi, nincs kielégítve, forduljon Fredhez, ő nem bánja. De azért Csilla azt ne tudja meg, mert akkor jön az ajtócsapkodás. Jó, mondja, Piroska, meggondolom. És addig? – kérdi Charlie. Jó, mondja Piroska, próbaházasság. És megpróbálják. Piroskának nagyon nem ízlik. Nem szereti Charlie-t. Egyszer-kétszer Freddel is félrelép, aki jobban tetszik neki, de az ilyesmi nem az ő világa.

Itt a nyár, és tanítani sem kell senkit. Az egyik kollegina megkérdezi, nem akar-e esetleg egy orosz üzletembernek – *gyógyá Sztjopa* a neve – tolmácsolni jó pénzért. Már hogyne akarna, nagyon szívesen. Piroska örül a lehetőségnek, meg egy kis plusz zsebpénznek. Csak az a probléma, hogy a munkaidő nem kötött. Néha három napig semmi, de aztán egész nap és egész éjjel ott kell lenni az üzletemberrel, mert mindig van valami tárgyalnivalója valakivel. Sokszor azt sem tudja, mi a téma. Olyan virágnyelven folyik a beszélgetés, neki csak a szavakat, a mondatokat kell lefordítani. Hogy miről van szó, nem fontos. Gyanús ez neki. Úgy érzi, nem minden kóser. Drog, lányok? Valami ilyesmi van a háttérben. Jobb lelépni, mert még börtönt is kaphat bűnrészességért. Mondja is a *gyógyá Sztjopának*, hogy most már nem tudja tovább csinálni, elmegy. Ezer dollárt kap tőle ezért a hétért. És persze sajnálja, hogy nem maradhat tovább. De azért gondolja meg. Meggondolta, nem tud maradni. Elmegy.

Aztán megy minden tovább, ahogy már megszokták. Éttermek, sport, kirándulások, próbaházasság, Fred... Egész jó kis ribanc lettem, gondolja magában Piroska. Tudós kis ribanc, aki mások a nyakán élősködik. De marad, mert azt ígérték, az OSU idén is ad még neki órát. Jó, akkor marad.

Maradt még karácsonyig, de aztán úgy dönt, hogy a pénzt, amit a *gyógyá Sztjopától* kapott, elkölti egy hajókirándulásra. Miami Beach-Bahama-szigetek, biztos jó lesz. Az is. Udvarias, pazar kiszolgálás, ökörsütés egy „lakatlan szigeten”, Nassau és boltjai, tele mindenféle csecsebecsével, szuvenírekkel. Sétál

a városban, amikor elkapja egy zápor. Esik, mintha dézsából öntenék, mondja a fa alatt, ahová az eső elől menekült, egy idősebb néger asszonynak. Ez nem eső, mondja az asszony, hanem *liquid sunshine*. Folyékony napsütés. Ezen jót kacag. A néger asszony is kacag azon, hogy ő kacag. Amint eláll az eső, máris forrón süt a nap, és Piroska folytatja felfedező útját a városban. Egy kis melékutcába téved, ahol vagy fél tucat néger támasztja a falat, kezükben whiskys üveg. Jó részeg mindahány. Mindegyik mosolyog, nevet, mutatja elefántcsont fehér fogsorát, nyújtja feléje az üveget és azt mondja: *Have a drink, girl, have a drink*. Igyál, kislány, igyál. Miért ne, gondolja Piroska, és sorban meghúzza mind a fél tucat whiskys üveget. Olyan részeg, hogy alig áll a lábán, és csak nagy nehezen talál vissza a hajóra. De aztán mégiscsak odatalál. Van ideje aludni is, s aztán este majd folytatja a várossal való ismerkedést. Csak másnap indul a hajó.

Charlie nincs otthon, amikor hazaér. Nem is keresi, nem is mond neki semmit. Összepakolja holmiját, kimegy a buszmegállóra, ahonnan van járat a buszállomásra. A buszállomásról egy Greyhound viszi majd Cincinnatiba. Onnan repülőgép New Yorkba. Ott meg egy budapesti járatra fog felülni. De még Cincinnatiból telefonálni fog Charlie-nak. „Ne haragudj, de a próbázasság megbukott.”

Good-bye, Amerika.

VIII.

Felébred, de még mindig ott van a szemében az álom. Az egész eddigi élete, ahogy így lepergett előtte. Vagy inkább elsuhant, mint egy gyorsvonat.

– Gábor?

– Itt vagyok, szívem. Jól aludtál?

– Nagyon.

– Akkor megyünk?

– Hová?

– Gyulára. Foglaltam szobát az Erkel Szállóban. Három napig ott leszünk.

– Csak három napig?

– Tovább is maradhatunk, ha akarod.

– Jó, akkor menjünk, Gábor.

CSEH SÁNDOR

AZ UTOLSÓ VÉRCSEPP – ORSAI LÁGERÉVEK

(BEFEJEZŐ RÉSZ)

Eltelt egy év. A muszkák egyre gyakrabban mondogatták, hogy „szkoro damoj”. Ez a két szó reménységgel töltött el bennünket. Istenem, megyünk haza, Istenem még élünk, újra láthatjuk a családjainkat – mondogattuk. Elérkezett az a nap is, amikor újra beszállhattunk a marhaszállító vagonokba. Útravalóul két napra való ételmet kaptunk, de azt ott helyben, még az indulás előtt mind megettük. Örültünk, hogy annyi idő elmúltával végre jóllakhattunk. A vonat elindult, de pár méter megtétele után hirtelen megállt. Nem gondoltunk semmi rosszra, hiszen van az úgy, hogy a szerelvény akadozva indul el, de aztán kiáltások hangoztak, ajtókat nyitottak, és minket leszállítottak. Azt nem tudtuk meg soha, hogy a disznók lélektani csapást akartak-e mérni ránk, vagy csakugyan új parancsot kapott a láger arra, hogy feltartóztassanak minket. Szomorúan vettük tudomásul, hogy újra vissza kell mennünk a barakkokba. Még szerencse, hogy megettük az ennivalót, biztosan elszedték volna tőlünk. Kővé meredten ültünk és sóhajtoztunk a priccseken, akkor még nem gondoltuk, hogy ez a leszállítás még majdnem másfél évünkbe fog kerülni.

Pedig így volt, mármint az életben maradtak számára. Istenem, de sokan meghaltak még ezután! Tisztálkodási lehetőségeink továbbra is megoldatlanok maradtak, hiszen még vizünk sem volt elegendő. Lajtokkal hozták a lágerbe. Ezek kerekekre szerelt nagy hordók voltak, de annyi embernek a fürdésére és a mosásra abból csak kevés jutott. Továbbra is aratott a halál könyörtelenül. Az emberek tüdőgyulladásban, tüdőbajban, de sokan egyszerű végelgyengülésben haltak meg. A legrettenetesebb és leggyakoribb a flekktífusz okozta halál volt. Ez a gyilkos kór gyakran hirtelen beálló görcsös exitussal végződött. Olyat is láttam, hogy az ember a lépcsőn felfelé menet dermedt meg. Borzasztó volt, fogta a korlátot, és éppen emelte a lábát. Az éhség szinte elviselhetetlen volt. Attól az undorító ételtől, amit ott kaptunk, sokunknak hasmenése lett. Vécé nem volt, csak egy mély gödör, s a keresztbe fektetett deszkákra kellett

ráguggolni. Ez volt a latrina. Télen veszélyes volt, mert ha valaki oda éjjel belecsúszott, egyedül nem tudott onnan kimászni, reggelre meg megfagyott. Egyszer a latrina fenekén észrevettem egy alsógatyát. Valaki belecsinált és ledobta magáról. Először irtóztam a gondolattól, de aztán legyőztem az undoromat. fogtam egy hosszú botot és kihalásztam azt a gatyát. Sikerült pár liter vizet kunyerálnom, és abban én azt sokszor kimostam. Legalább lett egy tiszta váltó alsóneműm, a mellemen hordtam a ruha alatt.

Mindent megtettem az életben maradásomért, mert tudtam, nekem még dolgom van odahaza, fel kell nevelni a két lányomat, s várnak a tanítványaim az iskolában. Egy alkalommal koldulás közben egy kovácsműhely közelébe keveredtünk Bánkútvál. Sok lópatát találtunk ott szétszórva. Gyorsan összeszedtük mindet, s a lágerben, a benzineshordó tetején megpirítva megettük, akárcsak a halszállákat, amelyeket a szemétdombon találtunk.

Az egyik napon meglepetésemre a Dezső sógorommal találkoztam a láger területén, akit otthon Mezőcskének becéztünk. Dezső a Don-kanyarban harcolt, ott esett fogságba sebesülten, és fagyás okozta sérülésekkel, s a kórházi kezelés után került rokkantan Orsára. Elbeszélte, hogy milyen durván bántak a németek a magyar katonákkal a Donnál. A menekülőknél bajonettel vágta az autókra kapaszkodó ujjait, és puskatussal ütötték őket. Mezőcske nem volt sokáig a lágerben. Hazaküldték, mert alkalmatlan volt a munkára, így lényegében szerencséje volt, mert életben maradt.

A haláboriakkal végig együtt voltam. Rendes emberek voltak, sajnos közülük is sokan elpusztultak. Sokszor velük is jártam a városba koldulni és munkát vállalni. Egy darabig volt nekem egy rendszeres munkaadóm, egy „bábuska”, aki mindenféle munkát végeztetett nekem, s ezért enni adott. Fát vágtam, havat hánytam, kecskeólat takarítottam, vécét pucoltam. Mellesleg, hála neki, vécét több helyen is pucolhattam, elismert vécésmester lettem a környéken. Ilyenkor legalább ettem, s néha kaptam egy-egy szappandarabkát is. Egy ízben azonban nagyon megjártam. Bemegyek én a „bábuska” udvarára, hát egyszer csak rám támadt a mama harctérről hazatért fia. „Igyi von, Fránc, igyi von!” – kiáltozta, és ütött, rúgott, ahol csak ért, amíg le nem mentem az udvarról. Hiába próbáltam magyarázni, hogy én ártatlanul elhurcolt magyar vagyok, de ő csak hajtogatta: „Az mindegy, német vagy magyar, egyformák vagytok.” Attól kezdve aztán nem mehettem a „bábuskához” többé.

Telente volt a legnehezebb a dolgunk. A ruhákba, a pufajkába ismét beköltöztek a tetvek, mászkáltak rajtuk a poloskák, s az emberek hullottak irgalmatlanul, főleg a flekktífusztól. Harminc foktól hidegebb volt akkor, a

lábunkat újságpapírba csomagoltuk a kapcán felül – jól szigetelt a fagytól. A halottas barakkból már három napja nem vitték temetni az elhunytakat, amikor engem is besoroltak a sírásók közé. Szánra pakoltuk a halottakat, s vittük őket a szokott helyre, abba az átkozott belorusz erdőbe, hogy koporsó és pap nélkül kerüljenek a földbe, távol a szülőföldjüktől. A fagyos föld kemény volt, mint a beton, nem boldogultunk vele sem ásóval, sem egyszerű csákánnyal, na persze erőnk sem volt hozzá, azonkívül azt a bennünket kísérő katonát sem keresztény anya szülhette, mert siettetett minket. A vasutas szerszámokkal, a krampácsokkal dolgoztunk, csak így lehetett nagy nehezen egy alig méternyi mély gödröt kaparni a fagyos földbe. Több helyen még sírt sem ástak, csak egyszerűen hóval és fenyőgallyakkal takarták be a holttesteket. Hazafelé menet tüzfát kellett szállítani a lágernek. Munka közben elfáradtunk, és egy kis pihenőt tartottunk. Tüzet gyújtottunk, szívtuk a mahorkát, melegedtünk, a muszka is melegedett velünk, még valaki beszélgetett is vele. Aztán vagy húsz perc múlva elkiáltotta magát: „Vsztáty!” Nagy nehezen feltápászkodtunk, de egy ember ülve maradt még, kicsit komótosabban készült felállni, el volt gyengülve. Az őr levette a válláról a géppisztolyt, és lehet, hogy csak véletlenül, de elsütötte a fegyvert. Csak egyetlen vércsepp jelent meg a férfi homlokán, és úgy maradt ülve a szerencsétlen, háttal egy fának dőlve, a csodálkozó szemein látszott, hogy beállt a halál. A nevére már nem emlékszem, de mint mondták, egy guti ember volt. Nem tehetünk mást, pár perce még ő temetett, most már őt is el kellett temetni. Aznap este fültanúja voltam egy beszélgetésnek. Egy lázas beteg beszélgetett a társával a priccsem alatt.

– Láttad azt az embert azzal a vércseppel a homlokán? – kérdezte a beteg.
– Szép halála volt, bár én is úgy halnék meg! Én már innen nem kerülök haza sem élve, sem holtan. Szép lányt vettem feleségül, nekem még mindig ő a legszebb a faluban. Hogyha hazakerülsz, mondd meg neki, hogy amíg élttem, mindig gondoltam rá és a gyerekekre. Szerettem őket.

Aztán nagy csend támadt. A társa még szólott hozzá néhány szót, de ő már azt nem hallotta. Egyik pillanatról a másikra végzett vele a flekküfusz. Sokan meghaltak közülünk azon a télen, és később is – ismerősök és idegenek, de annyian mégsem, mint Szolyván és Szamborban. Ezt részben talán annak is köszönhetjük, hogy hagytak bennünket koldulni és guberálni a városban, és mindent megettünk, ami csak ennalóra hasonlított. Egy alkalommal az erdőben elhagyott német bunkerekben kutakodva furcsa, gömbölyű kapszulákat találtunk. Fokhagymának a leve volt bennük. Ezeket elvittük, és lassan megeszegettük.

Amikor újra kitavaszkodott, s elolvadt a hó, iszonyú látvány fogadott minket. Az erdő ruhafoszlányokkal és emberi csontokkal volt tele. Koponyák, bordák, végtagesontok heverték szanaszét. Mindent megértettünk. A vadállatok, valószínűleg a farkasok műve volt ez, hiszen sok volt belőlük abban az erdőben, éjjelente hallottuk az üvöltésüket. Sürgősen összeszedtük velünk a csontokat, és végre tisztességesen elhantolhattuk őket. Nagy szégyen lett volna úgy a láger, mint a városra nézve, ha mások is meglátják azt a szörnyűséget...

Otthon, a faluban csak idősek, nők és gyerekek maradtak. Nagyon hiányoztak a fiatal családfők, az erős férfiak, a falu színe-java, s az elhalálozások hírére kétségbeestek a feleségek. A reménytelenség naiv ötleteket szül. Elhatározták, hogy levelet írnak a lágerparancsnokság címére, amelyben kérelmezik a férjeik szabadon bocsátását, hiszen a szülőföldjükön is nagy szükség van rájuk. A levelet az anyád írta meg, ő tudott csak ukránul a faluban, mivel ungvári ukrán tannyelvű tanítóképzőt végzett a cseh időkben. A levél végén a többi között a bíró aláírásának és egy pecsétnek is ajánlatos lett volna szerepelni, azonban egy besúgó megakadályozta, hogy a kérvény eljusson a községhezáig. Egy gyanú fölött álló öregasszonyra, név szerint Debora néni-re bízták az ügyet, de a beszpeka már várt rá. Megmotozták, és a ruhája alá rejtett levelet elkobozták. Ezért a szerintük törvénybeütköző cselekedetért az anyádat a községhezáára hívták, s ott három napon át tartották fogva. A két kislányunkat addig a falusiak gondozták. A mindennapi kihallgatások során a szégyenletes tartalmú levélírást kitaláló személy nevét szerették volna hallani tőle, de ő nem mondhatott mást, mint az igazat. Az a levél az egész falusi lakosság elgondolásával íródott. Véleményem szerint az a folyamodvány nem változtatott volna a helyzeten akkor sem, ha eljut Orsára.

Az újév közeledtével ismét beszélni kezdtek a hazatérésről, s mi újra reménykedhettünk. A magyarországiaknak azt volt ajánlatos mondaniuk, hogy kárpátaljaiak, különben őket még nem engedték volna haza, akárcsak a németeket, akiknek ismeretlen lett a sorsuk. Okmányaink nem voltak, így bármit lehetett mondani. Így került Bánkúti is Munkácsra, ahol egy ideig az ottani magyar tanítóképző tanára volt.

1947 februárjában végre újra marhavagonokba szállhattunk, hogy hazamehessünk. Nem sokan éltük túl a majdnem két és fél évig tartó orsai poklot. Az embereknek több mint a fele odaveszett, de ha még egyszer leszállítottak volna minket a vonatról, azt már nem tudtuk volna elviselni. A vonat elindult, de már a második állomáson kizavartak minket a vagonból.

Az út hátralévő részét a vasúti kocsik tetején és az ütközőkön ülve vagy állva tettük meg. Szomborban sokáig állt a vonat. Az állomáson találtunk egy forróvizes csapot és körbeálltuk. Még a mai napig sem értem, hogy tudtunk akkor annyi sok forró vizet meginni. Csak ittuk és ittuk – nagyon jólesett az átfagyott testünknek.

Rongyokban, beesett szemekkel, csont és bőrre soványodva, szinte élőhalottként érkeztem meg Haláborra. Marika az ágy alá bújt előlem ijedtében. Anyád először csak nagyon keveset adott enni, pedig háromszor annyit megettem volna. Attól félt, hogy meghalok, ha jóllakom. Sajnos volt, aki így halt meg már idehaza, mert az összeszűkülő gyomra nem bírta feldolgozni a táplálékot. A továbbiakban engem a légerviselt múltam miatt megbízhatatlannak minősítettek a tanfelügyelősen, s az iskolaigazgató szerepét az anyád vette át. A falut ért veszteséget, az odaveszett apákat és nagyapákat nem lehetett pótolni, de a következő években sok fiúgyermek született Haláboron. Az emberek „lágereseknek” nevezték őket.

Azt a kegyetlenséget, azt a megaláztatást sohasem fogom elfelejteni az „elvtársaknak”. Az elpusztításunk volt a cél, de a túlélő harminckét haláborival azért is hazajöttem. Sokat szenvedtem, de egy pillanatig sem törtem meg. Vállaltam a bűnömet, magyar voltam, s az utolsó csepp véremig eztán is annak vallom magam.

Az Együtt Szerkesztőbizottsága és szerzői Csordás László és Szabó Kata tanulmányaival köszöntik a 70 éves NAGY ZOLTÁN MIHÁLYT.

REGÉNY A RETTENETRŐL

(*A SÁTÁN FATTYA* ÖTÖDIK KIADÁSA)

Az utóbbi ötven-hatvan évben alig-alig született olyan magyar nyelvű műalkotás a kárpátaljai kulturális régióban, amely már megjelenése után komoly elismerést kapott a helyi közösség részéről, ahogyan ezzel párhuzamosan az egyetemes magyar irodalom kortárs értelmezőinek figyelmét is felkeltette. *A sátán fattya* kétségtelenül ilyen. Nagy Zoltán Mihály kisregénye jól időzítve, a kommunizmus bukását követően vált hozzáférhetővé a szélesebb olvasóközönség számára. Akkor, amikor már a traumákról nyíltan és őszintén lehetett beszélni, amikor megszűnt a cenzúra és az írói öncenzúra. A kárpátaljai magyarság pedig olyan radikális változás előtt állt, melynek részévé vált a múlt feldolgozása, a szovjet rendszer bűneinek feltárása, az emlékhelyek kialakítása, a hagyomány önismeretének elmélyítése. Azóta pedig bizonyossá vált: maradandó műalkotás született meg annak idején Nagy Zoltán Mihály műhelyében, amely azóta a kárpátaljai magyar kultúra egyik reprezentatív műalkotásává vált. Már az is beszédes lehet, hogy a kötet eddig öt kiadást ért meg, az író számos komoly díjat, szakmai elismerést kapott, fontos kritikuskok írtak elemzéseket a kisregényről. Emellett a magyar kultúrkörön túllépve a külföldi befogadóközönség számára is egyre inkább elérhető *A sátán fattya*: 2015-ben Szófiában jelent meg bolgárul, ha pedig minden a tervek szerint alakul, jövőre a lengyel fordítás szintén az olvasók asztalára kerülhet.

De milyen volt az a regionális kultúra, irodalom, amelybe annak idején *A sátán fattya* érkezett? Kárpátalja a 20. században többször került rendkívül nehéz, tragikusnak mondható történelmi helyzetbe, elég csak a világháborúkra vagy a trianoni békediktátumra utalni. A történelmi tapasztalatok pedig beleíródtak az itt élő emberek identitásába. Ezek a változások soha nem hagyták érintetlenül a regionális hagyományt, a szokásokat, a kultúrát, sőt többször kiéleződött az etnikai-nyelvi kérdés a többségi nemzet és a kisebbségi léthelyzetben élők között. Ebben az összetett, multikulturálisnak nevezhető kárpátaljai térben pedig olyan magyar irodalom, amely markáns, sajátos regionális jegyeket mutatott fel,

történelmi okokból csak a második világháború után kezdett el kialakulni. A kezdetek kezdetén erre még rányomta bélyegét az előíró jellegű kultúrpolitika: a szovjet pártot dicsőítő versek, csasztuskák, a munkások életét idealizáltan bemutató, ideológiailag terhelt, publicisztikai hevületű kisprózák és regénykísérletek mellett csak elvétve találunk olyan alkotást, amely kiállta volna az idő és az esztétikai értékelés próbáját. A valós problémákat felvető, a szocialista realizmus szempontrendszerétől eltávolodó irodalmi műveket – bizonyos elszigetelt kezdeményezések után – tulajdonképpen csak az 1960-as évektől kezdve tart számon az irodalomtörténet. Elsősorban Kovács Vilmos nevét szükséges itt megemlíteni, aki részben korábbi versvilágával is szakítva fogalmazta meg kritikáját a szovjet rendszerrel szemben, vállalva ezzel a magyar kulturális örökség megszakíthatatlan folytonosságát, a múltat eltörölni szándékozó, az „ezer évig nem volt itt semmi” gyakran hangoztatott elve ellenében. De perlekedő verseinél is nagyobb visszhangot váltott ki regénye és annak kálváriája, az 1965-ben publikált *Holnap is élünk*, melyben a főhős először említi meg a férfilakosság nemzetiségi alapon történő elhurcolását kényszermunkára.

Bár Nagy Zoltán Mihály nem volt közvetlenül Kovács Vilmos tanítványa, de művészete, a régió kulturális életében betöltött szerepe alapján ő is ebbe a hagyományvonulatba illeszthető. Nagy az 1980-as évek végéig kétkezi munkásként kereste kenyerét, ez a tapasztalat vált művei világgépének meghatározójává. (Éppen ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy novelláinak, regényeinek visszatérő témája a munka etikája, a kolhozban dolgozók vagy éppen a határon „csencselők” mindennapi élete, erkölcsi dilemmája, illetve távolabbról a kárpátaljai falu radikálisan megváltozott értékvilága.) Később, amikor a helyi magyar nyelvű szépirodalmi folyóirat, a *Hatodik Síp* olvasószerkesztőjeként már jórészt szellemi munkából élt, erre az időszakra úgy emlékszik vissza, hogy csupán ekkor adatott meg számára a nyugodt alkotás lehetősége, csak ekkor fejezhette be főművét, *A sátán fattyát*. Erről az alkotói munkáról így vall egyik írásában: „Biztos vagyok abban, hogy építőmunkásként képtelen lettem volna megírni, befejezni. Az új munkából eredő körülmények közt akár naponta elővehettem, csiszolgathattam. Egész fejezeteket írtam át. Sem előtte, sem utána nem volt ehhez hasonló zavartalan alkalmam az íráshoz.” (Nagy Zoltán Mihály, *Én is fűjtam a sípot... = Tízévkönyv, Hatodik Síp antológia*, szerk. Németh István–Penckófer János, *Hatodik Síp–Mandátum*, 1999, 22.) Az író műgondjáról tanúskodik, hogy – az imént idézett írásból tudjuk ezt az információt – négyszer dolgozta át *A sátán fattyát*, míg 1991 őszén végre könyvalakban is megjelent Ungváron, a *Hatodik Síp* Könyvek sorozatának első darabjaként.

A jó értelemben vett sikert a kisregény számára a téma megválasztása mellett a formáé legalább annyira elősegítette. Hiszen a történetet az ál-dozer és tanúságtevő, a megerőszkolt és megeseett fiatal lány, Tóth Eszter nézőpontjából ismerjük meg. Az ő egyetlen, roppant mondattá kerekedő, a borzalmakat átélte lélek zaklatottságát pontosan követő belső monológja hitelesíti az időnként lírába, máskor pedig prózába hajló kisregény elbeszélés módját. A főhősnő kálváriája, fiának, a címbe is emelt sátán fattyának a születése és családtagként való elfogadásának erkölcsi dilemmája, a családtagok és ismerősök lelki és testi megnyomorítása, halála végig az egyén történelmi tragédiáját és a kisközösség, a falu értékrendjének feszültségét közvetíti a maga összetettségében, morális mélységében. Ezt a sajátos, tanúságtevő regényformát nem véletlen, hogy több értelmező is a szabad képzettársításokon alapuló paraszt(asszony)i levél, illetve népi tudósítás műfajához hasonlította.

Nagy Zoltán Mihály nem saját történelmi emlékekre, tapasztalatokra alapozva írta meg *A sátán fattyát*, hiszen az író a malenkij robot után öt évvel született. Ezt egy vele készült interjúban is hangsúlyozza: „Habár nagyon sok mindent beemeltem a regénybe a saját, megélt világomból és a környezetemből, a cselekmény alapját mégis közvetve szerzett élmények, történetek képezik, hiszen én 1949-ben születtem, tehát nem is lehetnek saját emlékeim arról az időszakról. A leírt események több szereplőjét személyesen is ismertem, nemcsak a saját falumból, de más településekről is. A regény minden főhőséhez meg tudnék nevezni valós »prototípust«, akinek az alakja mintául szolgált. A könyv tehát valóságos események láncolatára épül, még akkor is, ha egyes alakjainak az élettörténetét több személy életútjából és jelleméből gyúrtam egybe”. (*Gyermek a fűben*, Nagy Zoltán Mihállyal Szabó Palócz Attila beszélget, Magyar Hírlap, 2013. június 15.) Az író elsődleges forrásai tehát az idősebb emberektől hallott beszámolók voltak. Annak ellenére, hogy a hivatalos kultúrpolitika szerette volna végleg eltemetni „a háromnapos munka” emlékét, a traumát átélte emberek – és alig akadt olyan kárpátaljai magyar család, amely ne lett volna érintett – a személyes történeteket és tapasztalatokat szájhagyomány útján adták át a fiatalabb nemzedéknek. Ebből a szempontból *A sátán fattya* a kommunikatív emlékezet kulturálissá való átalakításának egyik alapműve Kárpátalján. Az irodalom áttételes eszközeivel teszi átélhetővé egy személyes sorstragédián keresztül azt a történelmi rettenetet, amiről sokáig hallgatni vagy csak suttogni kellett, amiről éppen ezért sokan hitték, hogy nyilvánosan elbeszélhetetlen.

Az 1990-es évektől kezdve aztán számos történelmi alapkutatót végeztek el a szovjet rendszer bűneinek, így a malenkij robot könyörtelen, népirtó logikájának feltárása végett, konferenciák és szaktanulmányok jelentek meg, naplók, visszaemlékezések, különféle kordokumentumok láttak napvilágot. A kisregényben is megidézett szolvai gyűjtőtábor helyét pedig – az áldozatok nevének siratófalra való felvésésével együtt – emlékezhellyé alakították át, ahová évente zarándokolnak el az áldozatok mai hozzátartozói. Ez a kollektív történelmi trauma tehát elevenen él a kárpátaljai magyarság emlékezetében, de a mai magyarországi közvélemény is egyre nagyobb figyelmet fordít az államhatárokon túlra került magyarság sajátos történelmi helyzetének, tapasztalatainak megismerésére. Ezt a folyamatot segítheti, hogy a kisregényt többször is adaptálták, színpadra alkalmazták. Már az 1990-es évek elején műsorára tűzte a Beregszászi Magyar Népszínház, az utóbbi években pedig monodrámaként találkozhatott *A sátán fattyával* a színpadokon az egyetemes magyarság. A kisregényből hangjáték is készült, de a legnagyobb visszhangot az adaptációk közül alighanem a 2017-ben bemutatott filmdráma keltette. Irodalmárként úgy látom, legyen bármilyen visszhangja is az átdolgozásoknak, érjen el bármennyire nagyszámú közönséget, ezek inkább kiegészítik, esetenként izgalmas olvasatokkal gazdagítják a kisregény értelmezéstörténetét, de a szöveg finom poétikájával való találkozást nem helyettesíthetik.

Megemlíthető, hogy a kisregénynek elkészült a második és harmadik része is, trilógiává és családtörténetté továbbírva Tóth Eszter sorsát. A második kötet, a *Tölgyek alkonya* a racionális gondolkodást nélkülöző, erőszakos szovjet átalakítást és Tóth Mihály öregkorát, halálát állítja középpontba. A befejező részben pedig, amely *A teremtés legnehezebb napja* címet kapta, már a felnőtt Istvánkával találkozunk főszereplőként, akit tehetsége és sikerei ellenére nehezen fogad be a falu, aki éppen ezért minvégig idegen marad ebben a környezetben. A folytatások viszont művésziileg már nem érik el *A sátán fattya* színvonalát, esztétikai, poétikai és nyelvi gazdagságban alatta maradnak az első résznek.

A sátán fattya ötödik kiadása Nagy Zoltán Mihály hetvenedik születésnapjára időzítve látott napvilágot az Intermix Kiadó gondozásában, sajnos rendkívül kis példányszámban. Ami szembetűnő az előző kiadásokhoz képest, hogy a legfrissebben már nincsenek értelmező jellegű szövegek (1991-ben Horváth Sándor írt a kisregényhez fülszöveget, a Magyar Napló által gondozott változat pedig Bertha Zoltán rendkívül alapos, körültekintő

tanulmányával kiegészítve jelent meg). A kísérőszövegek elhagyása elég erőteljes gesztus. Azt sugallja, hogy a jelenkori olvasónak először is a műalkotás szövegével kell megismerkednie, minden más csak ezután következik. Csak remélni tudjuk, hogy a címbegyedben jelzett információk szerint a kiadás elektronikus változata bárki számára elérhető lesz majd az interneten, hiszen a 21. században így válhatna ez a műalkotás szépen-lassan valóban közkinccsé.

(Nagy Zoltán Mihály, *A sátán fattya*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.)

Csordás László

SZABÓ KATA

„ÉLNI KELL, ÉLNI MUSZÁJ”

(SZÍNRE VITT ERŐSZAK: KÖZÖS PONTOK ÉS ELTÉRÉSEK
A *SÁTÁN FATTYA* REGÉNY- ÉS FILMVÁLTOZATÁBAN)

A múlt századi történések napjainkat is meghatározzák. Bár a Szovjetunió felbomlott, a közös emlékezetből nem lehetett kitörölni a fájdalmat, amit a vörös éra okozott. A XXI. században kiemelten fontos szerepet kap az emlékezés, a múltból való építkezés. Tragédiáinkat nem szabad sem elfelednünk, sem eltitkolnunk a nagyvilág előtt, hanem fel kell vállalnunk elődeink emlékéért, önmagunkért és a jövőnkért. Ahogy Eperjesi Penckófer János *Tettben a jellem* című munkájában írta: „Nincs olyan, hogy a közös történelmünkől valami kicsinységet fölnagyítunk és az évig magasztalunk, valami súlyos örökséget pedig semmibe veszünk, elferdítünk, letagadunk.”¹ Jelen tanulmány célja bemutatni a színre vitt erőszak megnyilvánulásait Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya* című művében, valamint Zsigmond Dezső *A Sátán fattya* című filmdrámájában a szereplők és a közösség történetét vizsgálva.

A XX. század számos népi történetet, két világháború és több katasztrófát adott az emberiségnek. A háború utáni időkben az árulás, besúgás, gyilkosság és köpönyegforgatás volt az előrelépés záloga. A meghurcolások ellenére a kárpátaljai magyarságot a túlélési ösztön tartotta életben. A lakosságot tizedelték, a szovjet éra vezetői számára a kárpátaljai magyarság – a németajkú lakossággal együtt – a nagy Szovjetunió irtandó ellenségének minősült. Mi történt azokban az években? Egy nemzedéket elhallgattattak, a következő korosztály szintén néma volt, és csak a Sztálin halála után felnövekedett generáció az, amely beszélni tudott, és így megpróbálta elmondani az elmondhatatlant. Közülük való volt Nagy Zoltán Mihály is, aki 1991-ben megjelent *A sátán fattya* című regényével nemcsak egy sors drámáját, hanem egy maroknyi nemzetiség szenvedését és fájdalmát írta meg. Sorsdráma, de nem csak egy sorsé: Tóth Eszti életén keresztül az olvasó nemcsak a Tóth család történetét, hanem egy faluközösség, tágabb értelemben pedig a XX. századi Kárpátalja történetét ismeri meg. A regénybeli fiktív falu, Szilas bármelyik magyarországi települése lehetne Kárpátaljának, a Tóth család

tragédiája bármelyik családé lehetett volna, hiszen a vörös balsorsból valamennyi kárpátaljai községnek és lakosnak kijutott a része.

Nagy Zoltán Mihály műve több rendezőt is meghihletett. Schober Ottó színpadra, Csaba Klári pedig rádióra alkalmazta.² Színpadon, monodrámá formájában láthattuk a mű adaptációját Tarpai Viktória kárpátaljai színművésznő főszereplésével. 2017-ben Zsigmond Dezső rendezésében film készült a kötetből *A Sátán fattya* címmel, melynek főszerepében ismét Tarpai Viktóriát láthattuk. Ahogy a könyv, úgy a monodrámá, valamint a játékfilm is hiánypótló alkotás.

Mint ahogy arra már utaltam, Zsigmond Dezső 2017-ben bemutatott filmdrámája, *A Sátán fattya* Nagy Zoltán Mihály műalkotása alapján készült. Míg a regény inkább pozitív fogadtatásban részesült, a filmalkotás megosztotta a közönséget. Benke Attila szerint „*A Sátán fattya* sok mindenben eltér a lélektani regénytől, illetve a színpadon bemutatott monodrámától, és egyszerre alakítja klasszikus realista és balladai történeté Tóth Eszter passióját”.³ Benke azt is megjegyzi, hogy bár az elviselhetetlen kint sikerült árnyaltan visszaadnia a vásznon a rendezőnek, mégis úgy véli, hogy „a rossz értelemben zaklatott cselekménnyel és stílussal” nem garantált Zsigmond Dezső alkotásának a sikere.⁴ Az erdélyi kritikusokat sem nyűgözte le a film. Tóth Menyhért kritikájában szintén a kidolgozatlanságot bírálja.⁵ A kiváló alapanyag ellenére szerinte „ötletlen végeredmény” született, és Benkéhez hasonlóan az alacsony költségvetésnek tudja be a film hiányosságait, de a film javára kiemeli a színészek bravúros alakítását.⁶ „Ez a film bár keserű, de hatásos gyógyszer”⁷ – írta Gacsályi Sára. A *Mandiner* számára írt cikkében Gacsályi úgy véli, a film a tőle telhető legkiválóbban közvetíti a történetet, és – a többi kritikushoz hasonlóan – ő is pozitívumként említi a szereplők kiváló teljesítményét.⁸ Zsigmond Dezső alkotását pozitív és negatív kritikák egyaránt érték. A filmváltozat valamennyi bírálója kiemeli az alkotás gyengeségeit, de abban szinte minden kritika megegyezik, hogy a film hiánypótló.

A könyv és a film Tóth Eszter szemszögéből, egyes szám első személyben beszél el a cselekményt. A lány lírai magánbeszéde egy olyan hosszúmondat, amelynek a prózai, valamint epikus ága nyomán egy megsérült személyiség világlátása tárul fel.⁹ Az első oldalakon (a film esetében percekben) a cselekményen keresztül megismerjük a főszereplőt, a szőke, tizenéves szilasi leányt, aki 1944 decemberének első vasárnapján tizenhárom asszonnyal indul élelmet vinni a fogságba esett férfiaknak. Az ifjú Eszter első mondataiból már érezni lehet, hogy sorsa boldogtalan, és nem csupán azért, mert apját és bátyját –

az ígért három nap helyett már ötször három napra – elvitték az oroszok. Asztalos Tóth Mihály felesége, Tóth Ágnes, miután férje és nagyobbik fia a már *ötszörösen letelt* háromnapos munkáról nem tért vissza, félve engedi el Esztert az asszonyokkal, akik férjeiknek és gyermekeiknek visznek ételmezt.

A filmdrámában a búcsú idején kissé baljósan mutatkozik az anya, mintha megérezné a közelgő tragédiát: a gyűjtőtábor előtt – a hiteles álca ellenére – Eszter lelepleződik. A katonák, látva azt, hogy fiatal leányt rejt az asszonyruha, először az őrszobába toloncolják. Ez az első erőszakos tett, amit ellene elkövetnek. A kiszolgáltatott lány magába roskad, önmagát okolja a történetekért, és retteg a folytatástól.¹⁰ A filmdrámában Eszter próbál menekülni, eszeveszetten veri az ajtót és az ablakot, de nem tud szabadulni. Már ez a bezártság előre sejteti a lány kálváriáját. A katona megjelenése parányi reményt ad Eszternek: reménykedik abban, hogy elengedik, ám éppen ellenkezőleg történik. Heves tiltakozása és szökési kísérlete ellenére egy másik szobába dobja be őt, ahol őt katona megerőszakolja. Tarpai Viktória, aki *A Sátán fattya* filmdrámában, valamint monodrámában Tóth Eszter megszemélyesítője, így vallott erről: „elképzelné is rossz, mit élt át az a több ezer nő, akit megerőszakoltak a szovjet megszállás idején”.¹¹

A megbecstelenített lány egyedül marad az éjszakában. Már ekkor tudatosul benne, hogy életét egyszer s mindenkorra tönkretették. Nagy nehézségek árán, megalázva, megbetegedve kerül haza. Nagy Zoltán Mihály művében a mozdonyvezető jósága menti meg a fagytól: nemcsak a vonatra engedi fel, de megáll Halmosnál, és az olajfoltos ujját is odaadja a didergő lánynak. Zsigmond Dezső alkotásában ezt a szerepet a révész tölti be. A révész karaktere az ókori görög mitológiáig nyúlik vissza: ahogy Kharón átvitte a halottakat az élők és holtak határát képező Sztüx folyón,¹² úgy Esztert is – aki saját vallomása szerint meghalt legbelül – egy révész viszi át a túlsó partra. Ez is jelképe annak, hogy a mosolygós Tóth Eszti meghalt, helyébe pedig más lépett. De míg az elhunyt részére szerettei ajánlottak fel olyan tárgyakat (férfiaknak fegyvert, nőknek ékszer, ruhát stb.),¹³ amelyekről úgy vélték, szüksége lesz a halottnak a további útjára, addig itt a révész adja oda a saját ujját a leánynak.

Eszter a sok viszontagságot követően hazaér, majd elmeséli anyjának a történetet, aki vele együtt sír. A lányban tudatosul, hogy élete kettétört.¹⁴ A társadalom szemében asztalos Tóth Mihály leánya megbélyegzetté válik. Bár az asszonyok látták, mi történt valójában a táborban, mégis az a szóbeszéd terjedt, hogy Eszter az orosz katonák szeretője lett. Az akkori morál nem ismert könyörületet: aki „a falu száján” volt, annak a becsülete elveszett a falu szemében.

Bár szomorúság töltötte el a családot amiatt, hogy Ferenc beleesett a „nagy transzportba”, boldogok voltak, hogy Mihályt, aki a lágerben csontsovánnyá fogyott, otthon tudhatták és ápolhatták. A hazakerült rab szavát leste mindenki – családtag és falubeli egyaránt. Ő mesélt a láger hihetetlenek tűnő szörnyűségeiről, a halottakról és az oroszok tervéről. A tisztalelkű falusiak képtelenek voltak megérteni az oroszok embertelenségét.¹⁵ Miután Mihály szembesül Eszter megszégyenülésével, tehetetlensége miatt a már így is eleget szenvedett lányán töltötte ki haragját. Bár gyermekét bántotta, tisztában volt azzal, hogy nem Eszter volt a hibás a történetekért.¹⁶ Zsigmond Dezső alkotásában az apának a „valamire” való dühét hitelesen mutatja be Trill Zsolt.

A regény olvasói számára közismert, hogy a lányon esett erőszakból gyermek fogan. Eszter először igyekszik megszabadulni a kis lélettől, sorra kipróbálja az anyja által javasolt praktikákat.¹⁷ A regényben és a filmdrámában szereplő bába maró gúnnnyal, de némi megértéssel is fogadja a lányt, aki végül meggondolja magát, és nem veteti el a magzatot, mondván: „inkább legyen meg Isten akarata”. Valójában azonban mégse békél meg állapotával, hiszen később öngyilkosságot kísérel meg, apja és testvére menti meg a tragédiától. *A Sátán fattya* című filmben Jóska jelleme Eszter öngyilkossági kísérletekor mutatkozik meg leginkább: míg Irénke Eszter kútba ugrásakor balesetnek hiszi az esetet, a fiú tökéletesen látja, hogy nővére meg akart halni. Mihály megrója leányát tettéért, majd vigasztalóan magyarázkodik. Ekkor hangzik el asztalos Tóth Mihály szájából talán a regény összefoglalójának is nevezhető mondat: „élni kell, élni / muszáj”.

„Isten akarata” nem váratott: egészséges fiúgyermek született „két kéve közt a Palajon” – így érkezett meg a „muskza fattyú”. A keresztapaságot Jóska vállalta. Eszter a gyermekére továbbra is idegenként tekintett. Hiába tette a dolgát – etette, gondozta gyermekét – mégis anyai örömök nélküli anya volt. Ez az örömtelenség nem azonos a klasszikus értelemben vett szülés utáni depresszióval, ami normatív krízis egy nő életében, amikor is ideiglenesen elveszíti lelki egyensúlyát.¹⁸ Itt egy olyan anya-gyermek közötti lelki szakadékról van szó, amely teljes mértékben sohasem tűnhet el, hiszen nemi erőszak által fogant Istvánka. Az a gyermek nap mint nap arra emlékeztette az anyját, hogy őt orosz katonák becstelenítették meg. „Meg kellett etetni azt a gyereket, akit gyűlölök, és anyám oda teszi a mellkasomra”¹⁹ – mondta Tarpai Viktória színművésznő, Tóth Eszter megszemélyesítője, érzékeltetve az anya-gyermek közötti távolságot. A regény cselekménye szerint Pista levele után – amiben szerelme tudatja a Tóth család legidősebb gyermekének, Fe-

rencnek a halálát –, Eszter eltökéli, hogy megöli a fiát. Édesapja faragójával ront be az alvó gyermekhez, de mégsem képes gyilkolni. A filmalkotásban ugyanez a cselekmény később, öccse elvesztésekor játszódik le. Ebben a részben jelenik meg a belső fájdalom erőszakká való átalakulása. A film jól érzékelteti, hogy az anya aprólékosan átgondolja, hogyan végez a gyermekével az elszenvedett fájdalmaiért. Ugyanez a tehetetlenség-tapasztalat jelenik meg ennél a résznél, mint amikor Esztert megveri az apja.

A regényben hangsúlyos, hogy a család életébe a rendszer többször is közbeszól. A szovjetek kényszerítik a férfiakat, hogy menjenek fát kitermelni a beregi erdőre, ahol Jóska megbetegedik,²⁰ és nem sokkal hazatérése után meghal.²¹ Jóska – bátyjához hasonlóan – szintén a sztálini kegyetlenségek áldozata.

Esztert tehát egymás után érik a csapások, amelyeket már képtelen elviselni. Két testvére halála majdhogynem elpattintja az utolsó szálát is, ami tartotta eddig benne a lelket. Labilis állapotát csak fokozza szerelme, Pista hazatérése.²² A testileg és lelkileg megtört férfinban csak az anyjához és szerelméhez való ragaszkodás tartotta a lelket. A távolban a vőlegény reménykedett abban, hogy menyasszonyával, Eszterrel egyszer egybekelnek. A levélből az a koholt vád is kiderül, amivel a magyar férfiakat táborokba kényszerítették, és embertelen rabtartóik hazugságokat hazugságokra halmoztak.²³ Pista megpróbáltatásai hazatérve sem érnek véget. Jóska temetése után Pista feleségül szeretné venni menyasszonyát, de Székelyné a szerelmesek közé áll. Pistát nemcsak a légerekben éri erőszak: hazatérése után édesanyja lelki terrorjában él, aki öngyilkossággal fenyegetőzik. Az ebből született dilemma tovább fokozza szenvedéseit. Hosszú hónapok után a mezőn találkozik a szerelmes pár. Itt a meggyötört férfi őszintén bevallja dilemmáját.²⁴ Szenvedésének testi jelei is megmutatkoznak: a döntésképtelenségbe beleöszül. Pista végül eldönti, feleségül veszi Esztert. Ám hiába a szilárd elhatározás és a lánykérés, Székelyné közbelép.

Székely Boris Pista édesanyja, apa nélkül nevelte fel gyermekeit nehéz körülmények között. Fiának, Pistának tökéletes életet szánt, amibe a megegett Eszter nem fért bele. Amint tudomást szerzett az Eszterrel történekről, megüzente neki, hogy nem lesz a fia felesége. Tervét véghez is akarta vinni: a fogságból hazatérő fiát igyekezett elmarni menyasszonyától. Az asszony elítélte Esztert. Inkább hitt a rágalmazó pletykáknak, minthogy az igazat hallgatta volna meg. Esztertől megtudjuk, hogy Székelyné élete nem volt könnyű, de nem is volt olyannyira erkölcsös, mint amilyenek igyekezett magát feltüntetni.²⁵ A lánykérő estéjén ő is elmegy Tóthékhoz, ahol Esztert

és családját sértegeti.²⁶ A filmalkotásban ennél a jelenetnél jól látható Pista megtörtsége, és az, hogy a férfi tisztában van anyja szavainak hiteltelenségével. Miután Székelyné szembesül azzal, hogy viselkedése nem érte el a kívánt hatást, öngyilkossággal fenyegeti fiát, és elrohan a háztól. A szerelmespárt sikeresen szétválasztja, ám nem számol ennek következményeivel: Pista önként megy Donbászra, ő pedig egyedül, támasz nélkül marad.

A távoli vidéken Pista a züllésben talál menedéket. Míg mások hazaszöktek Donbászára, addig a megkeseredett férfinak esze ágában sincs hazatérni – ezt Eszter Elza testvérétől, Kálmántól tudja meg.²⁷ A filmalkotásban Kálmán a saját udvarukon bujkál, míg a könyvben a férfi – a megtorlástól való félelmében – csupán néha tartózkodik otthon. Ezután Pistáról többet nem tud meg sem az olvasó, sem a néző. A férfi traumáját nem érthetik meg a kívülállók, de még menyasszonya sem, aki miután szembesül párja dilemmájával, gyávanak bélyegzi őt. S. Varga Pál szerint: „Aki traumát szenved el, magára marad fájdalommal; nem képes rá, hogy sérelmét [...] elbeszélje, s így nemcsak a nagyobb közösségből lökődik ki, hanem saját intim közösségéből is, amely – nem lévén részese az illető egyén traumatikus tapasztalatának – a sérült iránti együttérzése ellenére is zavartalan kapcsolatban marad a közös kultúra értelemadó mintázatával”.²⁸ A férfi szenvedéseire gyógyírt – megoldást nem találva – távol a hazájától, az „orosz nők” és az alkohol nyújtotta önpusztító életmódtól remél.

Székelyné csak későn bánja meg, hogy fiát és Esztert szétválasztotta. Véleményének változása Eszter látogatásakor derül ki. A lány azzal a reménnyel megy Pista anyjához, hogy biztosan szerelmét rejtegeti otthon. Eközben Székelyné abban a hiszemben él, hogy Tóthéknál bujdosik a fia. A bánkódó anya már azzal is megbékélne, ha Eszter lenne a menyé, csak viszontláthatná fiát. A búcsúzó Esztert rimázkodva kérleli, hogy értesítse, mihelyst hírt hall Pistáról.²⁹ Ennél a jelenetnél Nagy Zoltán Mihály és Zsigmond Dezső alkotásában lényeges eltérés észlelhető: míg a könyv szerint Eszter megenyhülve, szinte barátságosan hagyja ott Székelyné, addig a filmdrámában Eszter lenézően, elégtételt véve válaszolja Székelynének, hogy amint lehet, tudatja vele Pista hollétét.

A fekete rózsza – ahogy Pista nevezte Esztert – zaklatottsága nőtön-nő. A cselekmény végéhez közeledve a lány a testi-lelki megpróbáltatásokat egyre rosszabbul viseli. Ennek az állapotnak tetőpontja a regény befejezése: Eszter fiát a karjába veszi, és valószínűleg Pistához akar elindulni megbomlott elmével. Ártatlanságukra hivatkozva a vízen szeretne járni, Jézushoz hason-

lóan. Nagy Zoltán Mihály egy bibliai képet idéz meg Eszter sorsára, amely még inkább megdöbbeníti az olvasót.³⁰ Zsigmond Dezső alkotásában viszont egy bizonytalan képpel zárul le a történet: anya és fia a vízen sodródik az árral. A csónakban nem ül a révész, nincs, aki kísérné Esztert és Istvándát.

Úgy vélem, a könyv az, amely megdöbbenőbben fejeződik be. Elméjének bomlottsága ellenére a lelke még mindig tiszta marad Eszternek. Erre hivatkozik akkor is, amikor a megáradt vízre akar lépni szintén büntetlen fiával. A film befejezése is jól kidolgozott epizód: a téli gyümölcsösön át menekülő Eszter, karjában Istvándával, a saját útjára lép a révész nélküli – ezzel együtt vezető nélküli – csónakba, és a sodró árral nyugodtan haladnak az ismeretlen felé.

Bár *A sátán fattya* elsősorban Tóth Eszter tragédiáját mutatja be, sorsának alakulása közben a korabeli kárpátaljai falvak életébe is betekinthetünk: az erőszakos kolhozosításba, az „elvtársak” embertelen bánásmódjába, a szovjet éra vezetőitől való közös szenvedésbe és rettegésbe. A málenkij robotról hosszú évtizedekig nem beszélhettek az emberek nyilvánosan. De otthon, a négy fal között, a család körében meséltek a túlélők³¹ – ha tudtak és mertek beszélni a tábori borzalmakról. „[A] trauma általános narratívája a priori felkínálja magát az addig szétszórt, értelmezhetetlen töredékes élettörténet megfogalmazására” – írja Bánfalvi Attila.³²

„A két világháború együttvéve nem követelt annyi emberáldozatot e vidék magyarságától, mint az új rend új intézkedései. A munkaképes magyar férfiak tízezreit hurcolták a sztálini légerekbe, s az itthon maradottaknak el kellett viselniük mindazt a megaláztatást, nyomort, amelyet a szovjet rendszer kényszerített rájuk szocializmus címén” – írja Horváth Sándor *A sátán fattya* 1991-es kiadásának ajánlásában. Az erő, amely – a regény alapján – az emberekben mégis megmaradt mindezek után is, egy felsőbb hatalomban való hitből fakad. A regény folyamán a szereplők problémáikat imába foglalták, és Istentől várták a segítséget.³³

A meghurcolásokat elszenvető kárpátaljai magyarság tűrt és várt. Majd jöttek azok az írók, értelmiségiek, akik megszólaltak, és szavuk messze eljutott. Hogy nemhiába volt-e a rendszerváltás idején feltámadt várakozás az emberekben, csak a jövőben tudhatjuk meg. Mindenesetre leszögezhető, hogy a társadalom a szovjet agresszió óta némi levegőhöz jutott. De az igazsághoz hozzátartozik: Ukrajnában ismét nehéz éveket élünk meg. A kárpátaljai magyarság pedig ismét tűr és vár. Mert a regényben megfogalmazott erkölcsi parancs szerint: „élni kell, élni / muszáj”.

JEGYZETEK:

¹ Eperjesi Penckófer János: Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében. Magyar Napló-Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Budapest, 2003:247

² Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében. In: Együtt 2013/3:65

³ Benke Attila: Női passió Zsigmond Dezső: A Sátán fattya. <https://www.prae.hu/article/10151-noi-passio/>

⁴ Benke Attila: Női passió Zsigmond Dezső: A Sátán fattya. <https://www.prae.hu/article/10151-noi-passio/>

⁵ Tóth Menyhért: Jó alapanyagból ötletelen végeredmény Zsigmond Dezső: A Sátán fattya. Filmtett – Erdélyi Filmes Portál, <https://www.filmtett.ro/cikk/4744/zsigmond-dezso-a-satan-fattya>

⁶ Tóth Menyhért: Jó alapanyagból ötletelen végeredmény Zsigmond Dezső: A Sátán fattya. Filmtett – Erdélyi Filmes Portál, <https://www.filmtett.ro/cikk/4744/zsigmond-dezso-a-satan-fattya>

⁷ Gacsályi Sára: Levetkezhetsen múlt – Megnéztük A Sátán fattyát. Mandiner. https://mandiner.hu/cikk/20171216_gacsalyi_sara_film_a_satan_fattya

⁸ Gacsályi Sára: Levetkezhetsen múlt – Megnéztük A Sátán fattyát. Mandiner. https://mandiner.hu/cikk/20171216_gacsalyi_sara_film_a_satan_fattya

⁹ Penckófer János: Cívódo tündérek prédája. Műfaj és mondat kérdése Nagy Zoltán Mihály lírai történetmondásában. Magyar Napló, 2000/3

¹⁰ Nagy Zoltán Mihály: A sátán fattya, Hatodik Síp, Budapest-Ungvár, (a továbbiakban: NZM) 1991:12,

¹¹ Pataki Tamás: Megszoptatni a sátán fattyát. Magyar Idők. <https://magyaridok.hu/kultura/megszoptatni-satan-fattyat-2557792/>

¹² Debbie Felton: A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában. Ókor: folyóirat az antik kultúrákról, 8. évf. 3-4. sz., 2009

¹³ Debbie Felton: A halottak szerepe a görög vallásban és mitológiában. Ókor: folyóirat az antik kultúrákról, 8. évf. 3-4. sz., 2009

¹⁴ NZM, 1991:23

¹⁵ Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében. In: Együtt 2013/3:67

¹⁶ NZM, 1991:31

¹⁷ NZM, 1991:40

¹⁸ Molnár Judit: Posztpartum szorongás az anyák kötődési jellemzőinek tükrében. Debreceni Egyetem BTK, 2014

¹⁹ Shrek Tímea: Nagymuzsalytól Amerikáig. Beszélgetés Tarpai Viktóriával. Magyar Napló, 2018 október, 63..

²⁰ NZM, 1991:101

²¹ NZM, 1991:102

²² NZM, 1991:107

²³ NZM, 1991:75

²⁴ NZM, 1991:124

²⁵ NZM, 1991:142

²⁶ NZM, 1991:134

²⁷ NZM, 1991:164

²⁸ S. Varga Pál: A trauma értelmetlensége. In: Debreceni Disputa 2009/5:3

²⁹ NZM, 1991:163

³⁰ NZM, 1991:177

³¹ Csordás László: A malenykij robot és hatásának megjelenítése Nagy Zoltán Mihály A sátán fattya című kisregényében. In: Együtt 2013/3:66

³² Bánfalvi Attila: A taruma mint kulturális narratíva. In: Debreceni Disputa 2009/5:10

³³ Lőrinc Bernadett: Elbeszélői technika és írói világ Nagy Zoltán Mihály első regénytrilógiájában. Szakdolgozat. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász 2017:37,40

KÉSZ MARGIT

KULTÚRÁK KÖZÖTTI AJTÓNYITOGATÓ

(VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: *A KAKUKKNŐVÉR*
– 76 RUSZIN ÉS UKRÁN NÉPBALLADA)

Vári Fábíán László vallomással indítja *A kakukknővér* című ruszin és ukrán nyelvből fordított balladakötet előszavát. A folklórszövegek kárpátaljai kutatásának göröngyös útját már fiatalon bejáró szerző a népballadával való találkozásai során fellángoló szerelmes elköteleződéséről számol be.

A ballada a folklór olyan kincsestára, amelyben a nem túl gyakori vígballadák kivételével tragikus emberi sorsok kerülnek művészi, szimbolikus, tömör megfogalmazásra. Jellemző műfaji sajátossága mindhárom műnem elemeinek jelenléte, valamint az, hogy a szaggatott, lényegre törő előadásmódot monológok, párbeszéddek segítik.

Az epikai, lírai és drámai elemeket is tartalmazó műfaj a feudalizmus terméke. Az ekkor végbemenő társadalmi változásokra reagált a kultúra eszközeivel. *A hosszú énekben* (ez a nép által ismert neve) már eltűnik az eposzok, hősénekek isteni szintje, csupán az emberi marad meg. Nem szerteágazó tagolású történetekre épül, hanem egyetlen fonálra, egyetlen bonyodalomra fókuszál. A balladákban már nem a rettenthetetlen hős harcol egymaga az ellenséges hadakkal, hanem az ember mindennapi vágyai kerülnek előtérbe. Ezek a vágyak nem a dicsőség megszerzéséről, népek megmentéséről szólnak, hanem „földhözragadt” dolgokról. Leggyakoribb a szerelem témája: a szerelmesek halálát okozó társadalmi egyenlőtlenség, a féltékenység, a hűség és hűtlenség. De megjelenik benne a kincseit mentő, gyermekét elhagyó kegyetlen édesanya, az árvákat kínzó mostoha, ugyanúgy, mint az egymásra irigykedő testvérek, a menyét gyűlölő anyós, az idegenben mardosó honvág tematika is. Ezek az általános emberi témák, a sajátos tartalom és a forma egész Európában jellemzőek a balladaműfajra, mégis kialakultak a lokális sajátosságok.

Az olyan multikulturális régióban, mint Kárpátalja, különösen fontos az egymás mellett élő különböző népek, nemzetiségek életmódjának, anyagi és

szellemi kultúrájának megismerése, összehasonlító elemzése. Ezen a vidéken a magyar, a ruszin, az ukrán nép öröme és bánata, a több évszázados együttélés során gyakran találkozott. A politikai boszorkánykonyhákban készített gyűlölködést szolgáló bűzös főzetek a hosszú együttélés során általában az egyszerű kisember józan gondolkodásának köszönhetően elpárologtak. Azonban napjainkban is bármilyen gesztus, amely a közeledést szolgálja, különösen kiemelkedő jócselekedet. Egymás kultúrájának mélyebb megismerése az esztétikai élményen kívül segíthet az életszemlélet, az értékrendek mélyebb megértésében, elfogadásában. Ilyen kultúráközvetítő szerepet tölt be Vári Fábián László *A kakukknővér* című kötete, amely az alcím tanulsága szerint 76 ruszin és ukrán népballada fordítását tartalmazza. A Goethe által őstojásként emlegetett ballada ebben a kiváló fordításban a nyelvi határok feloldásával repíti az olvasót egy ismeretlenül is ismerős világba. Ezekből a szövegekből az első olvasat során észlelhető a létrehozó és továbbadó ruszin/ukrán közeg természetközeli gondolkodásmódja, sokszor egészen archaikus elemekkel átszőtt, rendkívül gazdag hiedelemvilága. Mindez formailag és tartalmilag igényesen csiszolt szövegkorpuszba helyezve. A Vári Fábián László által magyarra fordított balladaszövegekből, a kötet elő- és utószavából áthat a tisztelet, a főhajtás a létrehozó ruszin/ukrán nép előtt. A szerző a kötet előszavában megjegyzi, hogy Isten szándéka elleni cselekedetnek tartja a folklór szintjén is a nációk, népek elsőbbségének bizonyítására irányuló gondolatokat. A kötet értékét a balladafordítások mellett az is növeli, hogy az elő- és utószóban a szerző balladák iránti rajongásának története mellett bemutatja a ruszin nép sajátos történelmét, amelyről többek között azt írja: „...ki kell mondanunk, hogy a ruszinság történelmi sorsa nem mindennapi, azaz nem egy a hasonló körülmények között élő népek sorsa közül...”

Az előszóból tudjuk meg, hogy a ruszin balladák magyar nyelvű tolmácsolásában a szerző előtt Lovassy Andor járt ungvári kiadású kötetével. A Luka Demján által gyűjtött 27 ruszin népballada magyar fordítását tartalmazó Lovassy-kötetet Vári Fábián László egy beregszászi magánkönyvtárban vehette kézbe. Lovassy egy jövőbeni illusztrált kötetről dédelgetett tervei azonban nem valósultak meg. Vári Fábián László e ki nem teljesedett hagyatékot kapta örökül, s innen kellett elindulnia. Ő aztán a megkezdett, de keskenyre taposott gyalogösvényt szekérúttá szélesítette. *A kakukknővér* című kötetében főként P. Lintur *Kárpátontúli ukrán népballadák* című kötetét ültette át magyar nyelvre. A szerző a káprázatosan gazdag ruszin-ukrán balladakincsből választott még Jakiv Holovackij 19. századi galíciai

és magyar-orosz területekről származó gyűjteményéből, valamint az Olekszij Ivanovics Dej szerkesztette, az Ukrán Nemzeti Akadémia által kiadott háromkötetes katalógusból. Ez utóbbi gyűjteményekből a válogatás perspektívája Vári Fábián László szavai szerint: „... főként a magyar anyaggal tematikus vagy genetikai rokonságot mutató típusokra korlátozódott”.

Az utószó értékes szegmense a ruszin (ukrán) népballadának a műfaj rendszertanában való elhelyezéséről szóló elemzés. Elismerő sorokat olvashatunk O. I. Dej, a Makszim Tadejovics Rilszkij nevét viselő Művészettörténeti, Folklorisztikai és Etnográfiai Intézet professzoráról, aki az európai szaktudomány rendszertanában is elhelyezhető katalógizálást elvégezte. A rendszerezés elvei alapján az ukrán népballadát három nagy témakörbe csoportosította. A csoportosítás alapjául az emberi kapcsolatokat és az emberek közötti konfliktushelyzeteket vette alapul. Vári Fábián László ebben a részfejezetben indokolja meg a *ruszin* és az *ukrán* megkülönböztetés használatát is jelen kötetben.

A ruszin (ukrán) népballadák tartalmi-tematikai sajátosságait bemutató részben a szerző olyan ballada alaptípusokat elemez, amelyek tartalmi és motívumbeli vonatkozásai alapján párhuzamba állíthatóak a magyar balladakincsrel. Elsőként a balladakutatók által privilegizált archaikus balladáról ír. E típusba tartozik a kötet címadó balladája, *A kakukknővér* is. A ballada fő motívuma az irodalomban gyakran megjelenő átváltozás toposz. A metamorfózis a mítoszoktól kezdve a népmeséken keresztül a kortárs irodalomig jelen van minden kor irodalmában. Az átváltozás tulajdonképpen a szereplők eddigi életének elhagyását, megváltozását szimbolizálja. A nehéz sorsú fiatalasszony anyósától menekülve csak madár alakban juthat el a szülői házhoz. *A kakukknővér* című ballada archaikus elemeire utal az is, hogy az átváltozás a víz partján, a Duna vizének partján történik. A víz, mint egy másik világ, a holtak világának közvetítő eleme segíti a madárrá-kakukká válást, és vetíti előre a végezetet. A ballada jelentésének egyik rétegét tárja fel a népi hiedelemvilág alakjainak ismerete. A ruszinság, de ugyanúgy a kárpátaljai magyarság hiedelemvilágában még napjainkban is elevenen él a hit, hogy amelyik ház udvarában megszólal a kakukk, ott hamarosan haláleset történik. Ezt próbálja elkerülni a főhős édesanyja, amikor arra kéri fiát: löje le a halált hozó kakukkmadarat.

A kötetben szereplő balladák öt tematikus csoportra vannak felosztva. Ezek sorrendben a következők: *Szerelem, házasság; Varázslat, rontás; Családi konfliktusok, tragédiák; Háború; Betyárság.*

A Varázslat, rontás címmel jelzett szövegek különleges lokális balladák, amelyekben a ruszin nép a mágikus cselekményeket a maga természetesség-

gében alkalmazza. Rajtuk keresztül betekintést kapunk egy olyan világképbe, amely a természeti- és emberi környezet eseményeihez, tárgyaihoz, babonás transzcendenciával átszótt magyarázatot nyújt, segítve ezzel az ismeretlen világ sajátos megértését, elfogadását: a túlélést.

A halott völégény balladájában a népi hitvilágban az ördög alteregójaként is megjelenő *lólábú* jön el a háborúban eltűnt völégényére várakozó leányhoz. A leány, mivel mindennél jobban szeretne szerelmével boldogságban élni, varázslatot alkalmaz, hogy visszatérítse. A negyednap éjfél tájban megérkező alakban kedvesét ismeri fel, még a figyelmeztető jeleket sem észleli (a fejbenezés során porlik a haja, arca nem piros, hanem fekete) az alakváltoztató Gonoszt. Szerelmes hiszékenységében követi őt, s ezért halállal lakol. A témakört felölelő balladákban találkozunk még a rontás különböző válfajaival: szerelmi kötést célzó mágikus eljárással készült étel, ital elfogyasztása; hűtlen szerető megbüntetése stb.

Mindenképpen dicsérendő a kiadvány igényes, impozáns borítója, kötése. A kötet borítóképe és belső illusztrációi Manajlo Fedor munkái, amelyek szoros kapcsolódási pontokat hoznak létre a balladák szövegeivel, mintegy vizuálisan segítve azok megértését.

A kötet különös érdeme, hogy a költő Vári Fábíán László műfordítóként nagyszerűt alkotott, lehetőséget biztosítva ezzel a magyarság számára a ruszin/ukrán népköltészet csodálatos tárházának, a balladáknak a megismeréséhez. A balladaszövegeket olvasva érzékelhető, hogy olyan ember alkotta újra őket, aki nemcsak a szavak értelmét képes átadni egy másik nyelven, de a költői nyelv világában is kiváló. A kötet bármelyik balladája alátámasztja ezt a tényt, de példaként a következő részlet álljon itt a *Talányfejtő szeretők* című balladából: „–Aj, Románom, egyetlenem, / fejtsd meg ezt az egyet nekem: / »Gyökre nincs, mégis növekszik, / Lángot nem vet, mégis izzik, / virul, bár virágja nincsen.« / Ezt fejtsd meg, egyetlen kincsem! / – Kő gyarapszik gyöker nélkül, / a szív izzik lángok nélkül, / a lomb virít virág nélkül, / én kedvesem, egyetlenem.” A szerző tehát *A kakukknővér* című balladakötettel esztétikai értéket teremtve biztosított megfelelő alapot a további összehasonlító kutatásokhoz is. Mindemellett példát mutatva kitérte a különböző kultúrák kincses palotájának egyik ajtaját, amelyen keresztül reményeink szerint nemcsak hozzánk juthatnak el a gyönyörű ruszin balladák magyar nyelven, de kerül olyan műfordító, aki arra vállalkozik, hogy elkészíti majd a magyar balladák ruszin és ukrán nyelvű fordításait is.

(Vári Fábíán László, *A kakukknővér – 76 ruszin és ukrán népballada*, MMA Kiadó, Budapest, 2019.)

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

AKÁR A SZARVASOK*

Aki valamelyest barátságban van a kortárs magyar költészettel, tudnia kell ezt-azt a Kilencek-ről, s minden bizonnyal név szerint is fel tudja sorolni a költőcsoport néhány képviselőjét. Sokunk számára ez talán természetes, de a szélesebb olvasóréteg felől közelítve egyáltalán nem magától értetődő körülmény. Hiszen 1969-es közös jelentkezésük, a három éves késéssel is csak kínnal-keservvel kiadott *Elérhetetlen föld* óta kerek fél évszázad telt el, s ez már irodalomtörténeti vizsgálatra érdemes idő. Utána lehet nézni, hány látványos költői felvillanást és csöndes kialvást regisztrált ez alatt a krónika. A Kilencek azonban – e nagyszabású versválogatásból látjuk csak igazán –, ha megfogyatkozva is, de köztünk vannak, és példázatos hűséggel hozzák magukkal halott társaik nevét, versekben élő szellemét. Ez így van jól. Kilencen kell lenniük, „akár a szarvasoknak”, mert a bűvös szám nem csonkulhat, az olvasó nem rövidülhet.

Nem vagyok sem irodalomtörténész, sem kritikus, s bár itt-ott véleményekre, versekre utalok, lábjegyzetek nélkül teszem, használatukkal csak önmagamot cáfolnám. Szigorúan olvasóként forgatom e kéziratot, s ehhez mérten feltételezem, hogy kétféle olvasója lesz ennek a könyvnek. Az egyik, a tájékozott, még mielőtt fedelét felütné, tudni fogja, hogy nem a semmi vizén készül hajóra szállni. Nagyjából, de talán pontosabban is fel tudja mérni, milyen jellegű versek ligetébe indul, ott milyen élmények várhatnak rá, és mindehhez jósnak sem kell lennie. Bőséggel elég, ha elfogadja a Tigris és a szelíd Óz békés egymasmellettiségét, s akkor a tiszta és lelket tisztító költészet hatására az ő szívében is felnö a boldogító béke. A Kilencek barátainak sokasága – nyugodt szívvel írhatnék rajongókat – tudatában van ennek is.

A másik, feltehetően fiatalabb korú irodalmi utazónak talán a kíváncsiság adja majd kezébe ezt a könyvet. Ha ismeretlen irodalmi vizekre és költői beszédre, a megszokottól eltérő esztétikai élményre számít, jó eséllyel nem éri majd csalódás. Előre csomagolt elvárásokkal azonban nem juthat messzire, de egy-egy erőteljesebb áramlatra lelve megeshet, hogy bárkája valóban ismeretlen időbe, ismeretlen szigetre sodródik. Mondjuk a '60-as évek második

* Előszó az *Elérhetetlen föld* – 50 (Antológia Kiadó, 2019) c. kötethez

felébe, Kádár Magyarországa, amikor az adott költők az egyetemese emberi jog és a magyarságtudat nevében nagy, lázadó verseiket világra szülték. Ha e felismerés jó órában történik, a véletlen olvasó is ráeszmélhet, hogy az *Elérhetetlen föld* alkotásainak jelentős része az eltelt félszáz esztendőben sem devalválódott, hanem megőrizte értékeit. Győri László, Mezey Katalin, Kiss Benedek, Konczek József, Kovács István, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Utassy József verssorai ma is üdén, fiatalos lendülettel szárnyalnak. S ha ezeken túl a költői gondolatok az olvasó vérmérsékletével és ízlésével is harmóniába hozhatók, alakulhat úgy, hogy maga is elszegődik a Kilencek-hez – rendszeres olvasónak. Kívánom, hogy érezze jól magát!

* * *

Az *Elérhetetlen föld* vajúdási ideje és érkezése a '60-as évek utolsó harmadára esik, amikor Nyugat-Európa társadalmát a baloldali eszmeáramlatok egyre inkább felkavarták, s ez a nyugtalanság lázadások és útkeresések formájában a politikai síkról átterjedt a művészet és a kultúra tereumára is. Mindezek lényegéről mit sem sejtve, éreznem kellett, hogy az 1968-as esztendő az én életemnek is jelentős fordulópontja. A családi környezetből kiválva ekkor lettem Ungváron egyetemista diák. Az ukrán-orosz nyelvi környezet korábbi ismeretségünk ellenére is megviselt, ám a kárpátjai magyar fiatalok önszervező műhelyében, a Forrás Stúdióban ismerősök, későbbi jó barátok vártak rám. „Az Eper és vér, Párizs és Prága forrongó korszaka ez” – határolja be a kort valamivel később egyik társunk –, majd e hangulatot helyzetünkre vetítve azzal folytatja, hogy „Itt, a történelem szélárménykában is felsejlett az oly gyakran elbicsakló remény, egy sorsverte közösség megmaradásának törekeny hite.” A pár soros korrajz szerzője Stumpf András, azaz – Béni, népes családjának Benjáminka, aki tehetsége és felkészültsége révén már szűkebb pátriánk ismert közszereplője, bimbóit bontogató irodalmunk mindenese volt. Figyelni kellett rá akkor is, ha bort töltött, de még inkább, ha szólt vagy könyvet adott a kezünkbe. Eredményes felvételim után Váci-kötetet kaptam tőle azzal a nyilvánvaló célzással, hogy lássam, milyen a korszerű költészet, miként szól a jó vers. A következő évben Béni – rokonlátogatás ürügyén – zsebében a „vörösbőrös” szovjet útlevéllal elutazhatott Budapestre.

Egy hét, esetleg tíz nap után hazatérve táskájából sosem látott csempé-száru került elő. Noteszében grafológiai különlegességként, a szerző, Utassy József nyomtatott betűivel az *Apollinaire* című költeményt olvashattuk. Ma, fél évszázad megélt-megszenvedett történelme után képtelen vagyok szavakkal visszaadni a kézirat érintése miatti megilletődésemet, a lényeg

azonban: az „ami van muszáj szerelmének” kimondása a költő által, máig emlékezetes és tanulságos élmény maradt. S még eztán került elő a batyuból az *Elérhetetlen föld*, a letehetetlen versek antológiája. Túlzás nélkül állítom, hogy az ungvári versolvasó diákok számára Váci Mihály után teljesen új világra nyitott ajtót ez a könyv. Sohasem volt ideje polcon pihenni, az volt a dolga, hogy kézről-kézre járjon. Elég volt kívárnom, hogy megkaphassam, s két vers között már azon morgolódtam, hogy nemsokára tovább kell adnom. Mi volt benne, ami annyira vonzóvá tette? Mi más, mint az üde és szokatlanul tiszta hang, a fiatal lélek játékos áradása minden megnyitott versből. Elkomorodva tettem le, mert úgy éreztem, hogy minden, amit ez idáig írtam, érvényét veszítette. Újra kellett gondolnom mindent.

Az *Elérhetetlen föld* egyetlen példánya Kárpátalja olvasói számára kevés volt. Béni és néhai szigorú mentorunk, Kovács Vilmos, az antológia néhány versét mindenképpen közkinccsé akarták tenni. A szűkös publikációs lehetőségeket tekintve az évente megjelenő Kárpáti Kalendárium, a közkedvelt almanachszerű évkönyv mutatkozott erre legalkalmasabbnak. A kiadványt Kovács Vilmos szerkesztette ekkortájt, aki az új esztendei olvasmányok ünnepekkkel, évfordulókkal, helytörténeti érdekességekkel foglalkozó anyagai között verseket helyezett el, az *Elérhetetlen föld* emblematikus verseit. A Kárpáti Kiadó vezetőiben fel sem merült, hogy egy baráti szocialista nép kortárs költészetének népszerűsítéséből bármilyen félreértés adódhat, a híres szovjet cenzúra pedig ekkor már sokdioptriás szemüvegben dolgozott. A többnyire ügyes olvasó viszont rátalált a versaknákra, és a kívülre is hallatszós belső csattanások mifelénk is elindították az irodalmi ízlés frissülésének folyamatát.

Majd jöttek lassanként a csoport egyes tagjainak – Utassynak, Kiss Benedeknek és Mezey Katinak – az ungvári könyvesboltba is eljutó kötetei, s azokból bárki vásárolhatott. Kiss Bence *Fóliabőrű* című versével – ne lepődjék meg túlzottan senki – akár udvarolni is lehetett. „Fóliabőrű levelibéka” – fordultam két összefordított tenyeremmel egy csinos kis barnához, s miközben szemét bővöltem, susogtam felé a vers további sorait: „mért félnek úgy tőled a lányok? Ül a kezemre, ne moco-rogj, betakarom a csupaszágod.” – Nem félek – szól vissza kedvesen, s már csúsztatta meleg kis kezét az enyémbe, hogy a kicsi békát megsimogassa. Az én két tenyerem finoman összezárt, s már vontam is magamhoz. Néha ma is eljátszom a gondolattal, hogy Mezey Katinak egyszer majd teljesen váratlanul idézni kezdem egy réges-régi, akkoriban tenyeremen hordozott versét. „Jaj nekem, fordított Kőműves Kelemen, / palotám falait növelő szerelem! / Vert vasú

csákányom hiába emelem”, – s e három sor után megkérem, hogy ő fejezze be a versszakot. Kíváncsi lennék, mondaná-e azonnal, hogy „Felszökken, felépül Déva vár ellenem”, vagy gondolkodna előtte egy rövidet?

* * *

Amit eddig összehordtam, mind csupa személyes vonatkozás, de azt talán sikerült érzékeltetnem, hogy az *Elérhetetlen föld* alkotóinak költészte viszonylag rövid – hónapokban mérhető – idő után kovászként kezdett élni Kárpátalján. S ha nálunk így volt, miért ne lenne igaz az állítás más elszakított nemzetrészeinkre vonatkoztatva is? Érdemes utána nézni. Íme, egy viszonylag nem régi, ám mégis a fél évszázaddal korábbra visszatekintő hír: „A Kilencek által dedikált, 1969-ben megjelent versantológiából, amely Oláh Jancsi enigmatikus versével indult, nekem is van egy.” – E szavakkal hajtja fejét az emlékezés vállára Ferenczes Pista 2016 szeptemberében, Oláh János korai halála miatt. – „Azóta is keresem – már az életművére kiterjedően –, hogy hol lehet az a FÖLD, a kézzelfogható, a földrajzilag is betájolható, ahol »olyan fehérek a házak, mint egy ezüstbalta«. Nem és nem lelem.” Ferenczes István nevének felmerülése nem véletlenszerű. A tehetségekben roppant gazdag erdélyi irodalom ugyanis vele, Farkas Árpáddal, Király Lászlóval és másokkal kitermelte a Kilencek-vel egy ívását, egyhitű, egylelkű költők testvérnemzedékét. Bárhogy erőltetem emlékezetemet, más elszakított kishazákban ez a folyamat nem volt ilyen egyértelmű, de lelkes olvasótáborukat Oláh Jánosék ott is egybeterelték.

Ezek után egyenesen furcsa, de ötven év tapasztalata és irodalompolitikai tanulságai alapján azt is mondhatnók, inkább törvényszerű volt Magyarországon a Kilencek kedvezőtlen kritikai fogadtatása. Az antológia szándékos késleltetését, ami önmaga is elegendő büntetés lehetett volna, a költőkkel rokonszenvező közvélemény előtt indokolni kellett valamivel, ezért a mindenható szakma igyekezett minél több bizonytalanságot keltve eljelenétkeltetni, lejártni a csoport tagjainak költészetét. A kritikus urak felmérhették volna, hogy elég erős már az a fa, ama bizonyos balta pedig gyenge. Ugyanis a halk beszédű Nagy László mértéktartó előszavának durva túlharsogása helyeslés helyett valódi ellenhatást indukált a legtöbb olvasóban. A Költő sok elvtárs legnagyobb döbbenetére le merte írni azt a kimondhatatlannak hitt igazságot, hogy a fiatalok „Leszámolnak az álszocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is... A torkonygott forradalmak pirosát és gyászát viselik belül!” Az „álszocialista önteltség” néven

nevezése egyenlő volt egy régóta várt leleplezéssel, bizonyos érdekkörökhöz tartozó tabuk ledöntésével, ezért a válaszul beindult kritikai offenzíva teljességgel érthető. Ekkortájt kezd szálkává lenni a nemzeti elkötelezettség sokak szemében, amit – minél tehetségesebb és hatásosabb a költő – annál erősebb fanyalgással illik fogadni. Ekkor kapják meg a szolgálatosság becsmérő bélyegét mindazok, akik nem hajlandók a kozmopolita-internacionalista-globalista elvek hirdetői mögé felsorakozni – ugyancsak szolgálatra. Az a tudatos, közösségért való kiállítás, amely költőben és magyarban századokon át tartotta a gerincet, most egyszeriben korszerűtlennek, az idő által túlhaladottnak lett kikiáltva, s a méltán megérdemelt ünneplés, társadalmi megbecsültség helyett az érintettek jeges zuhanyt kaptak – mind a kilencen. Nem úszta meg Utassy sem, sőt: ő „provokálta ki” a legtöbb övön aluli ütést. Nem árt, ha megjegyezzük a neveket: Szabolcsi Bence, Szilágyi Ákos és Lengyel Balázs nevét, aki még 1977-ben is azt írta Utassyról, hogy a „szabadon halmozott képzetek” gyakori alkalmazásával „olyan ingoványon jár, melyben elmosódik a különbség a szilárd költészet és a vizenyős dilettantizmus között”. De ez még hagyján: néhol „ritmikai ügyetlenségeket” is képes nála szóvá tenni, s ha már idáig jutottunk, ismerjük be, hogy akinek kötekedhetnékje van, az találhat kivetnivalót Petőfi vagy Ady verseiben is. Nyilvánvalóan nemtelenek és alaptalanok a fenti vádak, de azzal számolnunk kell, hogy a fokozott hangerővel és gyakorisággal ismételt hazugságok egy idő után, akár a bűz, átjárják a kárpitokat, s ha nem vagyunk eléggé óvatosak, a kultúra intézményeinek falain lerakódhat a takarítószerke ellen is immúnis mocsok.

Bánattal telten ballagtam volna a hallgatás mélye felé, ha a „késdobálókkal” szemben nem sorakoztak volna fel bölcs és értő irodalmárok, akik értelmüket kitarva fogadták és üdvözölték a Kilencek fiatalos, nyelv és szemlélet tekintetében megújult költészetét. Kiss Ferenc, Kormos István, Domokos Mátyás, majd később Kiss Pintér Imre, Görömbei András és Vasy Géza is egyetértettek abban, hogy a nemzeti sorskérdések vállalása éppúgy a művészet tárgyává tehető, mint bármely intellektuális élmény vagy természeti jelenség. Megfelelő esztétikai szűrők alkalmazásával a nemzethez tartozás gondolataiból is lehet korszerű és hatásos költészetet teremteni. S amit állítottak, ahhoz tanúként sorakoztatták fel a nagyszerű verseket, amelyek a kiragadott részletek politikai üzenetén túl kifogástalan költői nyelven szóltak. Mezey Katalin a *Határaink*-ban Ady nyomdokain haladva, a kelet-közép-európai népek egymás mellett élésének gondjaira, a „magyar-oláh-szláv bánat” gyökereire, az egymással szembeni tolerancia fontosságára irányítja az elemző szándékú figyelmet.

Kiss Benedek a *Sziget* című versében, ugyancsak Ady örököseként, a nagy elődnek a magyarságért való tépelődéseire hivatkozik, de maga is leltárba veszi folyton fájó létkérdéseinket. *Cavatina* című versében viszont ezeket olvashatjuk: „Itt ha tavasz, hát április az / kegyetlen ünnep / bukó panasz csak dehogy vigasz / büntetés büntett / virágkonfettis szél ha jó / pestis nyomul vele / alig zöldül az ág / beleőszül pár levele.” Ez bizony borongás a javából! Hadd mondjam, vagy inkább súgjam a fiatalabb olvasónak, hogy Magyarország szovjet megszállásának napját április negyedikére datálták valaha, s ezt az állami ünnepnek nyilvánított napot még méltatni is kellett. Gyakran gyötrik rémálmok Oláh Jánost is. A *Történelmi lecké*-ben kesernyés szájjal figyelmeztet: „a történelem az ajtón kopog”, s mi tehetetlenül vesszük tudomásul, hogy „Átvágnak rajtunk a tankönyvek, mint a tankok, láthatóan egy más világ felé.” Elkészerítő magyar jövő látszik bontakozni Kovács István *Beolvasztás* című költeményében, de Rózsa Endre sincs elragadtatva a magyar társadalom és a szétszabdalt magyarság helyzetével, amint azt a költőbarátainak ajánlott *Elérhetetlenebb* című, terjedelmesebb gondolati versében részletezi. A mindig komor tekintetű Utassy József ugyancsak költőtársai megszólításával küldi a bartóki tanítás megszívlelendő üzenetét a magyar értelmiségnek. Az *Akár a szarvasok* „versszimfóniájában” költőtársai nevében adja a világ tudtára a nemzetünket ért mérhetetlen igazságtalanságot, s annak méltóságteljes elviselésére szólít. „Házunkból kimartan, hazánkából kiverten NEM ISZUNK CSATÁKRA CSENDÜLŐ POHÁRBÓL! Csak tiszta forrásból, csak tiszta forrásból.” E testamentum megtartása lenne hát a mi munkánk, mégpedig ideológiailag és esztétikailag is kikezddhetetlen versek írásával. S ha majd a „hadak csillagporos útján pirosra vált kendőnk”, a Kilencek-et a kultúrából száműzendő ítésekkel szemben mi azonnal felfogjuk a kendő színváltásának üzenetét, s a bajok idején tudni fogjuk a teendőnket.

A máris jelentős életpályák tanúsága szerint tudják ezt a Kilencek is. Monográfusaik legtöbbjük esetében méltatják a félévszázados pályán maradást, a több műfajban is jelentős, olykor megkerülhetetlen életműveket. Tanúsítja ezt az *Elérhetetlen föld* évtizedenként meg-megújuló válogatásaihoz csatlakozva az *Elérhetetlen föld V.*, minden eddiginél gazdagabb, a szerzők által ajánlott, sok új verset tartalmazó kötet.

* * *

A Győri László saját válogatásában kínált versanyagot – mindjárt a kötet elején – tekinthetjük egy olyan lírai pálya összegzésének, amelyben a közös-

ségi vonatkozásoknál sokkal erőteljesebb hangsúly esik magára a költészetre. A versek ihletői gyakorta kiemelkedő képzőművészeti alkotások (Segantini, Henry Moore, Fadrusz János), ám ezekben a költeményekben a téma értelmezési kísérletével párhuzamban a mű alkotójával való azonosulási törekvésre, bizonyos értelemben a költői önvizsgálatra is figyelünk kell. „A hó elolvad, a tájat az idő messzire sodorja, / s fölkel a jel, a nagy nap, a forma, a forma, / elhalványul, ami volt, új képet fest az ecset, / de megtette jóslatul, amit csak megtehetett.” (Egy Segantini képre) Győri, amikor költőelődöket és pályatársakat szólít meg, költészetét többnyire gondolati síkra tereli. A Kiss Benedek meglátogatásának valós története kivétel ez alól. Köztudott, hogy barátait Bence a telefonban a „Halló, Holló!” megszólítással keresi, illetve ezzel fogadja a hívásokat is. Az egyszerű szójáték Győrinek Edgar Poe Hollóját hozza elő, s az ötletet, a látogatás történetét az olvasó a klasszikus alkotásnak egy remekül kidolgozott, kivételes formakultúrával, bőséges és jóságos humorral megírt parafrázisában kapja vissza. A választott részlet kiválóan illeszkedik a témához is. „Piros borba beharsant gyerekkora, az a farsang, / Holló urat mesélttem, végre minden összeáll. / Parázslott az ismeretlen, ültünk, ültünk egyre ketten, / ketten ültünk, nem kilencen, két kopottas vén madár. / Kilenc hollóból két holló, kárt se mondó vén madár, / ideje lesz menni már.”

Mennie ugyan még korán lenne, de az idő jártával egyre többször hozza szóba a készülődést, érezhetően csendesedik az egykor vagány és kellőképpen pajkos Kiss Benedek költészete. A hatvanöt éves Oláh János köszöntéséhez közös emlékeket hív elő, s így együtt állapíthatják meg, hogy ifjúságuk idején is „békénk kerestük, s a többiek békéjét,” holott voltak valaha ennél markánsabb célok is. „Ha megöregszik az ember, / szemérmes és csak a / szükségest vallja. / János, mi hajdan a Ménesi úton / a világot szólítottuk / viadalra.” (*Hajdan, a Ménesi úton*) Az *Anyám, én és a szárnyak* című költemény is az emlékezésre épül. Bence boldogan vallja meg, hogy a földön csetlő-botló kisfiú korában anyja biztatására és segítségével emelkedett a biztonságot nyújtó magasba. Mélységesen metaforikus kettejük vers szerinti párhuzamos szárnyalása, és lehangoló, már-már tragikus az ember magára maradása. „Majd végül lezuhant – várta a föld. / Én még keringek / lankadó szárnyal. / Mind lejjebb, mind lejjebb, míg egyesülök / újból a földdel és anyámmal.”

Kovács István megrázó és továbbgondolandó költeményeinek sorából a Kobzos Kiss Tamás *Geographiai szótárát* ajánlom jó szívvel fiatalabb és korosabb olvasónak egyaránt. A tudós-történészként is kiváló költő a magyar szabadságharc egy költött jelenetét adja elénk. Itt a fővezér (Bem József)

parancsnoksága alatt a tudóssal (Fényes Elek), a költővel (Lévai József), a hegedűssel (Reményi Ede) egy sorban találjuk Kovács István jó barátját, az énekmondó Kobzos Kiss Tamást, akinek „a históriát életre keltő hangja / áthatotta a köveket, a fákat és a lelkeket, / de még a széthordott várromok, / a széthordott ország fundamentumait is.” A múlt, jelen és jövő ily különös lírai egybegyúrása már fáj az embernek, hatása alatt a lélek összeszorul.

Hasonló érzés törhet ránk Mezey Katalin egy nem túl régi, a Balassi-strófát feltámasztó történelmi verse kapcsán is. A költő Mikes Kelemennel a franciaországi Grosboisba indul a fejedelem szívével, miközben jó urának és hazájának elvesztésén kesereg. Emésztődnénk magunk is, ha nem tudnánk, hogy a kalmaduli szerzetesek kolostorában a fejedelem szívének urnája a II. világháborúban elpusztult, s csak emléktábla utal a hely egykori szentségére. De tudjuk, s ez ismét elkeserítő. Ezért íródik vers, hogy helyrehozza, a mindenkori lelki egyensúlyt. „Országunk reménye, / rabságunknak fénye / koporsóba fektetve, // pogány félhold alól / csak szíve szabadul, / jutván oly nyugvóhelyre, // ahol néha vetnek / fölötte keresztet, / kik tisztelve megállnak...”

Tisztelettel kell már állnunk a Kilencek kiemelkedő képviselője, a közülünk legutóbb eltávozott Oláh János emléke előtt is. Tegyük ezt Katalin *Omega és alfa* című versének megszívlelendő szavaival, amelyek János evangéliumára, a *Jelenések könyve* titokzatos üzeneteire támaszkodva állítják, hogy „Évszázak sora múlik, magyarázzák a bölcsek. / Aki nem magyarázza, de hiszi, az a bölcsőbb.” János hitte a hihetőt, azon túl a hihetlent, és szándéka ellenére látta, amit nem kellett volna: a földanya megtermékenyülését. A szürreális látomástól azonban visszahőköl, s így szabadkozik: „Szégyenlősen fordulok félre, / hogy ne lássam e furcsa, ősi nászt, / büntudattal kényszerítsz térdre / Uram, te, ki zajgó lelkembe látsz. // Parázna álmok hitszegője, / avarban fürdöm, mint a farkasok, / tíz ujjal markolok a földbe, / kinek tékozló gyermeke vagyok.” (*Gaia anyánk*) Ez az állapot azonban nem végleges, szabadulni kell belőle minél előbb – üzeni Oláh János: „Mégis, mégis jó volna / forrás fölé hajolva / újjászületve élni, / s mint egy igazi férfi, / kezdeből megízlelni / a gyermeklétű semmi / népmese-tiszta csöndjét, / e tékozló örökét / érlelte ősi almát, / Isten fluid hatalmát.” (*Hársak alja*)

Péntek Imre újabb verseivel ismerkedve mindjárt feltűnik, hogy témaválasztás, költői szemlélet, stílus és nyelvi eszközök használatában egyaránt különbözik társaitól. Nála nem beszélhetünk sem közéletiségről, sem a hagyománytiszteletre utaló folklórhatásról, Péntek Imre – különösképpen az utóbbi időben – a gondolati lírának egy groteszkelemekkel pazar módon átítatott, a világ gyarlóságait felnagyító, gyakorta publicisztikus igénnyel

és szándékkal megszólaló változatát műveli. *Nagy a baj* című, az ország jelenlegi belpolitikai zűrzavarait tükröző műve a líra eszközeivel megírt politikai pamflet, melynek bizonyára akadnak szép számmal élvezői. A kötetből ez úttal mégis a fiatalabb Péntek Imrét képviselő, *A vén fahíd* című dalát szeretném az olvasó figyelmébe ajánlani. Hogy miért pont azt? Talán azért, mert szavaiból itt árad a legtöbb melegség, s az is csak azért, mert a vers ama régi, zöld szemű, sátorhajú lány emlékéből táplálkozik. „A kis sziget s a vén fahíd / csábított odaátra, / fodrozódott a levegő – / meglebbent haja sátra. // Zöld szemében a titkokat / hirtelen megértettem, / ringtunk a nyári ég alatt / egymás karjában önfeledten. // Azóta eltelt az idő homályos az emlékek tükre, / de ott koppannak lépteink / a vén fahídon mindörökre...”

Koncsek József fiatalos hetykeség és férfias konokság tekintetében egyaránt Péntek Imre rokona. „Arra tettem magamnak fogadalmat úgy húszévesen – olvassuk egyik önvallomásában –, hogy kifejezem, amit megélek... A sokszínűség a legfontosabb, mert az mond igazat.” A Vénusz-ciklus verseit olvasva teljességgel igazolva látjuk, hogy az igényes, ám rendkívül változatos hangú költő itt is tartja magát ifjonti fogadkozásaihoz. A Vénusz-történetek mindegyike hitelesnek tűnő, életszerű olvasmány. Gyönyörködjük bennük ki-ki kedve, vérmérséklete szerint. Én azonban a „vasutas fiából” tanárrá, majd költővé lett elégikus hangú Koncsek Józsefet sokkal inkább kedvelem. „Álomig szívom a száraz széna szagát, / Az égen réztányér kalapálódik / onnan üt vissza a hang, / de nem béke van itt, hanem a / kényszer önvigasztaló nyugalma / ami elégedetlen, / szívesen fogalmazza meg magát / az országúton is túl, / zajos helyen szóba áll velem, / van, hogy máshol is hallgatják, szól, / aztán nem is szól.”

És Rózsa Endre sem szól már, lassan negyed százada. Versei mégis velünk maradtak, s velünk maradt a hiánya, ezért beszélünk róla. A költészetét méltató szakemberek sokat emlegetik *Az elsüllyedt csatatér* című költeményét, amelyben a társadalom tenni akaró tagjainak megkötöttségét, a cselekvésre alkalmas színterek hiányát, a fiatalság előtt felállított korlátokat rója fel, vagy inkább kiáltja a legmagasabb szinteken ülők fülébe. A vers ugyan nem került be az új válogatásba, de az emlékezés végett felidéznem, vagy csupán azért, hogy a szókimondó költő szellemének árnyképét megpillanthassuk – mindenképpen érdemes: „az elsüllyedt csatatér ez összes kellékével és figuráival / a kiszántatlan álmok a jövődő légszomjában élők helye / az elevenek köztemetője a holtak nyüzsgő tartománya / s ama álbölcsek hona akik kavicsot ültetnek szívünk alá”. Tudatosan épített verssorok ezek, s ez

jellemzi Rózsa Endre egész költészetét akkor is, ha úgy érzi, meg kell küzdenie a versért: „Hadakozom a verssel, s a győztes tét: te vagy. / Minden szó összeomlás, új s új fekete nap, / s nem adhatlak föl úgy, hogy önmagam ne. / Talán egy mindent eldöntő roham... De / az első percek ösztüze felőröl, / s már megfutnom se futná az erőmből.” Már itt is érezteti jelenlétét a közelgő vég, amelyről egy tökéletesen tömörített szonettben beszél. „Lassan nem mondom már: fogért fogat. / Hirtelen hullik gejzírhajam hátra. / Kihuny a kráter kőből való sátra. / A térre befut egy üres fogat.” Ugye tudjuk, hogy az a fogat kész türelemmel várni, de sohasem megy vissza üresen.

Talán van abban valami sorsszerűség, hogy Utassynak mindig a névsor végén a helye. Ő a pont. Elég elérni hozzá, de aztán mindig jó együtt lenni a rapszodikus életű költővel, akit a sors rettenetes próbák elé állított. De ember maradt és poéta, aki Adynak a Móriczhoz intézett szavaival kelt és tért nyugovóra: „S ha a lehetetlent nem tudtuk lebírni, / volt egy szent szándékunk: gyönyörüket írni!” A Balassi-kard átvételének alkalmából négy sort tartott fontosnak följegyezni, s ezek tulajdonképpen már az előrevetített búcsú szavai: „Előragyog majd az idő, / kardhüvelyből villan a fény, / és fölsebz a levegő / vén arcára: ki voltam én.”

Vége az ünnepi névsorolvasásnak, azt azonban ne feledjük megjegyezni, hogy a Kilencek-nek a kortárs magyar irodalomban nyitott, véglegesülni látszó fejezete még minden bizonnyal teljesedni fog. Azzal is, hogy a nyomukban járók tovább erősítik az általuk népszerűvé tett költői gondolkodás fontosabb irányait. S ne feledjük azt sem, hogy a '80-as évek elején saját, nehezen induló pályakezdésükre emlékezve a Kilencek díjat alapítottak a megjelenési gondokkal küzdő, tehetségesnek vélt pályakezdő költőknek. Mentőöv volt ez többek számára, maga a hit és a remény az egyáltalán nem könnyű folytatáshoz. Lezsák Sándor '82-ben, Dusa Lajos '84-ben, Kemény István és Oláh Zoltán '86-ban, Hizsniai Zoltán '88-ban, magam pedig '83-ban lettem a Kilencek díjának tulajdonosa. Ez volt első elismerésem, ma is köszönöm Nekik, és üzenem: ha egyszer úgy döntenének, hogy bővítik a kört, örömmel állnék be közéjük tizediknek. Addig is próbálkozom, hogy eleget tegyek a gyermekenyérnyi bronzplakett Nagy Lászlótól való üzenetének: Műveld a csodát, ne magyarázd!

BOTLIK JÓZSEF

BARTHA MIKLÓS ÉS KÁRPÁTALJA (2. RÉSZ)

*A jog, kötelesség nélkül: kiváltság.
A kötelesség, jog nélkül: szolgaság.¹*
(Bartha Miklós: *Kazár földön – Zárszó.*)

A végletekig liberális magyar kormányzat magatartásából következett az uzsorások tevékenységének igen enyhe bírósági elítélése, és e cselekményeknek igazságszolgáltatás általi hallgatólagos, sőt időnkénti nyílt támogatása. Bartha Miklós közölte a következő esetet. A királyi ügyészség Davidovits Dávid, Középpapa község (Máramaros vm.) lakosa ellen 88 rendbeli uzsoravétség miatt vádat emelt a Máramarosszigeti Királyi Törvényszéknél. E bíróság a Davidovits ellen indított eljárást megszüntette, „mivel a sértettek a kamatok nagyságára nézve saját vallomásukon kívül egyéb bizonyítékot nem szolgáltatathatnak”. A fellebbezés után a Debreceni Királyi Ítéltábla ugyanazon esetek miatt, ugyanazon periratok alapján vád alá helyezte Davidovitsot, mert a tények nagy száma miatt igazoltnak látta az üzletszerű uzsoráskodást, „és a sértettek túlkárosodását”. Ezt követően már a máramarosi törvényszék is bizonyítottnak tekintette a nyerészkedést, és Davidovitsot 63 név szerint felsorolt személy kárára elkövetett uzsoravétség miatt – „mivel fölhasználta az illetők tapasztalatlanságát és szorultságát s anyagi romlásukat idézte elő” – másfél évi fogházra, 6 ezer korona pénzbüntetésre és háromévi hivatalvesztésre ítélte. Az ügynek ezzel nem lett vége. Újabb fellebbezés után a Debreceni Királyi Ítéltábla megsemmisítette a máramarosszigeti törvényszék ítéletét: Davidovitsot felmentette az uzsoravétségek vádja alól, és hatályon kívül helyezte a kiszabott büntetést. A fentebbi igazságszolgáltatási folyamatról a közvélemény először csak 1903. július 23-án szerzett tudomást. Az eset általános felháborodást keltett,² és országszerte találgatták az emberek, hogy mi lehetett a felmentő ítélet hátterében.

A Galíciából bevándorolt zsidóság a gazdasági és pénzügyi világ mellett, a befolyása növelésére minél több helyi, sőt járási és vármegyei tisztséget is igyekezett megszerezni. Például Friedmann Hers, Kiszszolyva (Bereg vm.) la-

kosa nemcsak korcsmáros és uzsorás – ez utóbbiért kéthavi börtönre ítélték –, hanem földbirtokos is volt. Emellett a tőle függő, uzsorával kiszolgáltatott lakosok a községi képviselőtestület tagjává is megválasztották. Miközben a kisszolyvai „templom mellett volt korcsma helyiségében” titokban tovább folytatta családtagjaival „a tiltott italmérést”.³ Hasonló volt a helyzet a Hegyvidéki kirendeltség működési területén elhelyezkedő számos településen. Az izraeliták nemcsak helyi képviselők lettek, hanem sok népesebb községben a főbírói (faluvezetői), vagy a másodbírói tisztséget is megszerezték.

A Hegyvidéki kirendeltség 1901. május 23-án keltezett rendeletet (1290/901. szám) adott ki ungi, beregi és máramarosi megbízottainak, hogy vegyék számba, és jelentésben közöljék mely településeken működnek zsidó származású faluvezetők.⁴

Ung vármegyében Rochlitz Nándor magyar királyi főerdész, a kirendeltség megbízottja gyűjtötte össze az adatokat. Az 1901. június 18-án keltezett jelentése szerint a *Nagybereznai járásban* hét település élén álltak izraelita személyek. Rottman Haim (Begendjápásztély / Alsópásztély), Jakubovics Józás (Csornoholova / Sóhát), Juszkovics Mór (Kisberezna), Grünberger Mór (Kosztrina / Csontos), Biedermann Mór (Nagyberezna), Heinmel Dávid (Szolya / Sólak), Mittelmann Bernát (Sztavna / Fenyvesvölgy).

A *Perecsenyi járásban* három települést vezetett zsidó bíró: Biedermann Ignác (Kispásztély), Ackerszmann Farkas (Turiapaszika / Turjavágás), Reich Jakab (Turiaremete / Turjaremete). A *Szerednyei járásban* egy zsidó faluvezető működött: Berkovics Sámuel (Andrasócz / Andránháza)

Az *Ungvári járásban* hat települést vezetett zsidó bíró: Niedermann Albert (Antalóc), Spiegel Ábrahám (Iglincz / Unggesztenyész), Lebovics Hermann (Orlyova / Ungsasfalva), Moskovics Márkus (Putkahelmech / Korláthelmech), Filip Lipót (Radvánc). A *Szerednyei járásban* egy zsidó faluvezető működött: Berkovics Sámuel (Andrasócz / Andránháza).⁵

Bereg vármegyében Fischer Ödön magyar királyi intéző, kirendeltségi megbízott 1901. június 15-én keltezett jelentése szerint csak két község élén állt zsidó bíró. *Latorcai járás*: Feldmann Mózes (Dunkófalva). *Felvidéki járás*: Teitelbaum Ignác (Ilonca).⁶ Feltűnő, hogy Fischer jegyzékében csak a fenti két Bereg vármegyei települést említette, holott köztudott volt, hogy a bevándorolt zsidóság különösen a határ menti Alsóvereckei járás községeit uralta, ahol egyes falvakban akkor már egy évtizede működtek időről-időre zsidó falusi bírók.

Máramaros vármegyéből Miskolczy János magyar királyi főerdész, kirendeltségi megbízott 1901. június 14-én sajátos jelentést küldött az ügyben

Munkácsra. A teljesség igénye nélkül, egyszerűen külön jegyzékben felsorolta az egyes járásokban elhelyezkedő településeket, és azok fő-, illetve másodbíróit, és mindössze egy főnél jelölte meg x-szel, hogy izraelita. Eljárása érhetetlen, mert zsidó származásuk nemcsak a vezetéknevekből, hanem különösen a jellegzetesen izraelita keresztnevekből (Eizik, Hers, Hersek, Jankel, Peiszek, Zelig stb.) is jól érzékelhető. Miskolczy jelölése szerint a Técsői járásban, Vajnági községben élt akkor Máramaros vármegye egyetlen zsidó falubírója, Mankovics Haszkel. Miközben az alábbi tények a jelentés ebbéli állítását egyértelműen megcáfolják.

Dolhai járás (8 község⁷): Fuidman Judkó (Kovácsrét) és Gotteszmann Jakab (Zárnya). *Izavölgyi járás* (6): Benkán Jónás (Felsőszelisty), Kindrics Szúnjun (Jód). *Sugatagi járás* (20): Kaufmann Zelig (Hernécs), Mendelovics ..? (Szerfalva). *Taracvizi járás* (20): Steinmetz Alter (Nyéresháza / A.[Alsó] Neresznicza), Vider Moskó (Brusztura), Lebovics Hers (Dombó), Vieser Alter (Kökényes), Zenkovics Sumil (Nagykirva), Roth Volf (Nyágova, téves: Nyugova), Herskovics Léber (Széleslonka), Lax Moskó (Taracköz), Klein Hersek (Tereselpatak). *Técsői járás* (9): Mankovics Haszkel (Vajnági), *Tiszavölgyi járás* (10): Eisikanics Mózes (Kaszómező / Kaszópolyána), Ángen Rezső (Trebusa / Terebesfejrpaták) valamennyien másodbírók. *Visői járás* (9): Grízmüller József főbíró (Felsővisó), Mensel Márkus (Borsa), Wohl Peiszek (Leordina) és Benger Eizik (Havasmező / Ruszpolyána) másodbírók.⁸

Miskolczy János kirendeltségi megbízott jegyzékeinek elemzése szerint a Máramaros vármegye fenti nyolc járásának összesen 93 települése közül – adataink szerint – 22 községben, csaknem minden negyedikben (23,7%-ában) tevékenykedett zsidó falubíró. Ez az arány minden bizonnyal nagyobb volt, ugyanis Miskolczy a *Huszt*i, illetve az *Ökörmezői járás* 19, illetve 26 helységének az adatait nem küldte meg Munkácsra. Miközben az utóbbi járás több településen az 1900. évi népszámlálás szerint már jelentős zsidó közösségek éltek, például: Alsóhidegpatak 174, Alsókalocsa 243, Majdánka 796, Repenye 218 fő.

Az előbbieket erősítette meg a kiváló újságíró, író Dudinszky Nesztor⁹ görög katolikus lelkész. Ő volt az, aki az első magyar szociográfia, Bartha Miklós *Kazár földön* című remekének a kiadása (Kolozsvár, 1901) után tizenöt évvel, 1916-ban megjelentette a rutén sorskérdésekről szóló második, szintén sokat támadott, elhallgatott, elhallgattatott hasonló tárgyú alapművet: *Rabszolgák földjén...* címmel, amelyet „Egán Ede szelleméhez – a Szerző” ajánlott. Az alábbiakban Dudinszky Neszortól idézünk. „*Verchovinán* [tudni-

illik a hegyvidéken) *a legtöbb faluban a bíró a kazárok s[z]ektájához tartozik, kiket figyelmeztet a Talmud, hogy 'tilos egy tudatlannal (értsd keresztény) irgalmasságot gyakorolni'.* (Szanh.¹⁰ 92.) Nem elég, hogy *vagyoni* hatalmat gyakorol a ruthén fölött, – de még *jogi* hatalmat is adnak a kezébe ők, önmaguk. S itt a *lelkész* urakhoz s a *főszolgabíró* uraimékhoz fordulok, hogy lehetséges ezt megengedni?! (...) Vagy már annyira elfásult volna a ruthén, vagy már annyira elidegenítették volna *százasos szenvedései* papjától, hogy [a] szavára már mit sem ad? De hát ez rettenetes volna! (...) A falusi bírók 30%-a zsidó. Összegyűl a nép – a [járás]i szolgabíró megjelenik közöttük s *kandidál*¹¹ három egyént – kire legtöbb szavazat esik az lesz a bíró. Megjegyzem itt, hogy láttam már oly választást is, hogy az lett a bíró – kinek legkevesebb szavazata volt... Sokszor a nép akaratának jelöltjei nem is *kandidáltak*...”¹²

Dudinszky Nesztor így folytatta: Kisberezna községben (Ung vm.) szövetkezeti gyűlést tartottak, amelyen Egán Ede is részt vett. A miniszteri megbízott szigorú kötelességgé tette a falusi bírók számára az ilyen tanácskozásokon való pontos megjelenést. „Összegyűlt a nép. Bocskoros, kiéhezett alakok, kik között idegesen járt-kelt egy pirosképű, feketeruhás barna alak – *hosszú pajeszszel*. – A szegény ruthén nép tiszteletteljesen nyitott neki utat, – hisz a zsebében volt. (...) Megérkezett Egán Ede, – megnyitotta a gyűlést. – Hol a bíró? – kérdezte fürkészve. – Itt vagyok 'főnagyságos úr', – szolt s előlépett a kaftános. (...) Erre Egán a nép közé vegyült, hosszasan elbeszélgetett velök, minek eredménye az volt, hogy a zsidó bírót *felfüggesztette* [tisztségéből]. Egán Ede ok nélkül azt bizonynyal nem tette”.⁴⁰⁰

A munkácsi kirendeltség a kialakult helyzet okát abban látta, hogy a zsidó bírók túlnyomó része, mint kereskedő, és korcsmáros telepedett le és folytatta addigi mesterségét. Emellett mindenféle más ügyekkel is foglalkoztak. Azonnal felismerték a hegyvidéki nép szellemi és gazdasági elmaradottságát, italozásra való nagy hajlamát. Ezáltal teljesen kiszolgáltatottá váltak a községi bírók önkényének, akik hatalmukat az üzleti céljaik elérésére is felhasználták. Ez viszont a faluvezetői tisztségükkel összeegyeztethetetlen volt.

Egán Ede 1901. szeptember közepén tárgyalásokat folytatott Ungváron Firczak Gyula munkácsi püspökkel a gazdasági mozgalom további kiterjesztéséről. Ung vármegye székhelyéről szeptember 20-án reggel indult útnak gyors lovas fogaton a kirendeltség székhelyére, Munkácsra, ahol táviratilag már előre megrendelte a szállodai szobáját. Hegyfark és Nagyláz falvak között a főúton, Ungvártól kb. 10 km-re sokak által ismert szokása szerint gyalog felkapaszkodott a Lázi-domb tetejére, miközben útítársa Rochlitz Nándor¹³ (1846–1913)

magyar királyi főerdész, a hegyvidéki kirendeltség Ung vármegyei megbízottja a fogaton haladt tovább. A főerdész egyszer csak azt hallotta, hogy a domb peremén pisztoly dörent. Feltekintve látta, hogy Egán fejfelé lefelé zuhant az árokba. A súlyosan megsérült Egánt a lovas fogaton vitték vissza Ungvárra, ahol 12,30 órakor a közkórházban meghalt anélkül, hogy visszanyerte volna eszméletét. A helyi törvényszék két tagja, csicserei Orosz Ádám (?–?) vizsgálóbíró és kézdi Polányi Aladár (1863?–1909) beregszászi királyi al-ügyész a helyszíni szemlén felvett jegyzőkönyvben az öngyilkosságot teljesen kizártnak nyilvánította. Ezek után meglepő, hogy a miniszteri megbízott halálát követő negyedik napon, szeptember 24-én – tehát jóval a hivatalos vizsgálat lezárulása előtt! – tartott Ung vármegyei soros közgyűlés jegyzőkönyve már így fogalmazott az alispáni jelentés alapján: „teljes meghatottsággal és fájdalommal terjeszti elő a törvényhatósági bizottságnak (...) [Egán Ede] váratlanul történt és általános megdöbbenést keltett balesetét”. Érdemeinek méltatása után az alispán azt is közölte: „férfúi erejének, tudásának teljességében virágzó életét saját fegyvere okozta véletlen baleset oltotta ki”.¹⁴

A hetekig tartó nyomozás után – mely érthetetlen (vagy nagyon is érthető!) módon, nem folyt kellő eréllyel – a hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg. Közben a fővárosi liberális, illetve szabadkőműves kézzben lévő újságok kivétel nélkül, kezdettől fogva balesetről vagy öngyilkosságról írtak, de Egán halálának körülményeit a sajtó és a közvélemény hónapokig vitatta. A számos ellentmondás miatt Bihar Jenő (1882–1951) újságíró, a *Magyar Állam* című egyetemes politikai napilap belső munkatársa beható magánnyomozást folytatott, és büntetőjogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek alapos feltárásával, az érvek és ellenérvek éles logikájú cáfolatával arra a következtetésre jutott: „nincs kétség benne, hogy *Egán Ede orvgyilkosságnak áldozata*” lett.¹⁵ Bihar Jenő kiderítette azt is, hogy az Egán halála előtti napon, Munkácson izgatottságra utaló, kusza betűkkel írt levelezőlapot adtak fel leveles postaszekrénybe. Hibásan volt címezve Ungvárra, ezért a posta nem kézbesítette. Nehezen olvasható szövegéből az újságíró kibetűzte: „Egán még köztünk pusztít, még él, bár csak elveszne már... No de ma vagy holnap!” A nyomozás ezt a szálát sem vette figyelembe a haláleset körülményeinek a vizsgálatánál. Jellemző a korabeli viszonyokra, hogy amikor Egán rádöbbsent küldetésének veszélyeire és életbiztosítást akart kötni, azt egyetlen bank sem vállalta. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter járt közbe, de így is csak hosszas tárgyalás után sikerült Egánnak egy életbiztosító társasággal szerződést kötnie.¹⁶

Az orvgyilkosságot erősítette meg egy későbbi emlékezés, amely szerint a tragikus haláleset napján Egán Ede, a Munkácsra menet útba eső Hegyfark községgel szomszédos Nagyláz faluban élő Plotényi család vendége lett volna. Ennek legnevesebb tagja, Plotényi Nándor (1844–1933) hegedű- és zongoraművész, aki 1896-ban költözött Nagylázra. Az emlékező, dr. Szakáts Istvánné anyai nagyszülei rokonságban voltak a famíliával, így közvetlenül értesült a történekről: „most még egyszer visszatérek Egán Edére, meggyilkolására. Ez a bűntény nagy port vert fel s talán a ’Tiszaeszlári pör’¹⁷ közelsége tehetta, hogy ’hivatalosan fel nem derítettett’ (...) Egán azon a bizonyos napon éppen a Plotényi-kastélyba volt hivatalos ebédre. Kocsin indult el Ungvárról. A hintóban mellette foglalt helyet barátja, Rochlitz [Nándor fő-] erdőtanácsos, a bakon meg a kocsis. A lovak lassan húztak fel a Nagyláz felé vezető kaptatón. Amikor már majd a dombtetőre értek – ahonnan messzi vidékre látni, jön-e jármű vagy ember –, a kazárok csapata előszaladt a fák mögül és túlerőben lévén, kirángatta Egánt a kocsiból. Mindez villámgyorsan történt. Egánt a saját revolverével lőtték agyon, az árkon túli mogyorófa bokor mögött. A másik két utast azzal rémítették halálra, amennyiben mást vallanak, mint hogy Egán öngyilkosságot követett el, családtagjaiknak még az irmagját is kiirtják. S nagy fenyegetés volt az akkor, így emlegették később is mindég Ungban. (...) A kocsis rövidebbel azután visszabujdosott verhovinai kis falujába, Rochlitz erdőtanácsos később, a halálos ágyához kért két tanúnak mondotta el a gyilkosság hiteles történetét”.¹⁸ Erre a következtetésre jutott egy kortárs ukrán történész, Ivan Mandrik is: „Egyesek öngyilkosságról, mások véletlen balesetről beszéltek. Halálának legvalószínűbb oka: orvgyilkosság”.¹⁹ A kárpátaljai köznép bosszút gyanított halála mögött, amiről évtizedekig beszéltek a hegyvidéki falvakban. Egán Ede holttestét az ungvár-ceholnyai templomban ravatalozták fel. Nagy részvételrel búcsúztatták, a gyászszertartáson rutének ezrei vettek részt. Ezt követően földi maradványait a Vas vármegyei Borostyánkőre szállították, ahol a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.²⁰

Bartha Miklós két írásában emlékezett meg Egán Ede haláláról. Az első vezércikk, ennek elején közölte azt a mélységesen együttérző levelet, amelyet „a népgondozást gyakorló” Firczak Gyula munkácsi görög katolikus püspök, „kinek fölajdulására indult meg” a hegyvidéki mozgalom, küldött Egán Edénének. De nem így írt „a felekezeti türelmetlenségben szenvedő” *Budapesti Napló*, amely „egy ostobán nevetséges ’nyomozás’ alapján kürtöli, hogy Egán Ede öngyilkos volt, és rejtegetett gyanúsítással tapossa meg e tiszta életű, nemes és önfeláldozó férfiú emlékét.”

A nyomozást az érdekelt felek, az Egánnal életbiztosítást kötött társaságok folytatták, amelyeknek ugyanis, ha öngyilkosságot állapítanak meg, akkor nem kell fizetniük. A pénzük megmentése volt a fő céljuk, ezért semmitmondó körülményeket toltak előtérbe. Egán Ede a halála előtti éjszakán egész éjjel írt, többek között Bartha Miklósnak is egy hosszú levelet. Ez az állapot volt nála a természetes: éjjelenként írt, nappal cselekedett. Napközben aludt, akár az ebéd két fogása között, akár lovas fogaton utazva, amikor csak rövid alkalma volt rá. „Nem egyszer hallottam tőle: most alszom 15 percet. Úgy történt. (...) Ezért volt a társaságban is gyakran szórakozott.” A *Budapesti Napló* szerint Egánnak sietős útja volt Munkácsra, mert az újság szerint „attól függött az élete, hogy Munkácson valamit elvégezzen. (...) Félt ama sürgős ügy elintézésétől”, de azt nem végezte el és útközben öngyilkos lett. Ilyen következtetéssel – írta Bartha – „derekasan meg lehet háborítani a sír nyugalma és alaposan el lehet homályosítani a legtisztább emléket is. (...) Amíg éltél, addig Sándor Pál képviselő úr nem tette közzé leveleidet. Pedig köröskörül meg voltál támadva. Felekezeti szempontokkal vádoltak. Azok a levelek elszlalták volna a gyanút és megcáfolták volna a vádat. De Sándor Pál képviselő úrnak akkor nem jutott eszébe barátja védelmére kelni. (...) Amíg éltél, jó vitéze voltál a magyar ügynek. Bíráltak alaptalanul, mocskoltak durván. Sokan elítélték, kevesen védelmeztek, a szegény rutének szerettek. Szíved talán most is ég e hazának földjéért. Ezt a nagy szívet oda kellett volna temetni Szolyvára, hogy legyen annak az árván maradt népnek egy búcsújáró helye. (...) Amíg éltél: meghurcoltak. Most, hogy halva vagy: megrúgják a sírodat”.²¹

Bartha Miklós a második, Egán Edére emlékező cikkében felvázolta pályáját, küzdelmeit, az ellene felhozott vádakat. Aztán indítványozta, hogy Egán Ede emlékét örökítsék meg Szolyván, munkásságának központjában. A gyűjtés már megkezdődött gróf Almásy Imre (1868–1929) kettőszáz koronás adományával, a további felajánlásokat a kolozsvári *Ellenzék* szerkesztősége fogadja, és arról nyilvánosan elszámol.²² A Szolyvára tervezett Egán-emlékmű végül nem valósult meg.

Néhány héttel Egán Ede meggyilkolása után, 1901 novemberében jelent meg Kolozsváron az *Ellenzék* Könyvnyomda gondozásában Bartha Miklós alkotása, a *Kazár földön*, a magyar szociográfiai irodalom legelső alapműve, 328 oldalon. A könyv 2. oldalán a következő szöveg olvasható: „IGAZ SZERETETTEL ÉS BARÁTI HŰSÉGGEL AJÁNLOM E KÖNYVET A VISZONTLÁTÁSIG borostyánkői EGÁN EDE EMLÉKÉNEK. Budapest, 1901. november hó. BARTHA MIKLÓS”.

Könyvében igen szemléletesen, gyakran a kortárs híres francia író, Émile Zola (1840–1902) nevéhez kötődő naturalista látásmóddal számolt be a rutén nép helyzetéről. Bartha tudatosan „kazárok”-nak nevezte a Galiciából Kárpátaljára tömegesen beözönlött és uzsorából élő lengyel (orosz) zsidóságot, hogy élesen megkülönböztesse a magyar haza gyarapítását elősegítő, beilleszkedett zsidóságtól.²³

Immár több mint egy évszázada bizonyos körök igyekeznek besározni vagy félremagyarázni Egán Ede munkásságát, elfeledtetni emlékezetét. Hét évtizeddel ezelőtti értékelése ma sem vesztett időszerűségéből. „Egán nem volt antiszemita a meghatározás mai értelmében, bár jogosan féltette nemzetét az elkövetkező gazdasági és társadalmi aránytalanságtól. Amikor a kelet-galíciai beszivárgás ellen megfeszített erővel küzdött, a ’kazárság’ beözönlését a magyar közvélemény ellenkező pólusán a finánciókés id. Chorin Ferenc és a polgári liberális politikus Vázsonyi Vilmos is egészségtelennek és üldözendőnek nyilvánította. Egán, ha ugyan szabad még megkockáztatni felmagasztosuló alakjával kapcsolatban a diszkreditált jelzőt: *magyar humanista* volt, aki Kárpátalján a két keze után élő földmunkás zsidó családoknak is juttatott földet és élelmet az inségakció során”.²⁴ Egán az emlékezetes munkácsi értekezleten kijelentette: „*én nem vagyok antiszemita* sem, legalább nem a szó utcai értelmében, sem nyíltan, sem titokban. (...) soha nem néztem a fajt, ha az egyén jellemében rokonszenves vonásokat találtam. (...) *nem magyarnak* tekintem azon zsidót (...) ki másnak a pártját fogja, akármit követett el az illető a társadalmi rend vagy a magyar állam érdekével szemben, csak azért, mert zsidó”.²⁵

A *Kazár földön* 1901. évi első kiadásának mindössze annyi eredménye volt, hogy Bartha Miklós körül „az úri kaszinós” körökben megdermedt a levegő a Schönborn-Buchheim hitbizomány, a munkács–szentmiklósi uradalom, vagyis a nagybirtok súlyos bírálata miatt. A másik oldalon a sajtó vált „tartózkodó”-vá a felvázolt kazár arcképek következtében. „A kor legnagyobb közíróját elszigetelték, megsiketültek a szavai”.²⁶ A *Kazár földön* második kiadásának függelékeként 1908-ban a szerkesztők összegyűjtötték azokat a hírlapi cikkeket – A „*Kazár földön*” és a *sajtó* címmel –, amelyek Egán Ede vértanúhalála és Bartha Miklós könyvének alkalmával láttak napvilágot. Összesen tizennyolc írás, amelyeket – természetesen – különböző szellemiségű és pártállású lapokban közöltek.²⁷ A jeles író, lapszerkesztő Benedek Elek (1859–1929) vezércikkben méltatta Bartha művét a *Magyarország* hasábjain: „gyönyörűen megírott könyv, az ő tollára büszke lehet minden székely-magyar”.²⁸

Számos lap azonban egyszerűen elhallgatta a könyvet. A *Debrecen* című politikai napilap ezt írta: „Még mielőtt megjelent volna, ’veszett hírét’ költötték némely újságok, hogy zsidó vérbe mártotta a tollát Bartha Miklós, mikor ezen könyvét írta. Ugyanis ez a könyv részletekben jelent meg az ’Ellenzék’ tárcahasábjain, ezek a kóstoltatók piros posztóként hatottak a mélyen tisztelt sajtó némely kuruttyoló békáira”.²⁹ Bartha életrajzírója, rokona Sebesi Samu (1859–1930) erdélyi író véleménye a *Kazár földön* kapcsán: „a lapok legnagyobb része nagy elismeréssel nyilatkozott róla. Ellenségei pedig behatóbb bírálattal ráfogták, hogy antiszemita irányzattal íratott. Ennek az állításnak csak annyiban van némi alapja, hogy Bartha az élőködés céljából bevándorolt idegen zsidónak testi és lelki szennyét olyan elementáris erővel festette meg, hogy a magyar zsidók is megdöbbenek fajok rútságának hűséges rajzától. Az elfogulatlan és intelligens zsidóság azonban nem látta benne az antiszemita tendenciát”.³⁰

Kovács Aladár írta később, 1939-ben a *Kazár földön* harmadik magyar kiadásának bevezetőjében: „Akkor [1901 őszén] kiszedték könyvnek, de így is alig jutott el a közönséghez. Fanatikus kicsi zsidók futottak szét az országban. Kivették az olvasó kezéből, összevásárolták minden található példányát s malomban örölték meg. Pedig nem antiszemita könyv. A legforróbban emberi s a legeurópaibban magyar könyv”.³¹

A *Kazár földön* megjelenése után Bartha Miklóst még többen támadták. Amíg ő barátairól különösen nagy szeretettel és gyöngédséggel beszélt, addig például apró ellenségeitől, akik a „szemétlapok”-ban állandóan rágalmazták és mocskolták, nem sajnálta a maró gúnyjának gyakran kemény, de találó csapásait. „Ezek az emberek – emlegette – olyanok, mint a poloskák. Ha nem bántod: csípnek, ha eltaposod: bűdösek!”

Bartha Miklós 1903. január derekán egyik írásában ismét visszatért az ország legégetőbb kérdésére, a tömeges kazár bevándorlásra, és eközben számos, igencsak elgondolkodtató tényre mutatott rá. Az egyenjogúsítás idején pár száz ezren lehettek. „Most több van egymilliónál. (...) Ebből a számból legalább négyszázezer Beregben, Máramarosban, Ungban, Zemplénben, Szabolcsban, Szatmárban, Szolnok-Dobokában és Beszterce-Naszódon lézengő kazár. Három annyian vannak, mint a szászok; majdnem ugyanannyian, mint a székelyek. Hát ez sok. Itt már a szemünk láttára egy valóságos népvándorlás ment végbe. (...) Tény, hogy vagyon nélkül jöttek. Tény, hogy a megélhetésnek egyetlen legitim forrását felmutatni nem tudták. Tény, hogy az emberi kultúra legalacsonyabb fokán is alól állottak. Tény, hogy a

produktív munkának minden nemétől tartózkodtak. Mégis bebocsájtottuk őket tömegesen, ellenőrzés és akadály nélkül. (...) Működésüket látták a magyar hatóságok. (...) Látták, elnézték és túrték. (...) Érvényesült az a delikát [tapintatos] felfogás, hogy nem illik a zsidót bántani. A bevándorlási törvényjavaslatban is ez a felfogás érvényesül. Mindenki tudja, hogy ez a javaslat a zsidó bevándorlás miatt jött létre. A forró kását azonban kerülgetjük. Immár nem is gyöngédek vagyunk, hanem hipokriták [képmutatók]. Nem merjük nevén szólítani a gyermeket. A kormány ötöl-hatol (...) inkább üt csorbát az alkotmányos szabadságon, (...) mintsem őszinte legyen. Pedig ott fekszenek a hivatalos adatok. (...) Lukács [László] Darányi [Ignác], Széll [Kálmán] miniszterek (...) a fiókukban őrzik Egán Ede bizalmas jelentéseit. Nincs ember a földön, aki meg tudná gyöngíteni az Egán adatait. Mert ő becsületes, őszinte és humánus ember volt minden ízében. Csupán a bűnt üldözte ő. A Felvidéknek az a része, hol a kazárok laknak, egy rémes büntanya. Ez a bevándorló sereg ellenség gyanánt lepte el azt a vidéket. Pusztít, gyújtogat, lop, orgazdaságot űz, fosztogat, csal, hamisít. Sohasem láttam, nem is képzeltem olyan istencsapást, amilyent ott tapasztaltam. (...) A kormány ezt jól tudja. Hiszen az Egán-féle akciót ezért indította. A bevándorlási törvényjavaslatot is ezért készítette.” Bartha ezután keményen bírálta a kormányt, hogy a fenti tények ellenére nem gátolja meg a galíciai, az oroszországi és a romániai tömeges zsidó bevándorlást. Ha cselekedne, az „őszinte beszéd volna és becsületes. Ezt aztán meg is lehetne ám indokolni! Ott hevernek a hivatalos jelentések. (...) A bennszülöttek irtózatos nyomorát emberről-emberre ki lehetne mutatni. És kétségtelenül lehetne bizonyítani, hogy a birtokrendezés által elgyöngített népünket a kazár szívta ki véglegesen és döntötte hajmeresztő ínségbe és nyomorba. Ezt az indoklást megértené a világ és megértenék a Mózes-hitű magyarok is. És védekezési őszinteségünket megtapsolná a világ”.³²

Bartha Miklós 1905. október elején hirtelen megbetegedett, és október 19-én a budapest-belvárosi lakásában „agyszélhűdésben” (agyvérzés) elhunyt. Halála országszerte mély és igaz részvétet keltett. Sebesi Samu szerint: „Mindenki érezte, hogy a nemzeti ügy fényes tehetségű harcosa dőlt ki a csatasorból.” A Kerepesi temetőben 21-én hatalmas tömeg részvétele mellett, Budapest székesfőváros által adományozott dísz-sírhelyben helyezték örök nyugalomra. Síremlékét, Kallós Ede (1866–1950) szobrász alkotását Bartha Miklós halálának második évfordulóján, 1907-ben Wekerle Sándor (1848–1921) miniszterelnök – aki joghallgató korukban a legjobb barátja

volt – avatta fel. Közben 1906. június 5-én, Kolozsváron az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az EMKE XXII. közgyűlésén dr. Csernátóni Gyula (1858–1910), az egyesület igazgatósági tagja emlékezett meg Bartha Miklós életéről és méltatta gazdag munkásságát. „Csak az maradandó, a mit lelkünk hevével és szívünk vérével alkottunk. Bartha Miklós így kezdeményezte és segített megalkotni az E. M. K. E.-t, s ebben örök emléket állított magának!”³³

Bartha Miklós másfélszeres életnagyságú (250 cm magas) egész alakos bronzból öntött szobrát, Istók János (1873–1972) alkotását 1914. június 21-én avatták fel a budapesti Városligetben. Magyarország 1944–1945. évi szovjet katonai megszállása után a „demokratikus” magyar hatalom „természetesen” tiltólistára, az elhallgatásba száműzte Bartha Miklóst és remekművét. Szobrát 1949-ben ledöntötték, a talapzatát elbontották, és az alkotást a nyilvánosság elől elrejtették. Évtizedek múltán derült ki, hogy a Budapest Galéria raktárában porosodott, és azóta is. Csak napjainkban, került újra napirendre az emlékmű visszaállítása³⁴, annál is inkább, mert az szilárd jogi alapokon és helyzetben nyugszik, amely a következő pontokban foglalható össze. Elsőként fontos emlékeztetni arra, hogy Bartha Miklós szobra közadakozásból készült. A szoborállító bizottság az alkotást Budapest főváros gondjaira, fenntartására bízta, amelyet gróf Festetics Géza (1865–1917) alpolgármester az avatáson hivatalosan is átvett. Ennek ellenére az emlékmű soha nem volt és nem is lett Budapest tulajdona, mindvégig azoké volt, akik adományoztak a felállítására. A tulajdonosi jogokat viszont a szoborállító bizottság képviselte és gyakorolta. E testület beleegyezése nélkül azonban senkinek, sem Budapest fővárosnak, sem az államnak nem volt joga lebontani és helyéről eltávolítani. Egyértelmű, hogy a lerombolása jogsértő volt, és a főváros a szobor galériában való tartásával jelenleg is jogsértő állapotot tart fenn. Ezt csak egyetlen módon lehet megszüntetni, ha Bartha Miklós emlékművét az eredeti állapotában helyreállítják, és újraavatásával átadják a nagyközönségnek, a nemzetnek.

A székelyföldi Rugonfalva Református Egyházközségének küldöttsége 2014. június 3-án tett budapesti látogatása során levélben kérte Dr. Kövér Lászlót, a Magyar Országgyűlés elnökét, hogy tekintélyét vesse latba a szobor újbóli felállítására érdekében. A küldöttség tagjai élén Barabás Csaba lelkipásztor érvelt a Parlamentben a törvényes állapot visszaállítása mellett, amelyet Dr. Veress László házelnöki titkárságvezető hallgatott meg, és vette át a rugonfalvai küldöttség kérelmét.

Bartha Miklós személyisége, munkássága – immár több mint egy évszázad múltán – némelyekben még ma is indulatokat kelt, illetve hív elő, különösen főműve, a *Kazár földön*. Miközben példát vehetünk, és magyarságot, nemzettudatot, emberséget tanulhatunk tőle.

Végül a tanulságokat elemezzük, és összegezzük nemzetpolitikai szempontból. Abból az alapvető tényből kell kiindulnunk, hogy a Habsburg Birodalom szerkezetét átalakító 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés után Ausztria és Magyarország a belügyeit tekintve önálló lett, és fél évszázadon keresztül ebben a keretben léteztek. Ugyanakkor a külföld felé egységes államot (Osztrák–Magyar Monarchia) alkottak, amelyet a Habsburg-házból való uralkodó személye és az ún. *közös ügyek* (külügy, hadügy és az ezek fedezetét szolgáló pénzügy) kapcsoltak össze. A kettős berendezkedésnek megfelelően mind az Osztrák Császárság, mind a Magyar Királyság az önálló államiság jelképeivel (saját főváros, zászló, himnusz) is rendelkezett és jogilag teljesen egyenlő volt. A birodalom mindkét felében saját törvényhozás, kormány, közigazgatás és igazságszolgáltatás működött.

Ausztria–Magyarország tényleges irányítását és a külpolitikát azonban továbbra is Habsburg-udvar határozta meg, mert Bécsben működtek a közös kormánysszervek, és az uralkodó volt a hadsereg legfőbb vezére. Az 1867. évi kiegyezés utáni fél évszázadban a Magyar Királyság területén átfogó és erőteljes gazdasági, társadalmi és kulturális átalakulás, fejlődés, szellemi gyarapodás zajlott le, amely a végletekig liberális államberendezkedésből következően számos ellentmondást, feszültséget is eredményezett.

A magyar mezőgazdaságot Darányi Ignác jogász, agrárpolitikus újította meg, aki két időszakban (1895–1903) és (1906–1910), összesen tizenkét évig vezette a földművelésügyi minisztériumot. Joggal tarthatjuk a magyar nemzetpolitika első előfutárának, akinek a velejéig liberális államrendben sikerült megvalósítania a „magyar földön magyar élet” gondolatban összefoglalható célkitűzéseit. Ezek főelemei: birtokpolitika, telepítés, népnevelés, példaadás, gazdasági szakoktatás, ismeretterjesztés, kísérletügy, értékesítés megszervezése, hitelrendezés, olcsó hitelek megteremtése, munkáskérdés megoldása és szociális reformok.

Az előbbieket végrehajtásához Darányi Ignácnak túl kellett lépnie a szabadelvűség, a liberalizmus akkor megfellebbezhetetlennek tekintett „laissez faire” elvén, amelyet pártja, a kormányzó Szabadelvű Párt is képviselt. Ennek lényege, hogy az államnak nem szabad beleszólnia polgárai magánéletébe, ne segítsen, hanem hagyja magukra a rászorulókat, a gyengéket, az elesetteket.

Darányi valódi nemzetpolitikusként a szabadelvűséget, a liberalizmust *eszköz-ként* használta fel célkitűzéseinek megvalósítására. Döntő szerepe volt abban, hogy az Északkeleti-Felvidéken, másképpen a Kárpátok alján, azaz Kárpátalján élő szegény sorsú, elsősorban rutén (ruszin) lakosság gazdasági és szociális felemelésére a Firczák Gyula munkácsi görög katolikus püspök által 1897-ben kezdeményezett hegyvidéki gazdasági akció kiteljesedett, és a következő két évtizedben jelentős eredményeket ért el. Már ezt megelőzően, az 1870-es évek elején kezdődött az Északkelet-Felvidékre történő tömeges galíciai izraelita (kazár) bevándorlás, illetve a zsidóság magyarországi további térfoglalása, valamint a vidék tót (szlovák), rutén (ruszin) és magyar lakosai százezreinek kivándorlása a tengerentúlra, mindenekelőtt az Egyesült Államokba.

A hegyvidéki gazdasági akció megvalósítója a magyar nemzetpolitika másik előfutára, Egán Ede a kor legkiválóbb közgazdásza, a magyar és a ruszin nép vértanúja volt. A Darányi által 1898 tavaszán miniszteri biztossá kinevezett Egán, Szolyva járási székhelyen állította fel a Magyar Királyi Földművelésügyi Ministerium Hegyvidéki Kirendeltségét, amely megkezdte egy nagy ívű – mai kifejezéssel – vidékfejlesztés (állami földbérletek, havasi legelők juttatása a szegény sorsú gazdáknak, állattenyésztés fejlesztése, a Galíciából bevándorolt izraeliták által űzött gátlástalan uzsora letörésére hitelszövetkezetek alakítása, áruraktár boltok létesítése stb.) végrehajtását.

A miniszteri biztos és munkatársainak élete állandó veszélyben forgott, különösen az uzsora visszaszorításában elért sikerei miatt. Egánt először a Vereckei-hágónál működő kazár kocsmáros akarta megmérgezni, a másik esetben „az éj sötétjében lesből lőttek rá”. Az Egán által a beregi Szarvasháza községben (Alsóvereckei járás) felállított hitelszövetkezeti áruraktár boltkezelőjét 1900 szeptemberében egy „bevándorlottak” által felbérelt fuvaros két pisztolylövessel halálosan megsebesítette. Az „államszki boltban” ugyanis jó és olcsó árukat kínáltak, emiatt az uzsorások szatócsüzleteit a vásárlók elkerülték.³⁵

Máramaros vármegyében a hívei uzsorától való megmentésére Tegze Géza görög katolikus lelkész hozta létre az első hitelszövetkezetet, emiatt az elmúlt években a házat négy alkalommal felgyújtották, legutóbb éjjel a lakására törtek. A két merénylőt puskatussal verte ki a hálószobából, közülük az egyik a feleségét késsel megszurta. Az ügy a képviselőház 1900. március 16-án tartott ülésén is napirendre került.³⁶

Egán Ede tevékenységét 1901. első felében hónapokig nemcsak akadályozta a helyettesének odahelyezett szabadkőműves Páris Frigyes, hanem folyamatosan rágalmazta is a liberális sajtóban. A nyíltan szabadkőműves

volt királyi ügyésznek és titkos megbízóinak ugyanis fő célja Egán megbuktatása és a gazdasági akció kudarcba fullasztása volt. További céljait Egán Ede nem tudta valóra váltani, mert 1901 szeptemberében bekövetkezett halálának legvalószínűbb oka orvgyilkosság volt. A liberális újságok azonnal véletlen balesetről vagy öngyilkosságról írtak, amelyet erősen megkérdőjelezett a ruszinság és a közvélemény jelentős része.

Páris Frigyes később, 1904-ben kiadott (korábban idézett) „Tájékoztató”-jában leleplezte önmagát, amikor azt írta: azért ment a kirendeltséghez, hogy „az actiót nyugodt mederbe tereljem”. Egyértelmű tehát, hogy annak vezetését akarta átvenni. Ugyancsak Páris közölte röpiratában, hogy 1901. szeptember 20-án délután értesült Egán haláláról. Érdekes, hogy éppen ezen a napon küldött párbajra kihívó levelet Egánnak Munkácsra (az *Ujság* című lap szerint Szolyvára), amivel igazolja: még a közelében sem volt a végzetes helyszínnek, sőt tanúi is vannak, a felkért párbajsegédek. A módszer arra emlékeztet, amikor valaki alibit kovácsol magának. Levele három nap múlva érkezett vissza felbontatlanul, feltehetően Budapestre. Ezután Máramaroszigetre utazott, és az ottani közjegyző előtt nyitotta fel a küldeményét. Páris azt is megemlítette, hogy ő az egyetlen személy, akit nem hivatalosan meggyanúsítottak Egán halálával kapcsolatban.

A magyar nemzetpolitika harmadik előfutára Kazy József volt, aki a hegyvidéki akció irányítása során Egán Ede törekvéseit folytatta. Kazy ezen kívül, 1909-től a földművelésügyi tárca Erdélyrészi (Székelyföldi) és Felvidéki Miniszteri Kirendeltségeit – melyek székhelye Marosvásárhely (Maros-Torda vm.), illetve Zsolna (Trencsén vm.) városa volt – is miniszteri megbízottként vezette.

A három jeles nemzetpolitikusként meg kellett küzdeni kora legégetőbb társadalmi kérdéseivel, amelyek igen erőteljesen csapódtak le a történeti Magyarország egyik legszegényebb táján, az Északkeleti-Felvidéken, s Kárpátalján. A kezdetben „öszönösnek” tűnő két mozgalom, a kivándorlás és a folyamatos galíciai beköltözés, illetve az igen magas izraelita népszaporulat már az 1870-es évektől összefonódott, és a következő évtizedekben részleges népcserét eredményezett. Ebben a közegben, az 1890-es évek végétől már harmadik elemként volt jelen a magyar kormány hegyvidéki gazdasági akciója.

A Magyarországra bevándorolt zsidóság térfoglalását döntően elősegítette, hogy (Habsburg) I. Ferenc József király 1867. december 27-én jóváhagyta „az izraeliták egyenjogúságáról polgári és politikai jogok tekintetében” című 1867. évi XVII. törvénycikket.³⁷ Ez jelentősen hozzájárult az alábbi adatsorok

alakulásához: „A zsidók száma a még mindig nagyarányú bevándorlás következtében 1850 és 1880 között 250 ezerről 625 ezerre emelkedett, 1890-ben pedig elérte a 707 ezret”.³⁸ A király 1895. október 16-án szentesítette az 1895. évi XLII. törvénycikket, amely az izraelita vallást törvényesen bevett felekezetté nyilvánította, amely még tovább erősítette a magyarországi zsidóság helyzetét.

Az 1910. évi népszámlálási adatok szerint az 1000 holdon felüli nagybirtokok tulajdonosainak 19,9%-a; a 200 és 1000 hold közötti birtokosok 19,0; az előbbi két csoportban a nagybérlők 73,2; illetve 62,0-a; a 100–200 holdat bérlők 27,1; az ipari tisztviselők 43,9-a; az önálló kereskedők 54,0; a hitelügyi, illetve a kereskedelmi tisztviselők 42,0; illetőleg 62,1; a hitelintézetek tulajdonosainak 85,0; az orvosok 48,9; ügyvédek 45,2; igazgatószolgáltatásban működők 25,6; a magánmérnökök 37,6; a hírlapírók 42,4; irodalomban és művészetekben alkotók 26,2%-a volt izraelita.³⁹

A későbbi munkácsi Hegyvidéki kirendeltség központi működési területén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyében és városaiban az 1881. évi népszámlás szerint összesen 572 897 lakos élt, akik közül 78 424 (13,68%) fő volt izraelita. A hegyvidéki akciót később (1904-ben) *Zemplén* vármegyére is kiterjesztették, a megyeszékhely Újhely (Sátoralja-) nagyközséggel együtt 1881-ben a megye összlakossága 275 175 fő volt, ebből izraelita 31 662 (11,49%). Az öt vármegyében, 1881-ben mindösszesen 110 036 izraelita lakos élt,⁴⁰ vagyis az ország akkori összes zsidó lakosságának (625 ezer fő) 17,60%-a.

Az európai hajó kikötők adatai szerint a Magyar Királyság területéről 1871 és 1900 között 97 717 fő vándorolt ki a tengerentúlra az Egyesült Államokba, akik közül – erre csak 1898-ig van adat – 82 364 személy érkezett az USA-ba. Az 1880-as évek elejétől túlnyomó részük már az Északkeleti-Felvidékről származó tót és rutén nemzetiségű volt.⁴¹ A nyugat-európai adatok az 1870-es évek elejétől 1898-ig szórványosak, a magyarországi kitelepülők száma feltehetően eléri a több tízezer főt. Hozzáátve a fentebbi közel 100 ezer fős amerikai bevándorlást, az Északkeleti-Felvidék ekkori embervesztését „pótolta” az izraelita bevándorlás, illetve a már letelepült galíciaiak kiugróan magas népszaporulata.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye összlakossága a városokkal együtt 647 891 fő, ebből izraelita 128 791 (19,88%), mely szerint a hegyvidéki akció működési törzsterületén már minden ötödik lakos izraelita volt. A hegyvidéki gazdasági mozgalmat 1904. második felében újabb két megyére terjesztették ki, ezek adatai 1910-

ben: *Zemplén vármegye és Sátoraljaiújhely* (ekkor már város) összlakossága 343 194 fő, ebből izraelita 33 041 (9,62%). *Sáros vármegye* népessége a városokkal együtt: 174 620 fő, ebből izraelita 12 323 (7,05%).

A munkácsi Hegyvidéki kirendeltség működési területén elhelyezkedő fentebbi hat vármegyében 1910-ben összesen 174 155 izraelita lakos élt. Igen jelentős számú volt ekkoriban a zsidóság létszáma két szomszédos vármegyében is. *Szabolcs megye* és *Nyíregyháza* lakossága együttesen 319 818 fő volt, ebből izraelita 25 316 (7,91%). *Szatmár megye; Felsőbánya, Nagybánya, Nagykároly* (az utóbbi a vármegye székhelye), valamint *Szatmárnémeti* törvényhatósági jogú város ekkori össznépessége 396 632 fő, ebből izraelita 29 468 (7,42%).⁴² Összefoglalva: az 1910. évi népszámlálás szerint Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyében 128 791; Zemplén, Szatmár és Szabolcs megyében 80 631; Sáros és Szepes megyében 19 798, mindösszesen 236 414 izraelita lakos élt, a harminc évvel korábbinak több mint kétszerese.

Az előbbiekkal szemben vessük össze a kivándorlási adatokat, amelyek – mint állami hivatalos adatok – csak 1899 és 1913 között állnak a rendelkezésünkre. A tengerentúlra, döntően az USA-ba, Kanadába és Dél-Amerikába, valamint Nyugat-Európába s Romániába kitelepültek száma a fenti kilenc vármegyében: Ung 45 569, Bereg 22 711, Máramaros 9938, Ugocsa 11 735, Zemplén 82 289, Sáros 49 969, Szepes 45 490, Szabolcs 37 032, Szatmár 28 272 fő, mindösszesen 333 005 volt.

A fentebbi adatokból a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a kivándorlás, illetve a bevándorlás során az 1870-es évektől az 1910-es évek elejéig az Északkeleti-Felvidék vármegyéiben – különösen Zempléntől Máramarosig, valamint Szabolcsig – *valóságos szervezett népcseré történt*. Miközben ügynökök közreműködésével ugyanis több mint 350 ezer, többségében ruthén/ruszin, magyar és tót (szlovák) vándorolt ki a vidékről Amerikába, az előző időszak végére Galiciából mintegy 250 ezer izraelita költözött be nagyrészt a helyükre, és az uzsorások, kocsmárosok közreműködésével vette birtokba hátrahagyott javaikat (házaikat, földjüket stb.), illetve már lakott az Északkeleti-Felvidéken.

Számos uzsorás és kocsmáros tíz, húsz, sőt ennél jóval több portát szerzett meg a rutén, a magyar és tót kivándorlóktól az adósságaik fejében. A Károlyi Mihály kormányába 1918. november 4-én hadügyi államtitkárnak kinevezett korábbi újságíró, Fényes László 1910. december közepén *Az Est* című lapban öt részből álló cikksorozatban számolt be „*Hegyvidéki emberek*” címmel a Máramaros vármegyei állapotokról. Például a járási székhely Ökörmező nagy-

községben Ziszovics Leiser Icig nevére alig három év alatt, 1907. július 20. és 1910. április 9. között „egyezségi átírás”, illetve „végrehajtás útján” összesen 37 helyi rutén lakos házat és javait telekkönyvezték. A cikk ezek betétszámaint is közölte a bejegyzések időpontjával együtt. *„Százötvenkét végrehajtás van most kitűzve december hó 20-ától 31-ig Ökörmezőn Ziszovics Leiser Icig javára – írta Fényes László. – (...) A legszeméretlenebb család és ezer-percetes [százalékos] uzsora révén szedte el áldozataitól Ziszovics Leiser Icig utolsó darab földjüket, miután előbb már elszedte minden egyebüket. (...) A járásbírószágon tehetetlenek ellene. Oda már kipeparált áldozattal kerülnek a felperes kazárok. Már előzetesen bírói egyezségük volt, a kazár hagyja, hogy ne fizessen egy-két részletet az áldozat s akkor véghajtást kér – és kap – a ruthén ellen. A lititáción [árverésen] pedig maga liticál [felülígér] és noha a földnek holdja ott 800–1000 korona, soha a kazár többet mint 90–100 koronát nem ad érte. Azért írtam a tudósítás elején, hogy akasztás folyik Verchovinán, a paragrafusokra akasztják fel a ruthén népet. (...) vajjon nem lehet-e ezeket az árveréseket felfüggeszteni és egész bírót eljárást hivatalból felülvizsgáltatni? (...) Tűrheti-e a közvélemény, a parlament, az állam maga, hogy a szemeláltára, a törvény minden gondolatával ellentétben, a törvény formásaival kivégezzenek egy népfajt, a melynek csak az büne, hogy kivágták alóla megélhetési forrásait?”⁴³*

Tanulmányok a megyei visszavándorlási adatok is: Ung 11 136, Bereg 4091, Máramaros 2322, Ugocsa 1503, Zemplén 26 748, Sáros 18 400, Szepes 10 806, Szabolcs 10 281, Szatmár 6555, mindösszesen 91 742 fő tért haza 1899 és 1913 között a szülőföldjére, az eltávozottaknak 27,55%-a, vagyis valamivel több, mint minden negyedik egyén.⁴⁴ Az utóbbiakhoz még hozzá kell fűznünk: ha levonjuk a hazatért kb. 100 ezer főt (1899 előtt is ezrek jöttek vissza, de azokat a hatóságok nem vették számba!), akkor a kivándorlók, illetve a galíciai bevándorlók száma a tárgyalt időszakban nagyjából azonos, mintegy 250 ezer – 250 ezer főre becsülhető. Összességében tehát kb. félmillió magyart, rutént és tót, illetve galíciai izraelitát érintett a szervezett népcseré.

Végül a magyar nemzetpolitika fentebbi három – Darányi, Egán és Kazy – előfutárához negyedikként meg kell említenünk Bartha Miklós közíró, országgyűlési képviselőt, aki 1901. január első napján kezdte közölni a kolozsvári *Ellenzék* című lapban a *Kazár földön* című sorozatát, amely országszerte nagy visszhangot keltett. Néhány héttel Egán halála után, 1901 végén jelent meg könyv alakban, s lett a magyar szociográfiai irodalom legelső alapműve, 328 oldalon. A könyv 2. oldalán a következő szöveg olvasható: „IGAZ SZERETETTEL ÉS BARÁTI HŰSÉGGEL AJÁNLOM E KÖNYVET A

VISZONTLÁTÁSIG borostyánkői EGÁN EDE EMLÉKÉNEK. Budapest, 1901. november hó. BARTHA MIKLÓS”. Művében igen szemléletesen, gyakran a kortárs híres francia író, Émile Zola (1840–1902) nevéhez kötődő naturalista látásmóddal számolt be a rutén nép helyzetéről. Bartha tudatosan „kazárok”-nak nevezte a társállam Osztrák Császárság szomszédos Galícia tartományából a kereskedelmi és pénzügyi tevékenységében korlátozott, onnan hatóságilag kiszorított, és emiatt Kárpátaljára tömegesen beözönlött, uzsorából élő lengyel-orosz zsidóságot, hogy élesen megkülönböztesse a magyar haza gyarapítását elősegítő, már beolvadt izraelitákból.

Immár több mint egy évszázada bizonyos körök igyekeznek besározni vagy félremagyarázni a magyar nemzeti érdekeket következetesen védő Egán Ede és Bartha Miklós munkásságát, elfeledtetni emlékezetét. Személyüknek mint antiszemitáknak az elítélése liberális körökben ma is jól érzékelhető. Ennek fő oka, hogy mindketten két élesen elkülönített csoportra osztották az izraelitákat: a Nyugatról korábban betelepedett és magyar hazafivá vált zsidókra, illetve a Keletről (akkor) újabban bevándoroltakra, akik formális magyarosodásuk ellenére a lelkükben idegenek maradtak. Az utóbbiak a politikai hatalom megszerzése érdekében hamarosan az 1918–1919. évi országot romboló ún. öszirózsás forradalomban, majd a magyarságpusztító proletárdiktatúrában játszottak főszerepeket.

Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel, majd az 1939. március 15–17. között a Magyar Királyi Honvédség három napig tartó hadműveletével két évtizedes idegen, csehszlovák uralom után Kárpátalja újraegyesült Magyarországgal. A magyar kormány ezt követően 1939 júliusában újraindította a néhai Egán Ede által vezetett hegyvidéki akciót, amely 1944 májusáig a Kárpátaljai Kormányzó Biztosság vezetői, báró Perényi Zsigmond, vitéz leveldi Kozma Miklós és Tomcsányi Vilmos Pál kormányzói biztosok irányítása alatt 1944 májusáig működött. Eredményeit Kárpátalja 1944. októberi szovjet katonai megszállása, majd a kommunista diktatúra első időszakában tették tönkre.

A Szovjetunió 1991. évi felbomlása utáni időszaktól a jelenlegi Ukrajnához tartozó Kárpátalján nemcsak Egán Ede, a rutén nép társadalmi, gazdasági és szociális felemelésére indított hegyvidéki mozgalom hajdani vezetője, hanem harcostársa, Bartha Miklós is nagy megbecsülésnek örvendenek.

A magyar kormány 2016. augusztus első napján, Kárpátalján Egán Ede-tervet indított, amelynek megvalósítása az ukrán állam gáncsokodásai ellenére, egyre nagyobb eredményeket ért/ér el a kárpátaljai magyarság gazdasági, anyagi felemelésében.

JEGYZETEK:

¹ BARTHA Miklós: Kazár földön. Ellenzék Könyvnyomda, Kolozsvár, 1901. Zárszó. 319. o.

² BARTHA Miklós: A máramarosi ügy. In. Magyarország, 1902. július 30. (180. szám.)

³ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Ungvár – Державний Архів Закарпатської області Ужгород. Beregszászi fiók. Фонд/Fond. 772., опис/ориз 1. (csomó), одиниця зберігання номер/odinicja zberihannya nomer 334. (ügyiratszám), sztranyica 11., 17., 26–27. (oldal) – (A továbbiakban: KTÁL.)

⁴ KTÁL. Fond. 772., opisz 1., od. zber. nr. 334., sztr. 2. (old.)

⁵ KTÁL. Fond. 772., opisz 1., od. zber. nr. 334., sztr. 13. a, 15–18. (old.)

⁶ KTÁL. Fond. 772., opisz 1., od. zber. nr. 334., sztr. 1. (old.)

⁷ A továbbiakban a járások elnevezése után, zárójelben közöljük a községek számát.

⁸ KTÁL. Fond. 772., opisz 1., od. zber. nr. 334., sztr. 3., 5–11. (old.)

⁹ Dudinszky Nesztor, mindszentapáti (1886–1924), ungvári görög katolikus teológiai tanulmányai után, 1916-ban szentelték a munkácsi egyházmegye papjává. A máramarosi Talaborfalú, végül a beregi Latorcafé l elkészte. Újságírói érdemeinek elismeréséül 1918-ban a Pázmány Egyesület tagjává választották. Tárcaát, elbeszéléseket, verseket, tudósításokat, közérdekű cikkeket írt több fővárosi lapba, elsősorban az *Alkotmány*-ba: ebben betűjegye és álnevei: Bús Iván, D. N., Vultur. Ezen kívül szinte valamennyi kárpátaljai újságban közölte írásait, főként az ungvári Görög Katholikus Szemlében. Szolyva községben, vasúti szerencsétlenségben vesztette életét.

¹⁰ Szanh. = Szanhedrin, a zsidók legfőbb törvényszékének tanácsa az ókori Jeruzsálemben.

¹¹ Kandidál: hivatalra, megbízásra vagy kinevezésre pályázik. Ez esetben három személy kijelölése a bíró tisztségre, a választás előtt.

¹² DUDINSZKY Nesztor: Rabszolgák földjéről... Budapest, 1916. Apostol-Nyomda R.-T. 67. old.

¹³ Rochlitz Nándor (1846–1913), magyar királyi fő-erdőtanácsos. Selmecbányán (Hont vm.) végezte az erdészeti akadémiát, amelynek később a tanára is volt. Az ungvári Magyar Királyi Jóságigazgatóságnál 1872 októberében lépett állami szolgálatba. Később az ungvári Magyar Királyi Erdőhivatalhoz tartozó fenyvesvölgyi erdőgondnokság vezetője. A hegyvidéki gazdasági akcióban Egán Ede egyik legközelebbi munkatársa. A Hegyvidéki kirendeltség Ung vármegyei megbízottja előbb teljes hatáskörrel, később, 1901-től a gazdasági felügyelőséghez beosztva. Rochlitz Nándort a „rutének atyja”-ként is emlegették.

¹⁴ KTÁL. Fond. 4., opisz 14., od. zber. nr. 592., sztr. 485. (old.)

¹⁵ BIHAR Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Budapest, 1901. 29. old. – Újraközölve: Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 311–329. old.

¹⁶ BIHAR J., 1901. 31., 32. old. Lásd még: BOTLIK József: Egán Ede rejtélyes halála. In. Nagy Magyarország, V. évf., 1. szám., 2013. tavasz, 60–65. old.

¹⁷ Tiszaeszlár községben (Szabolcs vm.) 1882. április első napján, a zsidók húsvéti ünnepén eltűnt egy 14 éves keresztény cseléd lány, Solymosi Eszter, amiért vallási okokból elkövetett rituális gyilkossággal vádolták meg a helyi izraelitákat. Az esetet elsőként a tiszaeszlári születésű és a községben élő Ónody Géza (1848–?) a Hajdúnánási kerület országgyűlési képviselője ismertette a Képviselőház 1882. május 23-án tartott 109. ülésén. In. Képviselőházi Napló, 1881–1884. VI. kötet, 11. old. – A Beregsom községben született Bary József (1858–1915) vizsgálóbíró vezette nyomozást, akit eközben különböző lapokban, röpiratokban folyamatosan rágalalmaztak, gyaláztak. A vádlottakat Eötvös Károly (1842–1916) ügyvéd, országgyűlési képviselő és elvarbátai védtek. A nyíregyházi törvényszéken 1883. június 19. és augusztus 3. között 46 napig tartó perben a vádlottakat fölmentették. Ennek hírére az országban 1883. augusztus és 1884. június között kb. 130 településen zsidóellenes zavargások törtek ki, amelyeket a Tisza Kálmán (1830–1902) vezette kormány keményen elfojtott. Közben a tiszaeszlári vádlottak felmentése miatt 1883. október 6-án Istóczy Győző (1842–1915) és Ónody Géza vezetésével megalakult az Országos Antiszemita Párt, amely október 15-én közzétett nyilatkozatában „a zsidóhatalom megtörését és a zsidó befolyás ellensúlyozását” tűzte ki fő célul, és tiltakozott a galíciai zsidóság akadálytalan, tömeges betelepülés ellen. A párt az 1884. évi választásokon 17, 1887-ben 11 képviselőt juttatott be az Országgyűlésbe.

¹⁸ SZAKÁTS Istvánné, dr.: „Ungmegeyi üstökösök”. In. Magyarország (Pittsburgh, USA), 1972. december 29–30. 7. old.

¹⁹ MANDRIK, Ivan: Egán Ede és a hegyvidéki akció. In. [Kárpáti] Kalendárium ’91. Ungvár (Uzshod), 1990. Kárpáti Kiadó, 57. old.

²⁰ Egán Ede meggyilkolásának színhelyén, a Lázi-dombon 1902-ben feliratos kökeresztet állítottak a szomszédos Ungdaróc falu lakói. Az emlékjelet a szovjet korszakban, az 1980-as évek elején az Ungvár–Munkács fűt szélesítésekor eltüntették. Budapesten, a kelenföldi Egán Ede utca nevét 1945 után, a kommunista diktatúra kezdetén eltörölték. Mindez nemcsak a főváros régebbi, hanem az 1990 utáni városvezetéseit is minősíti! Miközben Kárpátalján 1990-től egyre nagyobb megbecsülés övezi Egánt: utcát, teret neveztek el róla, Ungváron „Irish Egan pub” (”Ír Egán-kocsmá”) működik. Emléktáblát és öt méter magas egész alakos szobrot állítottak a tiszteletére meggyilkolásának színhelyén. Sőt a mai Kárpátalja gazdasági felemelésének a hívószavává vált: „Új Egán Ede-programra van szükség!” – Az előbbieket lásd bővebben: BOTLIK J., 2013. tavasz, 66–67. old.

²¹ BARTHA Miklós: Egán Edéről. In. Ellenzék, 1901. október 8. (229. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 517–521. old. – Sándor Pál (eredetileg Schlesinger, 1860–1936) politikus, gazdasági szakember, 1904-ben alapító elnöke az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek, amelynek haláláig vezére maradt. Közben 1901-től 35 éven át folyamatosan országgyűlési, majd az 1918–1919-es nép-, illetve tanácsköztársaság idejét kivéve, a Horthy-korszakban is nemzet-, majd országgyűlési képviselő.

²² BARTHA Miklós: Emléket Egánnak! In. Ellenzék, 1901. október 17. (237. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 522–524. old.

²³ BARTHA M., 1901. 83–86. old., a bevándorlásról bővebben, 91–107. old.; a közvetítésről, 115–124. old. – Az uzsoráról lásd még: SZABÓ Oreszt, 1913. 260–267. old.

²⁴ KEMÉNY Gábor: Verhovina feltámad. A ruszin sors könyve. Budapest, 1939. 98. old. – Chorin Ferenc, idősebb (1842–1925), Chorin Áron aradi rabbi unokája, aki már fontosnak tartotta, hogy a magyarországi zsidók a német nyelv helyett magyarul beszéljenek. 1867 és 1901 között néhány évet kivéve országgyűlési képviselő, a magyar gyáripar fejlesztője, 1902-ben a Gyáriparosok Országos Szövetsége egyik alapítója, 1903-ban kikeresztelkedett. – Vázsonyi Vilmos (ered. Weiszfeld, 1868–1926) ügyvéd, polgári liberális politikus, 1901–1918 között országgyűlési képviselő. 1917-ben néhány hónapig gróf Esterházy Móric (1881–1960) kormányának, majd a harmadik Wekerle-kormány igazságügyi minisztere, illetve a választójogi törvény reformjával megbízott tárca nélküli miniszter.

²⁵ Egán-jelentés, 1900. 150., 152. old.

²⁶ KOVÁCH A., 1939. 5. old.

²⁷ BMÖM. I. köt., 1908. 301–371. old.

²⁸ BMÖM. I. köt., 1908. 316. old.

²⁹ BMÖM. I. köt., 1908. 338. old.

³⁰ SEBESI S., 1908. 89. old.

³¹ KOVÁCH Aladár, 1939. 5. old.

³² A kazár bevándorlás. In. Magyarország, 1903. január 11. (10. szám.) Újraközölve: BMÖM. 1910. III. köt., 585–590. old. – Lukács László (1850–1932) pénzügyminiszter (1895–1905), később miniszterelnök. (1912–1913). Széll Kálmán (1843–1915) ekkor miniszterelnök, mely tisztségét 1899 és 1903 között töltötte be.

³³ CSERNÁTONI Gyula, dr.: Bartha Miklós emlékezete. Kolozsvár, 1906. Az EMKE kiadása, 13. old.

³⁴ KÁSA Csaba: A Bartha Miklós-szobor sorsa. Budapest, 2015. Kézirat.

³⁵ Pesti Napló, 1900. szeptember 29., 5. old.

³⁶ Bővebben, Képviselőházi Napló, 1896–1900. XXVII. köt. 259–264. old.

³⁷ A törvény: „1. §. Az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottaknak nyilvánítatnak. 2. §. Minden ezzel ellenkező törvény, szokás vagy rendelet ezennel megszüntetetik”.

³⁸ Magyarország története 1848–1890. Főszerk. Kovács Endre. 2. köt. Budapest, 1979. Akadémiai Kiadó, 1150. old. (Kiem. tőlem – B. J.)

³⁹ KOVÁCS Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest, 1922. Szerző kiadása. Nyomtatott ifjú Kellner Ernő könyvnyomdájában, 40–43. old.

⁴⁰ Az 1881 elején végrehajtott *Népszámlálás* főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. köt. 1882. 337., 55., 168., 331., 390. old.

⁴¹ Magyarország története 1848–1890. 2. köt. 1979. 1132. old

⁴² Az 1910. évi Népszámlálás. Első rész. A népesség főbb adatai községek szerint. 1912. Ung 262–263., Bereg 216–217., Máramaros 304–305., Ugocsa 332–333., Zemplén 276–277., Sáros 246–247., Szabolcs 310–311., Szatmár vármegye 320–321. old. – Lásd bővebben, KOVÁCS Alajos, 1922.

⁴³ Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért, 2018. 343–344. old.

⁴⁴ Magyar Statisztikai Közlemények, 1918. 47–53., 62–63., 92–92. old.; Táblázat: 2–5. old.

MURÁDIN JENŐ

A MUNKÁCSI VÁR EGY MILLENÁRIS FESTMÉNYEN

Munkács és Nagyenyed. – Több száz kilométerre esnek egymástól, még légvonalban is a Kárpát-medencében. Csak történelmük lapjain mutattak olykor kapcsolatokat a magyar múlt messzire vezető útjain. Ilyen mozzanat egy monumentális festmény fölbukkanása Munkács váráról, melynek keletkezése az erdélyi városhoz, Nagyenyedhez fűződik.

Pár éve történt, hogy a millenáris időkben készült festmény előkerült a mostoha sorsban lomtárba száműzött rejtkehelyéről. Az impozáns méretű, 3,20 x 5,00 méteres olajképet közel száz éve nem láthatta senki. Összetekerve állott, miután a közhatalom-változás új urait nem érdekelt sem a kép, sem a földézett történelmi téma. Keletkezésének csak a millenáris képrendelésekről szóló tudósításokban lehet utána nyomozni, ahol Munkács bevétele vagy Zrínyi Ilona feladja Munkács várát néven említik.

De mi is volt ez a millenáris képrendelés?

A magyar kultuszminisztérium az államalapítás ezredéves ünnepségének egyik látványos eseményeként állította ki azokat a műveket, amelyek – egy pályázat eredményeként – az egyes vidékekre, vármegyékre jellemző történelmi mozzanatokot örökítették meg. Ez a kiállítás lett a magyar főváros új Műcsarnokának főlavató tárlata.

A megyék igyekeztek olyan alkotókat fölkérni – már ahol erre lehetőség volt –, akik az illető vidékről származtak, vagy érzelmileg közel álltak ahhoz a helyhez.

Mi sem volt természetesebb annál, hogy a Nagyenyed központú Alsó-Fehér vármegye előljárói a festő Pataky Lászlóra gondoljanak, mint e vidék szülöttére, aki ifjúságának éveiben a Bethlen Gábor nevét viselő kollégium növendéke volt. Patakyt régen megelőzte a híre; müncheni és párizsi sikereiről sokan tudtak akkoriban. Az is ismeretes volt, hogy egy időben Munkácsy közvetlen környezetében dolgozott, és monumentális festészetben különös jártasságot mutatott.

Pataky László (1857–1912) a századforduló előtt tért haza a szülőföldjére, és a Gyulaféhevár-közeli Alvincen örökölt birtokán építette föl korszerű

felülvilágítású műtermét. Adva volt tehát a lehetőség is, hogy közvetlen megbeszélések nyomán őt kérjék föl a pályázati munka megfestésére. Ami pedig a témát illeti, a Munkács várában lejátszódó történelmi jelenet, az alighanem a festő ötlete volt. Egy korábról melengetett kompozíciós képtervének megvalósítására látott lehetőséget.

A megörökítendő események a magyar történelem viharos korszakára, az önálló erdélyi fejedelemség végnapjaira vezetnek vissza. A történet ismert: Zrínyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc, majd Thököly Imre felesége, a munkácsi várba húzódott vissza, melyet 1686 márciusától három éven át védett az osztrák császári hadakat vezető Caraffával szemben. A vár hős védő asszonya, minden szorongattatása ellenére, férfiakat megszegyenítő módon állt ellen a gyűlölt osztrák hadvezérnek. Csak akkor adta föl a magas sziklára épült várat, amikor a védelem már valóban lehetetlen volt. A festmény az 1688. január 14-i események egy mozzanatát, a vár kényszerű megadásának pillanatát rögzíti. A vereség ellenére dacos, egyenes tartású Zrínyi Ilona két gyermekét óvón átfogva áll a belső várfalon kívül. Körülötte sebesült, bekötött fejű és karú szomorú kuruc vitézek állnak tépett zászlóval. Előtérben a megadást szimbolizáló fegyverek halmaza. Balra egy romos kapubástyán át a császáriak vonulnak föl diadalmasan.

A festményt az enyedi vármegyeház Alpár Ignác tervezte neoreneszánsz épületében tervezték elhelyezni. Csakhogy a megrendelőknek nem tetszett a csüggesztő hatású kép. Hibákat kerestek rajta, hogy elutasíthassák. Pataky László azonban nem volt hajlandó az átdolgozására, és ezt nem is indokolta volna a tökéletes kompozíciós megoldás. Így, mélyen megbántódva alvinci műtermében a fal felé fordította a festményt, hogy senki ne láthassa. Ugyanaz a szerencsétlen történet ismétlődött, mint Hollósy Simon millenáris képével, A huszti várral. Pályamunkáját a máramarosi urak, a vármegye hangadói szintén nem vették át. Ők ugyanis egy köpenyes-kardos jelenetre számítottak a huszti várban, és nem egy monumentális tájképre, amit Hollósy elképzelt és megfestett.

A munkácsi várat ábrázoló történelmi kép utóéletéhez tartozik, hogy a festő halála után, az özvegy följajánlása nyomán a vármegye valami kevés pénzért mégis átvette a művet és Nagyenyedre szállíttatta.

A vesztes világháborút követően nagyot fordult az idő, Erdély román fennhatóság alá került. Pár év után a megyeközpontot is elköltöztették a sokkal népesebb román lakosságú Gyulafehérvárra. Vele költözött az összegöngyöltén szállított festmény is.

Ma a kép az Egyesülés Múzeumának egy félreeső könyvtártermében áll, keret nélkül, itt-ott sérült festékréteggel.

Mi lesz a sorsa?

Talán nem lenne akadálya, hogy a munkácsiak megvásárolják a művet. Restaurálva, egész falsíkot betöltő méreteivel díszes és nevezetessége lenne a hely szellemét megidéző környezetnek.

KÁRPÁTALJAI KULTÚRKRÓNIKA

(2019. OKTÓBER – NOVEMBER)

ELISMERÉSEK

* **Lezsák Sándor**, az országgyűlés alelnöke a legendás bíboros-érsekről, *Mindszenty Józsefről elnevezett plakettet* nyújtott át **Majnek Antalnak**, a Munkácsi Római Katolikus Egyházmegye püspökének Beregszászban.

* A Beregszászi Római Katolikus Egyházközség *Pásztor Ferenc-díját* ez alkalommal **Krajnikné Hegyi Irén** főkántornak és kórusvezetőnek ítelték meg.

* A Magyar Érdemrend tisztikeresztje (polgári tagozat) kitüntetését vehetett át Magyarország Kijevi Nagykövetségén **Ígyártó István** nagykövettől Kárpátalja volt kormányzója, **Hennagyij Moszkal**.

* A Charta XXI Megbékélési Mozgalom *Megbékélési és Együttműködési Díjával* tüntették ki **Matl Péter** kárpátaljai szobrászt, grafikust, a vereckei Honfoglalás-émlékmű alkotóját. Az elismerést **Kásler Miklós**, az emberi erőforrások minisztere adta át Budapesten.

* A *Figyelő* üzleti hetilapnak a legnagyobb magyar vállalatokat tartalmazó TOP200-as listája alapján

a zsűri **Krüzselly Béla** viski vállalkozónak ítélte oda *Az év határon túli magyar vállalata* díjat.

* Az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora, **Volodimir Szmolanka** a Senator Honoris Causa (tiszteletbeli szenátor) titulust vette át a Szegedi Tudományegyetemen az oktatásban és a tudományban végzett szolgálataért. Az elismerést a szegedi egyetem rektora, **Rovó László** nyújtotta át.

* **Dobsa István**, a KMKSZ Ifjúsági Szervezetének nevében, *Szellemi Honvédő Emléklapot* vett át **Csizmadia Lászlótól**, a CÖTT-CÖKA-CET Kuratórium elnökétől Budapesten, a Gellért Szállóban.

FONTOSABB
ESEMÉNYEK,
RENDEZVÉNYEK

OKTÓBER

* *Időfonal* címmel színpadi produkciót mutattak be Beregszászban, a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban.

* Tiszapéterfalván, a felújított művelődési házban megtartották a XXIX. Kárpátjai Magyar Folklórfesztivált. Felléptek többek között a mezőegecsei *Tüzes lilium* hagyományörző csoport, a kígyósi *Szedेरinda*, az eszényi *Ritmus*, a nagydobronyi *Himes* néptáncgyüttes tagjai, **Fekete Krisztián** cimbalmos, a Verböci, illetve a Kaszonyi Művészeti Iskola növendékei. Nagy sikert arattak a tiszabökényi *Tisza Csillag* Kórus örökifjú hölgyei is. Összességében 22 együttes, majd 300 fellépő, hatalmas vastaps-orkánok és igen jó szórakozás a fesztivál mérlege.

* Ebben az évben méltatjuk Radnóti Miklós tragikus sorsú költőnk születésének 110., halálának 85. évfordulóját. Ebből az alkalomból **Tóth Péter Lóránt** Kunszentmiklóson élő Radnóti-, Latinovits-, Dudás Kálmán- és Pro Cultura Hungarica-díjas versvándor Radnóti Miklós életét bemutató irodalmi összeállításával lépett fel Kárpátalján.

* A Magyar Értelmisségiek Kárpátjai Közössége (MÉKK) a Kárpátjai Magyar Művelődési Intézet (KMMI) társszervezésében, a magyar irodalmárok közreműködésével megrendezte a *XIII. Együtt Írótabort – a Kárpátjai Magyar Irodalmi Napokat*. A rendezvénysorozat *Ungvár, Nagydobrony, Munkács, Gát, Beregszász, Tiszabökény, Nagyszó-*

lős, Visk, Karácshalva, Péterfalva, Tivadarfalva és más települések tanintézményeiben, könyvtáraiban zajlott, ahol a szervezők tartalmas programmal várták az *Együtt* szerkesztőbizottságát, aktív szerzőit és a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság tagjait: **Dupka György** (Tiszabökény–Ungvár), **Marcásák Gergely** (Kincseshomok), **Czébely Lajos** (Visk), **Csordás László** (Eszény), **Kovács Eleonóra** (Szalóka), **Lengyel János** (Beregszász–Budapest), **Shrek Tímea** (Beregszász), **Stók Lajos** (Visk), **Szabó Kata** (Beregújfalu), **Szemere Judit** (Beregszász), **Zubánics László** (Gut), **Zselicki József** (Kisgejőc). Bemutatásra kerültek a legújabb kiadványok.

2019. október 7. Az irodalmi karaván első megállóhelyén **Dupka György** és **Zselicki József** megkoszorúzták az Ungváron elhunyt *Dayka Gábor* költő szobrát, majd a költő nevét viselő magyar tannyelvű iskolában **Dupka György, Marcásák Gergely, Csordás László, Zselicki József** rendhagyó irodalomórát tartottak. Az irodalmárok felkeresték az ungvári Kálvária temetőt, és megkoszorúzták *Szegelethy János* 1848/49-es honvédhadnagy sírját. Az aradi vértanuk napja folytatásaként részt vettek az ungvári Drugeth Gimnázium rendezvényén, amely **Kövy Márta** magyar nyelv és irodalom szakos tanár irányításával zajlott le.

Az rendezvény második felében az írócsoport tagjai léptek a pulpitusra és olvastak fel írásaikból.

* Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetében a házigazdák nevében **dr. Zubánics László** történész, az UMOTI igazgatóhelyettese fogadta és üdvözölte a kárpátaljai írók csoportját (**Dupka György, Marcsák Gergely, Csordás László, Kovács Eleonóra, Zselicki József**), akik rendhagyó irodalomórát tartottak irodalmi életünk helyzetéről a magyar kar különböző szakos diákjainak és tanárainak.

* A Nagydobronyi Református Líceumban **Gál Erika** igazgató üdvözlő beszéde után került sor a rendhagyó irodalomórára. A résztvevők megemlékeztek Ady Endre magyar költőről is, aki 1901 nyarán járt Nagydobronyban.

* A harmadik napon az írócsoport útja (**Dupka György, Marcsák Gergely, Zselicki József**) a Munkácsi Szent István Római Katolikus Líceumba vezetett, ahol **Kristofori Olga** igazgató köszöntője után rendhagyó irodalomórát tartottak. Ezzel egy időben a Bereg-vidéki résztvevők a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnáziumban tartottak könyvbemutatót, ahol **Riskó Márta** tanár üdvözlő szavai után a rendhagyó irodalomóra keretében **Szemere Judit** szerkesztő a diákok

figyelmébe ajánlotta **Weinrauch Katalin** *A múltó évek útján* című elbeszéléskötetét, **Lengyel János** író pedig *Feltámadás Beregszászon. Mitracsék úr visszazér* című legújabb könyvéről beszélt.

* Az Ung-vidéki írókat a Gáti Kovács Vilmos Középiskolában **Román Erika** igazgató fogadta, akik a rendhagyó irodalomórán többek között Kovács Vilmos szellemi örökségéről, az általa elindított értékteremtő irodalmi életről beszéltek. Majd a tantestület képviselőivel koszorút helyeztek el a tanintézmény névadójának emléktáblájánál és a gáti művelődési ház és könyvtár falán lévő emlékjelnél.

* A Beregszászi Járási Központi Könyvtárban **Dupka György** moderálásában felolvasást tartott **Lengyel János, Marcsák Gergely, Shrek Tímea, Szabó Kata, Zselicki József** és **Szemere Judit**. Az írókat és az olvasókat üdvözölte **Szilágyi Mátyás** beregszászi magyar főkonzul. Zárszót mondott **Varga Éva** igazgató. Majd megkoszorúzták Illyés Gyula beregszászi mellszobrát.

* A Nagyberegi Református Líceumban a rendhagyó irodalomórát **Kovács András** igazgató nyitotta meg. Az *Együtt* folyóiratot, valamint újabb írásaikat is bemutató szerzők visszajáró vendégként, családias légkörben meséltek alkotói tevékenységükről. Ezután az írók központi

állomáshelyükre, a Tiszabökényi Alkotóházba indultak, ahol kötetlen beszélgetést folytattak az irodalmi élet aktuális kérdéseiről is.

* A negyedik napon a nagyszülősi Perényi Zsigmond középiskolában fogadták az írócsoport tagjait, akik bemutatták legújabb írásaikat.

* Az irodalmi karaván Visken Fodó Sándor sírjánál tartott koszorúzással egybekötött megemlékezést. Kölcsey Ferenc költő emléktábláját is megkoszorúzták a nevét viselő középiskola tantestületének képviselőivel, majd a tanintézet dísztermében **Darvai Csilla**, a Viski Kölcsey Ferenc Középiskola igazgatója köszöntötte a vendégeket. A rendhagyó irodalomórát tartó írócsoporthoz csatlakozott a viski **Czébely Lajos** költő és **Stók Lajos** naplóíró, akiknek a nemrég megjelent könyveit **Marcsák Gergely** mutatta be.

* Az írókaraván tagjai késő délután a Karácsfalvai Sztojka Sándor Görögkatolikus Líceumban tartottak rendhagyó irodalomórát. Az előadókat **Varjú Zoltán** tanár köszöntötte, a felolvasott írások elhangzása után kötetlen beszélgetés zajlott le az irodalmárok és a sztojkás diákok között.

* Az ötödik napon a Péterfalvai Kölcsey Ferenc Középiskola udvarán tartott megemlékezés keretében a tantestület képviselőivel megkoszorúzták Kiss Ferenc irodalom-

történész emléktábláját. A tanintézet dísztermében **Újfalusi Irénke** igazgató nyitotta meg az író-olvasó találkozót.

* Az irodalmi karaván következő helyszíne a Péterfalvai Református Líceum volt, **Tóth Molnár Emőke** magyar szakos tanár közreműködésével tartalmas és emlékezetes rendhagyó irodalomóra megtartására került sor. Majd felkeresték a Péterfalvai Művészeti Iskolát, ahol **Király András** igazgató közreműködésével megismerkedtek a tehetséggondozó tanintézet munkájával. Meghallgatták az intézmény „csodagyereke”, **Paládi Máté** virtuóz zongorajátékát (**Engi Erika** tanárnő tanítványa).

* A XIII. Együtt Író-tábor záróprogramja a tiszabökényi könyvtárban **Fóris Ibolya** könyvtáros szervezésében és a Tisza Csillag Kórus (művészeti vezető: **Kovály Csilla**) közreműködésével fejeződött be.

* Az ungvári **Szocska László** sajátos technikával készült kisplasztikáiból nyílt kiállítás Magyarország Beregszászi Konzulátusának Gulácsy-kiállítótermében. Az eseményt **Szilágyi Mátyás** főkonzul nyitotta meg. Az alkotásokról és a művészről **Matl Péter** szobrászművész beszélt a közönségnek.

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusának előcsarnokában az ungvári 70 éves **Brinkács István**

különleges kiállítását **Kuti László** első beosztott konzul nyitotta meg. A művész munkáit **Fuchs Andrea**, a Munkácsy Mihály Képzőművészeti Egyesület titkára, a kiállítás kurátora mutatta be.

* A Beregszászi Művelődési Házban mutatta be a Magyar Nemzeti Táncgyűttes *A Tenkes kapitánya* című nagysikerű táncjátékát.

* Budapesten, a Józsa Judit Galériában *Szabadság helyett erőszak* címmel konferencia-kötetbemutatót tartottak a Gulág Alapítvány szervezésében, amelyen a konferenciakötet szerzői kifejtették gondolataikat, mások mellett a gyűjtemény **Dupka György** *Kárpátaljai nők a GUPVI és a GULÁG táborokban* című tanulmányát tartalmazza.

* A Rákóczi-emlékév alkalmából a budapesti Új Nemzeti Kamara Színház előadásában a *Rákóczi – a bujdosó fejedelem* című darabot láthatta a kárpátaljai közönség a beregszászi művelődési házban.

* Új előadást mutattak be a Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban. A *Forráspon*t című színdarab **Oleg Melnyicsuk** rendezésében hűen bemutatja a mai szülők felfogását, alapjául **Yasmina Reza** *Az öldöklés istene* c. műve szolgált.

* II. Rákóczi Ferenc kultuszát méltató történelemtudományi konferenciát szerveztek a beregszászi főiskolán. A jelenlévőket elsőként

Csatáry György, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője köszöntötte. Előadást tartott **Czigány István**, a magyarországi Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatóhelyettese, **Kardos Tímea**, **Tamás Edit** ismert magyarországi Rákóczi-kutató.

* **2019. október 25.** Kárpátaljai magyar képzőművészek (**Baraté Ágnes**, **Dikun György**, **Erfán Ferenc**, **Habda László**, **Hrabár Natália**, **id. Hidi Endre**, **ifj. Hidi Endre**, **Kulin Ágnes**, **Kalitics Erika**, **Klissza János**, **Kopriva Attila**, **Matl Péter**, **Réti János**, **Soltész István**, **Szoecska László**, **Tóth Róbert**, **Őri Mihály**, **Villasek Tibor** és **Veres Ágota**) tárlata nyílt meg Magyarországon Beregszászi Konzulátusának új kiállítótermében. Az eseményen **Dr. Kucsera Tamás Gergely**, a Magyar Művészeti Akadémia főtítkára mondott beszédet.

* *A 30 éve szabadon. A magyar rendszerváltás és a külhoni magyarság* témájú konferencia zajlott le a beregszászi konzulátus szervezésében. Előadást tartottak: **Lezsák Sándor**, az Országgyűlés alelnöke, a Nemzeti Fórum elnöke, **Szőcs Géza** költő, miniszterelnöki főtanácsadó, **Duray Miklós** író, politikus, **Simon János** politológus, a Kodolányi Egyetem professzora, **Brenzovics**

László, a KMKSZ elnöke, **Milován Sándor**, a KMKSZ tiszteletbeli elnöke, **Zubánics László**, az UMDSZ elnöke, **Vári Fábán László** költő, író és **Dupka György** közíró. A konferenciát megtisztelte jelenlétével **Buhajla József** ungvári főkonzul és **Böjte Csaba** erdélyi ferences atya is.

NOVEMBER

* Magyarország Ungvári Főkonzulátusa Ungvár németországi testvérvárosa, Darmstadt ungvári képviselétével együttműködve a magyar rendszerváltás és a páneurópai piknik 30. évfordulója alkalmából eseménysorozatot szervezett *30 éve szabadon* címmel. Az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetének könyvtárában előadást tartott: **Buhajla József**, Magyarország ungvári főkonzulja, **Brenzovics László**, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, **Zubánics László**, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség elnöke, **Dupka György**, a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közösségének elnöke – a 30 évvel ezelőtti eseményeket vizsgálták a jelen perspektívájából, választ keresve arra a kérdésre is, hogy mennyire tudtunk élni a kiharcolt szabadsággal.

* Nyolc ország, 245 táncos, öt hivatásos táncos, egy világhírű előadóművész, 576 önálló fellépés,

ebből 249 külföldön, több ezer kilométer, több liter izzadság és könny – így foglalta össze az eszenyi Ritmus néptánc-együttes elmúlt harminc évét **Szabó Tibor**, az együttes alapítója, művészeti vezetője és koreográfusa a tiszasalamoni Európa Étteremben rendezett gálaesten. A rendezvénysorozaton bemutatták a Ritmus néptánc-együttesről készült jubileumi emlékkönyvet. A kiadvány a *Számadás* címet kapta, szerkesztésében **Kovács Sándor** eszenyi születésű helytörténész, útikönyvszerző segédkezett. Több oldalnyi visszaemlékezést, régi újságcikkeket és témérdek fotót tartalmaz az elmúlt 30 évből, megjelenését Magyarország Ungvári Főkonzulátusa is támogatja.

* A makkosjánosi Helikon Hotelben sor került a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének (KMKE) 25. évfordulóját méltató konferenciára. A megjelenteket **Varga Éva**, a KMKE elnöke köszöntötte.

* A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontja és Lehoczky Tivadar Társadalomkutató Központja Kárpátalja 100 éve – Értékkeremtő tudomány: a magyar társadalomtudományi kutatások hasznosulása Kárpátalján címmel szervezett konferenciát.

* **Shrek Tímea** *Halott föld ez* című kötetét mutatták be a Rákóczi-főiskola diákszallójában. Az est házigazdája **Gyöngyössy Tibor**, a Kölcssey Ferenc Szakkollégium Hallgatói Önkormányzatának elnöke volt. A könyvbemutatót **Marcsák Gergely** Cseh Tamás-dalok előadásával színesítette.

* Megtartották a GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fórumát Makkosjánosiban, a Helikon Hotel konferenciatermében. Az emlékkonferenciát **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg. A GULÁG–GUPVI-kutatók közül előadást tartott **Marcsák Gergely** (Kincseshomok), **Matkovits-Kretz Eleonóra** (Pécs), **Németh Györgyi** (Mecseknádasd), **dr. Dupka György** (Ungvár) **Olekszij Korszun** (Ungvár), **dr. Molnár D. Erzsébet** (Beregszász), **dr. Márkus Beáta** (Pécs), **Baják László** (Budapest), **Kállay Karolina** (Szatmárnémeti), **Marosi István** (Beregszász), **Bimba Brigitta**, **Mádi Bianka** (Verbóc), **Meskó János** (Ungvár) **Szabó Kata** (Beregszász), **Dr. Botlik József** (Budapest).

* **2019. november 15–16.** A magyar tudomány napja alkalmából kétnapos konferenciát tartottak *20 éves a kertészmérnök képzés a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán* címmel. A konferenciát **dr. Orosz Ildikó**, a II. Rákóczi Ferenc

Kárpátaljai Magyar Főiskola (II.RF KMF) rektora nyitotta meg. Utána **Dallos Gyula**, a Kincsem Nemzeti Lovas Programért felelős miniszteri biztos mondott vitaindító előadást.

* A sztálini terror ártatlan áldozataira emlékeztek a Szolyvai Emlékparkban magyarok, németek – határok nélkül. A megemlékezést **dr. Tóth Mihály**, a Szolyvai Emlékparkbizottság elnöke nyitotta meg. Az együvé tartozás jegyében emlékbeszédet mondott **Kalmár Ferenc András**, Magyarország szomszéd-ságpolitikájának fejlesztéséért felelős miniszteri biztos, **Brenzovics László**, a KMKSZ elnöke, **Zubánics László**, az UMDSZ elnöke és mások. Zárszavában **Dupka György**, a Szolyvai Emlékparkbizottság titkára közölte, hogy a 30 évvel ezelőtt, 1989. november 18-án Beregszászon első nemzetközi GULÁG–GUPVI emlékkonferencia határozatának hat pontjából ötöt sikerült megvalósítani, de az elhurcoltak rehabilitálása azóta sem történt meg. Felavatták a Romániához tartozó Szatmár megye Halmi járásából a szovjet lágerekbe elhurcolt 275 áldozat nevét tartalmazó emléktáblákat. A megemlékezés koszorúzással ért véget.

* Megnyitotta kapuit a Tulipán Tanoda Magyar Népművészeti Iskola nagydobronyi telephelye. **Kiss Julianna**, a Tulipán Tanoda igazgatója közlése szerint az intézményben

népi hegedű- és néptáncoktatás kezdődött, de januártól citerázni is tanulhatnak majd a gyerekek.

* A Tiszapéterfalvai Képtárban megnyílt **Erfán Ferenc** tárlata. Az ünnepélyes megnyitón elsőként **Pószé Henrietta**, a képtár és a tájmúzeum igazgató asszonya köszöntötte az igen szép számban megjelenteket. Ezután **Mankovits Tamás** magyarországi pályatárs részletesen elemezte **Erfán Ferenc** – Boksay József unokája – alkotói sajátosságait. A rendezvényen közreműködött **Engi Erika** zongoratanárnő és tanítványa, **Paládi Máté**, valamint a bökényi Tisza Csillag kórus.

* A Magyar Kormány támogatásával megkezdődött a Kárpátaljai KultúrKavarán program, amely a zenei, színház- és táncművelés terjesztésére, megismertetésére irányul. A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színházban tartott sajtótájékoztatón **Greza István** miniszteri biztos felvázolta a tervezet legfőbb pontjait. A zenei és színházi programok megvalósítása mellett tíz kárpátaljai művelődési központ (Beregszász, Salánk, Téglás, Tiszapéterfalva, Bátyú, Verbóc, Visk, Dercen, Técső, Nagydobrony) felújítására különítették el a csaknem 2,5 milliárd forintot. **Vidnyánszky Attila**, a Nemzeti Színház igazgatója, a beregszászi színház főrendezője kiemelte a magyar állam által nyújtott támogatás

fontosságát, melynek segítségével fellendíthetővé válik majd Kárpátalja művészeti élete.

* **Káel Norbert** budapesti zongoraművész adott koncertet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán (II. RFKMF). A rendezvény keretén belül kihirdették a kárpátaljai magyar művészeti iskolások tandíjkiegészítő pályázatának nyertesait.

* **2019. november 25.** A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága és az Országgyűlés Hivatala szervezésében lezajlott a *Gupvi, Gulág – Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45 – 2019/20* című nemzetközi tudományos konferencia és megemlékezés. Az Országgház felsőházi termében a több mint 400 megjelent résztvevőt **Bognár Zalán**, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKNT) elnöke köszöntötte. Mások mellett előadást tartott **Molnár D. Erzsébet** (főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola): *Túlélve a túlélhetetlent. „Málenkij robot” -ra hurcoltak visszatérése Kárpátaljára*, **Dupka György** (történész, titkár, Szolyvai Emlékparkbizottság): *30 éve indult el a gulág-gupvi tabudöntő kutatás, és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989–2019)* címmel.

* Könyvbemutatót és író-olvasó találkozót tartottak a Rákóczi-főis-

kolán. A *Katonakönyv* kárpátaljai debütálásának alkalmából a mű öt veterán – **Gazda Albert, Horváth Viktor, Huncik Péter, Makai József, Tóth Tibor** – tollából született visszaemlékezéseket mutatja, akik öt különböző országban – szovjet, román, csehszlovák, román, magyar – és katonai alakulatban teljesítették szolgálatukat a '80-as években. A mű a Cser Könyvkiadó gondozásában jelent meg 2019-ben. A kötet szerzőivel és kiadójával folytatott beszélgetést **Császár István**, a történelem tanszék adjunktusa moderálta.

* Hódmezővásárhelyen az Emlékpont Intézetben megrendezték a *Szabadság helyett erőszak. Magyar női sorsok 1944–1945-ben* című konferenciakötet prezentációját. A kiadványt **Kovács Emőke**, a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos munkatársa, a kötet szerkesztője, **Nagyné Pintér Jolán**, a Gulágokon Elpusztultak Emlékének Megörökítésére Alapítvány elnöke, a kötet felelős kiadója, és **Dupka György** Gulág–Gupvi-kutató történész, a kötet egyik szerzője mutatta be.

* Immár harmadik alkalommal rendezték meg Beregszászon a Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napokat a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVI) szervezésében, a Rákóczi-főiskola és annak Fel-

sőfokú Szakképzési Intézete, a Kölcsey Ferenc Szakkollégium Hallgatói Önkormányzata, valamint a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet társszervezésében. Az első napon az Európa–Magyar Házban indult el a rendezvénysorozat. Az ünnepélyes megnyitón kihirdették a KVI ötödik internetes versmondó versenyének eredményeit. KVI nevében pedig **Csordás László** elnök és **Shrek Tímea**, a verseny szervezője köszöntötte a jelenlévőket. Az internetes versmondó vetélkedőre 65 iskolás küldte be pályamunkáját. A kritérium csupán az volt, hogy kárpátaljai szerző versét szavalják el egy videóban a versenyzők.

* Második állomásaként **Marcák Gergely Fekete-Tisza** című verseskötetét mutatták be a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán. A szerzővel **Mádi Gabriella**, a magyartanszéki csoport oktatója beszélgetett.

* A harmadik állomás a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felsőfokú Szakképzési Intézete volt, ahol a kortárs magyar irodalom jeles képviselőinek, **Zalán Tibor, Kürti László** és **Oláh András** részvételével író-olvasó találkozót tartottak. A beszélgetést **Csordás László**, a KVI elnöke vezette.

* Az irodalmi életről beszélgetett **Bíró Gergellyel**, a Magyar Napló folyóirat szerkesztőség

tagjával **Kertész Dávid** KVIIT-tag a Kölcsey Ferenc Szakkollégiumban.

A III. Kárpátaljai Magyar Irodalmi Napok újító eseménye a Rákóczi-főiskolán zajlott le. Az Ungváron élő **Ljubka Andrij** (Nagyszőlős, 1987-) ukrán költő, író, esszéista és műfordítóval **Weinrauch Eszter**, a beregszászi főiskola ukrán szakos hallgatója beszélgetett.

* A Kárpátaljai Magyar Képző-és Iparművészek Révész Imre Társasága (RIT) *Rákócziak nyomában Kárpátalján* elnevezésű alkotótáborra záró kiállításának ünnepélyes megnyitójára került sor a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) Gross Arnold kiállítótermében. A kiállítás létrejöttéről és az alkotásokról **Kulin Ágnes**, a RIT elnöke számolt be köszöntőjében.

* Tizenkettedik alkalommal rendezték meg a Sütő Kálmán és Kecskés Béla nevét viselő járási szavalóversenyt, melynek ismét a kárpátaljai magyar irodalom kiemelkedő alakjainak szülőfaluja, Beregsom, a Somi Általános Iskola dísztermében adott otthont. A rendezvény a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet (KMMI), a Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége (MÉKK), a Somi Általános Iskola és a Somi Községi Könyvtár keretein belül működő Somi Irodalmárok Emlékmúzeuma közös szervezésében valósult meg.

A versenyt követően a jelenlévők megkoszorúzták Kecskés Béla és Sütő Kálmán sírját, tisztelegve a neves kárpátaljai magyar költők nagysága előtt.

* Lezajlott a Magyar Írószövetség tisztújító közgyűlése, amelynek munkájában kárpátaljai író-tagok is részt vettek: **Füzesi Magda, Lengyel János, Lőrincz P. Gabriella, Dupka György, Szöllősy Tibor, Vári Fábián László**, továbbá az *Együtt* című irodalmi folyóiratunk védnökei, tanácsadói: **Pomogáts Béla, Botlik József**. A szervezők között ott volt Kertész Dávid pályakezdő író is. Jó hír, hogy **Vári Fábián László** újra az 56 tagú választmány tagja lett. A 40 éven aluli alkotók képviselői közül **Lőrincz P. Gabriella** kapta a legtöbb szavazatot, így a 7 tagú elnökségnek is tagja lett.

ÚJ KÖNYVEK 2019

Magyarországon megjelent könyvek:

* *„Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv. Fedinec Csilla – Csernicskó István* (szerk.). Charta XXI Egyesület és Gondolat Kiadó, Budapest, 2019.

* **Vári Fábián László**: *A kakukknővér*. 76 ruszin és ukrán népballada. MMA Kiadó Nonprofit Kft., Budapest, 2019.

* **Marcsák Gergely:** *Fekete-Tisza*. Versek. Előretolt Helyőrség Íróakadémia (KMTG), Budapest, 2019.

* **Shrek Tímea:** *Halott föld ez*. Novellák. Előretolt Helyőrség Íróakadémia, Budapest, 2019.

* *A kárpátaljai magyarság a 21. században*. Esszék, tanulmányok. Magyar szemhatár. Sorozatszerkesztő: Pusztay János. A kötet összeállító szerkesztője: Zékány Krisztina. Szerzők: **Bacsó Róbert, Balogh Csaba, Bence Norbert, Bocskor Szedlakovics Zita, Dunda György, Kovács Péter, Nagy István, Pogány István, Pusztay János, Revalló Nikoletta, Rezes József, Spenik Sándor, Zékány Krisztina, Zubánics László**. Nap Kiadó Kft., Budapest, 2018.

Kárpátalján megjelent könyvek:
„*Kitárni az ország és a világ előtt az igazságot.*” GULÁG–GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján 2018. *Nemzetközi emlékkonferencia, Jánosi, 2018. november 16.* A kötet szerzői: **Tóth Mihály, Matkovits-Kretz Eleonóra, Dupka György, Molnár D. Erzsébet, Balahó Zoltán, Dragan Traian, Kállay Karolina, Nagyné Pintér Jolán, Bimba Brigitta, Marcsák Gergely, Mádi Bianka, Nick Ferenc, Meskó János, Benkő Levente,**

Papp Annamária, Botlik József, Murádin János Kristóf. Hivatalos fotók: **Szemere Judit, Fuchs Andrea.** Összeállította: **Dupka György.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 281. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Örök mementő: Szolyva. A Szolyvai Emlékpark emlékkönyveibe írt bejegyzések gyűjteménye. 2000. 08. 15. – 2018. 04. 12. Összeállította: **Dupka György.** Kárpátaljai Magyar Könyvek 282. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019. 316 old.

Stók Lajos: Vadásztörténetek. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Czébely Lajos: Jelek egy fél-szigetről. Tanulmányok, esszék. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Lengyel János: Feltámadás Beregszászon. Mitracsék úr visszatér. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Nagy Zoltán Mihály: A sátán fattya. Ötödik kiadás. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Weinrauch Katalin: A múlt évek útján. Elbeszélések, karcolatok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Rákóczi Turulmadara. Összeállította Dupka György és Zubánics László. KMMI-füzetek XXIV. Beregszász, 2019.

Szabó Palócz Attila: *Varrat-szedés.* Versek. Kárpátaljai Magyar Könyvek 284. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2018.

10 éves a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet. Összeállította Dupka György és Zubánics László. KMMI-füzetek XXIII. Beregszász, 2019.

A tudat szunnyadó határőrei. Válogatás Kovács Vilmos műveiből. Összeállította: Marcsák Gergely. KVIT-füzetek 2. Kálvin nyomda, Beregszász, 2019.

ELŐKÉSZÜLETBEN

Horváth Sándor: *Jelentés a mélyből.* Válogatott írások. Szerkesztő: Szemere Judit. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2019.

Dupka György: *Magyar GULÁG–GUPVI rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország, Baskíria, Csecsenföld, Kaukázus, Ázsia régióiban.* Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2020.

Összeállította: Dupka György

SZERZŐINK

BARTHA GUSZTÁV – 1963 (Nagybereg)
BOBORY ZOLTÁN – 1946 (Székesfehérvár)
BOTLIK JÓZSEF – 1949 (Budapest)
CSEH SÁNDOR – 1949-2013 (Beregszász)
CSONTOS MÁRTA – 1951 (Szeged)
CSORDÁS LÁSZLÓ – 1988 (Eszeny)
CSORNYIJ DÁVID – 1991 (Beregszász)
DUPKA GYÖRGY – 1952 (Tiszabökény)
FÜZESI MAGDA – 1952 (Budapest – Kolozsvár)
KÉSZ MARGIT – 1973 (Salánk)
KOPRIVA NIKOLETT – 1996 (Munkács)
MURÁDIN JENŐ – 1937 (Románia)
ORTUTAY PÉTER – 1942 (Bélapátfalva)
P. MAKLÁRI ÉVA – 1943 (Székesfehérvár)
SZABÓ KATA – 1999 (Beregújfalu)
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ – 1951 (Mezővári)

Lapszámunkat Kopriva Nikolett munkáival illusztráltuk.